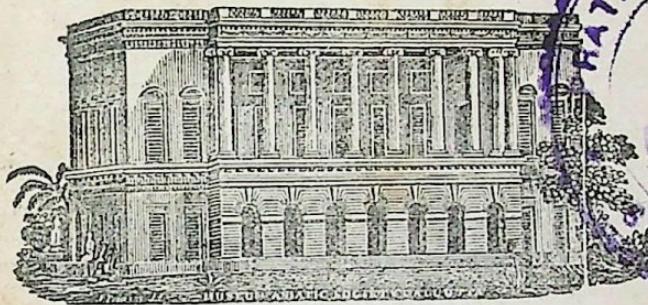

6 NOV.

Price Rs. /12/-

BIBLIOTHECA INDICA:
A
COLLECTION OF ORIENTAL WORKS

PUBLISHED BY THE
ASIATIC SOCIETY OF BENGAL.
NEW SERIES, No. 1126.

बोधिचर्यावतारपञ्जिका ।

PRAJÑĀKARAMATI'S COMMENTARY
TO THE
BODHICARYĀVATĀRA OF ÇĀNTIDEVA.
EDITED WITH INDICES

BY
LOUIS DE LA VALLÉE POUSSIN,
PROFESSOR OF SANSKRIT IN THE UNIVERSITY OF GHENT.
FASCICULUS IV.

CALCUTTA:

PRINTED AT THE BAPTIST MISSION PRESS,
AND PUBLISHED BY THE
ASIATIC SOCIETY, 57, PARK STREET.
1905.

अशाश्वतेन मित्रेण धर्मो भृश्यति शाश्वतः ॥ ८

अवश्यं भज्जुरतयाऽनवस्थानादस्थावरेण मित्रेण हेतुना धर्मो
भृश्यति परिहीयते शाश्वतो दीर्घकालावस्थायौ संभारान्तर्ग-
मात् फलमहत्वाच्च ॥

५ स्थादेतत् । अवश्यं हि किं चित्तसंगमाद्वितसुखनिवन्धनं
प्राप्यते । तत्किमिति सर्वथा तन्निषिध्यत इत्यत्राह ।

बालैः सभागचरितो नियतं याति दुर्गतिं ।

नेष्यते विषभागश्च^१ किं प्राप्तं बालसंगमात् ॥ ९

नापि तसंगमादनर्थमन्तरेण किं चिदपरमित्ते^२
१० [99 ^a] । तथा हि बालैः पृथग्जनैः सह सभागचरितः^३
समानशीलः । नियतमवश्यं याति दुर्गतिं तत्कर्मसदृग्समाच-
रणात् आर्यधर्मवहिर्भावाच्च । अथार्यधर्मानुवर्तनान्ततोऽसदृग्स-
कर्मकारी स्थात् । तदा नेष्यते द्विष्यते विषभागश्चेति असमा-
नचरितः । बालैरिति संबन्धः । अत्र कर्तव्यं हतीया ॥

१५ इत्युभयलोकवाधनात्किं प्राप्तमधिगतं हितसुखनिमित्तं
बालसंगमात् । नैव किं चिदित्यर्थः ॥

न चानुकूलचरितैरप्यात्मसात्कर्तुं शक्या इत्याह ।

¹ Two *sambhāras*, equipments, (*Dharmasamgraha*, CXVII), *punya*^०
(=dharma, *Gīkṣās.* 191.६) *jūnā*^०; four, *Lalitav.* 39.४ sqq., *çamatha*^०,
vipaçyanā^०.

² The Ms. of the Commentary has: *visabhaṅga*.

³ See *Jätakamūlā*, 23.४३ (*sabhāga*=übereinstimmend, entsprechend. P. W.)

स्मणाङ्गवन्ति सुहृदो भवन्ति रिपवः स्मणात्^१ ।

तोषस्थाने प्रकुप्यन्ति दुराराधाः पृथग्जनाः ॥ १०

ज्ञानमाचेण सुहृदो मित्राणि भवन्ति । किं चित्ख्यप्रयोजन-
मुपलभ्य । ज्ञानादेव च विषमाभिप्रायलालिं चिन्निमित्तमालम्ब्य
त एव रिपवः शत्रवो भवन्ति । न च निमित्तमयेषां नियतं । ५
यक्कदा चिन्तोषस्थाने प्रीतिविषये विपर्यासवशात्कुप्यन्ति ।
इति दुराराधा दुःखेनाराधयितुं शक्याः पृथग्जना^२ अनार्याः ॥
अपरमपि वालधर्मं तद्विवर्जनार्थमुपदर्शयन्नाह ।

हितमुक्ताः प्रकुप्यन्ति वारयन्ति च मां हितात्^३ ।

अथ न श्रूयते तेषां कुपिता यान्ति दुर्गतिं ॥ ११ १०

इदं करणीयमिदमकरणीयमित्युक्ता अभिहिताः प्रकुप्यन्ति
विद्विषन्ति न पुनस्तदुक्तं हितमिति गृह्णन्ति । प्रत्युत वारयन्ति
च मां हितात् । किं तवानेन केवलप्रयासफलानुष्ठानेनेति तत्र
प्रवृत्तं मां निषेधयन्ति ततः । अथ न श्रूयते तेषां वालानां
वचनमिति शेषः । यदि तद्वचनमवमन्य हिते प्रवृत्तिः १५
क्रियते । तदा कुपिता अस्मद्वचनान्नायं निवर्तत इति तस्मिन्
हितकर्मकारिणि कोपं छलां^४ [99^b] तत्कर्मप्रेरिता दुर्गतिं
प्रयान्ति ॥

¹ Cp. *Qikṣās.* 194. 4.

² prthagjana, See *Pugg.-p.*, p. 12.

³ Minaev has : hitān. Cp. *Qikṣās.* 194. 7.

⁴ Here the Ms. has again : tatkarmakāriṇī kopam kṛtvā.

इसं च बालधर्ममपरं तद्विवेकाय भावयेदित्युपदर्शयन्नाह ।

ईर्ष्योळ्कृष्टात्समाहून्दो हौनान्मानः स्तुतेर्मदः ।

अवर्णात्प्रतिघश्चेति कदा बालाद्वितं भवेत् ॥ १२

आत्मनो विद्याकुलधनादिभिरुक्तषादुच्चमादीर्था परसंपन्न-

५ सहनता जायते । अर्थात्तेष्वेव । आत्मना समान्तुल्याहून्दो विवादः ।

आत्मनो हौनादधमान्मानोऽभिमानः । अहमितः श्रेष्ठ इत्यभि-

मननात् । स्तुतेर्मदः सदसतां तदुणानामाख्यानादहं महीया-

नियारोपादवलेपः । अवर्णादात्मनो दोषकौर्तनश्चवर्णाद्वैषश्च ।

अर्थादवर्णवादिनि । इत्येवं कदा कस्मिन् काले बालाद्वितं

१० भवेत् । न कदाचिदित्यर्थः ॥

इतोऽपि बालान् परिहत्य विहरेदिति प्रतिपादयितुमाह ।

आत्मोळ्कर्षः परावणः संसाररतिसंकथा ।

इत्याद्यवश्यमशुभं किं चिद्वालस्य बालतः ॥ १३

एकस्य बालस्यापरस्माद्वालादित्येवमादि किं चिदग्नुभम-

१५ कुशलमवश्यं नियमेन जायते । किं तत् । आत्मन उत्कर्षः

प्रकर्षः श्रुतज्ञानादिप्रशंसया । परेषामवर्णे दोषप्रकाशनं

श्रुतादिप्रच्छादनं । या संसारे रतिरभिरामः तस्य संकथा

संवर्णनं कामगुणानां संप्रभोदनात् । इत्यादि एवंप्रकारं ॥

एवं तस्यापि तत्सङ्गात्तेनानर्थसमागमः ।

२० अपरस्यापि । तत्सङ्गाद्वितीयस्य सङ्गात् । किं चिदग्नुभमवश्यं

स्थात् । येनैवं तेन कारणेन अनर्थस्याकल्याणस्य समागमः
संप्राप्तिरेवायं बालसमागमः । अत आर्यधर्मानुशिष्टार्थ ॥

एकाकी विहरिष्यामि सुखमक्षिष्ठमानसः ॥ १४¹

बालजनसंगमवियुक्तोऽद्वितीयो विहरिष्यामि । तद्विवेका-
त्सुखं क्रियाविशेषणमेतत् । कथमक्षिष्ठमानस इति [100^a] 5
तत्संपर्कविवर्जनात् तत्क्षतसंकेशाभावात् । पूर्वस्मिन् हेतुपद-
मेतत् । यदि वा सुखं कायिकं । अक्षिष्ठमानस इति मानसं ॥

तस्माद्बालजनसंपर्कजदुःखपरिजिहोर्षुणा तत्संगतिर्न कार्येति
कथयितुमाह ।

बालाद्वूरं पल्लायेत प्राप्तमाराधयेत्प्रियैः । 10

न संस्तवानुबन्धेन किं तूदासौनसाधुवत्² ॥ १५

बालात्सर्वतो दूरमारात्पल्लायेत । अपसरेत् । यथा तैः³ सह
का चिदपि संगतिर्न स्थात् । अथ कथं चिद्वायोगाङ्गवेत् ।
तदा प्राप्तं मिलितमाराधयेत् । आरागयेत्⁴ । प्रियैः प्रीति-
करैस्त्वचारैः । आराधयन्नपि न संस्तवानुबन्धेन न परिचया- 15
सन्त्तिकरणाभिप्रायेण । यदि वा न संस्तवानुनयेन । किं तर्हि
प्रतिघानुनयवर्जनादुदासौनसाधुवत् सदाचारमध्यस्थजनवत् ॥

¹ Cp. *Gīksās.* 196 4,

² Cp. *Gīksās.* 194 2, 197. 8

³ So Ms.

⁴ *Gīksās.* 30, n. 3, 244, n 1.

इदमपरं साधुजनसमाचारं शिवचितुमाह ।

धर्मार्थमाचमादाय भृङ्गवल्कुसुमान्मधु ।

अपूर्व इव सर्वत्र विहरिष्याम्यसंस्तुतः ॥ १६ ॥

धर्मयिदं धर्मार्थं तदेव केवलं तत्त्वात् । तदादाय गृहीत्वा ।

५ सारादानं क्वलेत्यर्थः । भृङ्गवत् चञ्चरीकवत् । मधु मकरन्दं ।

यदि वा धर्म एवार्थः प्रयोजनस्य चौवरपिण्डपातादेरिति
विग्रहः । बालसंपर्कविमुखः अपूर्व इव नवचन्द्रोपमः सर्वत्र देशे
स्थाने वा^१ विहरिष्यामि । असंस्तुतः अपरिचितः । तज्जिवासि-
जनैः प्रत्यासन्तिरहित इत्यर्थः ॥

१० तदेवं प्रियसंगतिकारणं स्वेहमपाकृत्य सांप्रतं लाभादिवर्णा
लोकापरित्यागकारणं परिहर्तव्येत्युपदर्शयन्नाह ।

लाभी च सत्कृतश्चाहमिच्छन्ति बहवश्च माँ ।

इति मर्त्यस्य संप्राप्तान्मरणाज्ञायते भयं ॥ १७ ॥

लाभो विद्यतेऽस्येति । चौवरपिण्डपातादिलाभयोगज्ञाभी
१५ चाहं । सत्कृतश्च पूजितो जनैः । इच्छन्ति अभिलषन्ति बहव-
श्चानेके माँ । [100^b] बङ्गजनसंमतोऽहमित्यर्थः । इत्येवं चिन्त-
यत एवं मर्त्यस्य मनुष्यस्य मरणाज्ञायते भयं । किंभूतात्प्रा-
प्नात् अचिन्तितोपस्थितात् । इति सर्वदावश्यंभाविमरणमनसि-

¹ Tib. has : gnas-skabs kun-tu am yul kun-tu = sarvedaçāyām sarvadeço
vā,

कारात् किं लोकस्य बालजनस्य चिन्तया चरितपरिभावनया ।
न किं चित्रयोजनमनुपदेश्यत्वादिति भावः ।
इत्थमपि बालजनसंगतिर्दुःखहेतुरेवेत्याह ।

निन्दन्त्यलाभिनं सत्त्वमवध्यायन्ति लाभिनं ।

प्रलत्या दुःखसंवासैः कथं तैर्जायते रतिः ॥ २३ ५

निन्दन्ति कुत्सयन्ति । अलाभिनं लाभविरहितं सत्त्वं ।
अज्ञतपुण्योऽयं वराको येनावं पिण्डपातादिमात्रकमपि नैवा-
परिक्लेशेन^१ प्राप्नोतीति । लाभिनं पुनरवध्यायन्ति प्रसन्नैर्दायक-
दानपतिभिश्चौवरादिप्रदानैः पूजितं । कुहनादिभिरपि^२ दाय-
कदानपतीन् प्रसाद्य चौवरादिलाभमासादयति । अन्यथा 10
किमन्यस्य तथाविधा गुणा न सन्ति येनायमेव वरं लभते

¹ Neither the Sanskrit Ms. nor the Tib. translation show any lacuna, but it seems that these last words refer to the stanza 22 : *tasmāt kim lokacintayā*. According to the Text-Mss., we have :

Yatra yatra ratīm yāti manah sukhamivohitam
tat tat sahasraguṇitarūpū duḥkham bhūtvopatiṣṭhati [18]
tasmāt prājñō na tām icched icchātō jāyate bhayam
svayam eva ca yāty etad dhairyam kṛtvā pratīkṣatām (a) [19]
bahavo lābhino 'bhūvan bahavaçca yaçasvināḥ
saha lābhayaçobhis to na jñātāḥ kva gatā iti [20]
mām evānye jugupsanti kiṁ prahṛṣyāmy aham stutāḥ
mām evānye praçāmsanti kiṁ viśidāmi ninditāḥ [21]
nānādhimuktikāḥ sattvā jinair api na toṣitāḥ
kiṁ punar mādṛçair ajñais tasmāt kiṁ lokacintayā [22]

(a) Minaev has *pratīkṣya*.

² According to Tib. : *naiva parikleṣena...as he cannot obtain the utensils, even with difficulty ; ... as he does not obtain ... but with difficulty.*

³ On *kuhanā*, see *Gīkṣās.*, index.

नापर इत्यस्मिंश्चित्तमप्रसाद्यन्ति वचनं चैवमुद्दिरन्ति । इत्युभयथापि तेभ्यो न चेतसि ग्रान्तिरस्ति ॥

तदेवं प्रकृत्या स्वभावेन दुःखहेतुलात् । दुःखं [सं]वासो
येषां बालानां ते तथा । तैस्तथाविधैः सह संवसतः कथं जायते
5 रतिः । नैवेत्यर्थः । न च -----^१सौमनस्येन च विहाराय
विवेककामेन मयाऽरण्णनिषेवलाय यतितव्यमिति तदनुशंसां
दर्शयन्नाह ।

नावध्यायन्ति तर्वो न चाराध्याः प्रयत्नतः ।

कदा तैः सुखसंवासैः^२ सह वासो भवेन्नम ॥ २६

10 तर्वो वृचा नावध्यायन्ति न चाराध्या आराधयितव्याः

१ A lacuna in the Ms.

Tib. (fol. 168 a 5) has : byis-pa sūñ-hgros kyan brtan-pa ma yin-par
| gañ-gi-phyir byis-pa zhes-pa la sogs-pa gsuñs-te | gros-pa ni sūñ-
du-sdug-pa yin-la | de-bzhin-gçegs-pas gsuñs-pa ni luñ-rnams-su gsuñs-
pa yin-no | cii-phyir zhe na | gañ-gi-phyir rañ-la dgos-pa med-par byis-
pa gañ-la yañ dga-ba skye-bar mi hgyur-te | dei-phyir de med-pa-las
bzlog-par hgyur-ro | de kyan byis-pa dañ hgros-pa yin-na yañ bstan-pa
ma-yin-no | de-la byams-par byas-pas kyan so-soi skye-bo mgu-bar mi.
nus-so | de-lta-bas na de-dañ-hgros-pa-las byuñ-bai ñes-pa spañ-bai ched-
du bde-ba dañ yid-bde-bas dben-pa-hdod-pas,....
na ca bālo dr̄dhasuhṛd bhavati. Yasmān [na] bāla ityādy āha

[na bālāḥ kasyacīn mitram iti coktam tathāgataih]

na svārthena vinā pṛtīr yasmād bālasya jāyate. 24]

(svārthadvareṇa yā pṛtīr ātmārtham pṛtīr eva sā

dravyanāce yathodvegal sukhahānikṛto hi saḥ 25) (a)

mitram iti suhṛt, nktam tathāgatenety āgameśūktam. kasmād? yasmāt
svaprayojanena vinā bālasya na karhi cid api pṛtīr jāyate. tasmāt tadā-
bhāve viparyayah. tad api bālasañvāse saty api na nirdiṣṭam (?). tatra
maitrīkrteūpi pṛthagjanasya pṛtīr aqakyā. evam sati tatsaṁvāsodbhūtu-
doṣaparihārārtham sukhena saumanasyena ca.....

(a) The Āloka 25, given by MSS. is wanting in the Tibetan translation.

² Cp. M. Vyt. 126. 10.

प्रयत्नत इति । तदनुकूलसमाचरणेन अरण्यादिषु वसता विष-
माभिप्रायरहितलात् [101^a] । इति कदा तैस्तरुभिः सह वासो
भवेन्मम । किंभूतैः सुखसंवासैरित्याश्रंसति । सुखहेतुलात्युख-
मिति पूर्ववत् ॥

पुनरेकाकिताविहारेऽभिरतिमाह ।

5

शून्यदेवकुले स्थित्वा दृक्षमूले गुहासु वा ।

कदानपेक्षो यास्यामि पृष्ठतोऽनवलोकयन् ॥ २७ ॥

शून्यदेवकुले जनसंकीर्णतारहिते स्थित्वा निवस्य । रात्रि-
मेकालुषिला दे वा यथाभिलाघं दृक्षमूले दृक्षसाधस्तात् ।
पर्वतादिषु गुह्यप्रदेशा गुह्यः । तत्र वा । अनपेचः कदा 10-
यास्यामि । आसङ्गस्यानस्य कस्य चिदभावात् । अत एव पृष्ठतो-
ऽनवलोकयन् पश्चादनिर्वृत्तेरभावात् ॥

पुनरन्यथा ग्राह ।

अमभेषु¹ ग्रहेशेषु विस्तौर्णेषु स्वभावतः ।

स्वच्छन्दचार्यनिलयो विहरिष्याम्यहं कदा ॥ २८ ॥ 15

केन चिदिरोधकारिणा पूर्वमस्तीक्ष्णतेषु । विस्तौर्णेषु विपु-
लेषु सौमनस्यकारिषु । स्वभावतः स्वयमेव तथाविधेषु । न
छत्रिमतया । विहरिष्याम्यहं कदा । इत्याश्रसे ॥ एवं विहरतो

¹ Cp. Prajñāpāramitā, 487. 10.

यत्पुखं तदुपर्दश्यन्नाह । सच्छन्दचारौ न परतन्त्रवृत्तिः ।
 अनिलयः । न विद्यते निलयो¹ आलयो निरासङ्गतया यस्ये-
 त्यनिलयः क्वचिदपि स्त्रीकाराभावात् । तथाभूतः प्रतिबद्धो न
 कस्य चित् ॥ शेषः सुबोधः ॥

५ पुनरेवमत्पेच्छतया आशंसनौयमित्यादर्शयन्नाह ।

मृत्याचमाचविभवश्चौरासंभोगचौवरः ।

निर्भयो विहरिष्यामि कदा कायमगोपयन् ॥ २६

मृत्याचं मृत्ययं भिजाभाजनं । तदेव केवलं तन्माचं विभवो
 धनं यस्येति । तथा चौराणामसंभोगं पांसुकूलाम्बरकृतलाद-
 10 परिभोग्यमनुपयुक्तमिति तावत् । तादृशं चौवरं वासो यस्य स-
 तथा । एतद्वयमपि परैरहार्थं । अत एव निर्भयः कायजीवित-
 निरपेच्छतया च । तदेव दर्शयति । कायमगोपयन्निति । बाह्या-
 धात्रिकस्य परिग्रहाग्रहस्याभावात् । असंरचयन् [101^b] ॥

इथमनियता चासङ्गपरित्यागस्य कारणं सर्वदा सेवितव्येति
 15 दृत्तवितयेनोपदर्शयन्नाह ।

कायभूमिं निजां गत्वा कङ्कालैरपरैः सह ।

स्वकायं तुलयिष्यामि कदा शतनधर्मिणं ॥ ३०

अयमेव हि कायो मे एवं पूतिर्भविष्यति ।

¹ So Ms.

Minaev: sadana°, L²: sattana, M.: çatana.

शृगाला अपि यज्ञन्धानोपसर्पेयुरन्तिकं ॥ ३१

अस्यैकस्यापि कायस्य सहजा अस्थिखण्डकाः ।

पृथक् पृथग्गमिष्यन्ति^१ किमुतान्यः प्रियो जनः ॥ ३२

कायभूमिं निजाभिति गम्भानभूमिं । चिरमपि स्थिता
तत्पर्यवसानलाच्छरीरस्य । कङ्गालैरपरैरिति पूर्वमृतानाम- ५
स्थिभिः पञ्चरैः । शतनं^२ पूतिभावः । तद्वर्मिणं तत्स्वभावं ॥

तामेव तुलनां कथयत्ययमेव हीत्यादिना । एवमित्यपर-
कङ्गालगल्लितशरीरसाहृश्यमुच्यते । पूतिः कुम्भितो भविष्यति ।
कौदृश इत्याह । शृगाला इत्यादि । अतिदुर्गम्भतया तदा-
हारपरायणानां गोमायूनामपि दुःसह इति ॥ १०

इत्यमपि प्रियस्य संगतिरनित्येत्याह । अस्यैकस्यापीत्यादि ।
अस्योपात्तस्यैकस्य एकलेन कल्पितस्यापि कायस्य । सहजाः
कायेन सह जाताः । अस्थिखण्डकाः पृथक् पृथग्गमिष्यन्ति^३ ।
विसंयुक्ता भविष्यन्तीत्यर्थः । किमुतान्यः प्रियो जनः पृथग्ग
भविष्यति यः सर्वदा विसंयुक्त एवास्ते ॥ १५

स्यादेतत् । सुखदुःखसहायाः सदा ममैते पुच्छारादयः ।
तदेषु युक्त एवानुनयः कर्तुमित्याह ।

एक उत्पद्यते जन्तुर्मियते चैक एव हि ।

नान्यस्य तद्यथाभागः किं प्रियैर्विघ्नकारकैः ॥ ३३

^१ The commentary has : bhaviṣyanti.—Tib. (so-sor hgyes bgyur) gives no help.

^२ Ms. has satanam.

^३ gamiṣyanti ?

जन्मरणयोर्न कस्तुक्षयं चिह्नःखसंभागौ स्यात् । अन्तराले
च खकर्मापहितमेव सुखदुःखमुपभुज्जते सर्वे । अतोऽभिमानमात्र-
मेवैतत् । यतो नान्यस्य तदात्मनो^१ व्यतिरिक्तस्य तद्यथाभागः ।
तस्यानुनष्टकारिणो व्यथा । तस्या भागः प्रत्यंशो जायते । तस्य
५ सा । तेनैव तस्याः संवेद्यमानलात् । अतो न किं चित्प्रयोजनं
प्रियैः कुशलपचविघातकारिभिः ॥

परमार्थतो न कस्य चिल्केन चित्संगति[102^a]स्त्रौत्युप-
दर्शयन्नाह ।

अध्यानं प्रतिपन्नस्य यथावासपरिग्रहः^२ ।

१० तथा भवाध्वगस्यापि जन्मावासपरिग्रहः ॥ ३४

मार्गप्रस्थितस्य कां चिद्दिग्ं गन्तुसुद्यतस्य यथाऽपरैरध्वगैः
सहैकस्त्रिवावासे क चिन्मण्डपादौ वावासपरिग्रहो भवति ।
तथा संसारेऽपि कर्मायन्तर्गतेः संसरतो^३ ज्ञातिशगोत्रसालोहि-
तादिभिरेकस्मिन् जन्म[न्य]वासपरिग्रहो जायते । पुनरपि तत्प-
रित्यज्य क चिदेकाकितया याति । न च तत्र केचित्सहाया-
स्तमनुगच्छन्ति । अतो न केन चिल्कस्य चिह्नास्त्रवौ संगतिः
संभवति । तस्माज्ञानर्थसहस्रोपनेत्रौ खयमुपकस्य केन चित्स-
ंगतिं कुर्यात् ॥

^१ Ms. first hand : tavātmano.

^२ Minaev has yathā vāsa^०.

^३ saṁsarataḥ sāti^० (first hand) ; saṁsarato jñāti^० (second hand).

तदेवमभिधाय संगतिदोषं । एकाकितायाः पुनरिमे गुणा
इति वृत्तचितयेनोपदर्शयन्नाह ।

चतुर्भिः पुरुषैर्यावत्स न निर्धार्यते ततः ।

आशोच्यमानो^१ लोकेन^२ तावदेव वनं ब्रजेत् ॥ ३५

असंस्तवाविरोधाभ्यामेक एव शरीरकः ।

पूर्वमेव मृतो लोके भ्रियमाणो न शोचति ॥ ३६

न चान्तिकचराः के चिच्छोचन्तः कुर्वते व्यथां ।

बुद्धाद्यनुस्मृतिं चास्य विश्निपन्ति न के चन ॥ ३७

अवश्यमनिच्छन्नपीदानौ जीवदवस्थायां मरणमुपगतो बला-
न्त्याजयितव्यो . . . [आशोच्य]मानः^३ । हा वस्तेयादि- 10
विलापवचनैः परिदेवमानः लोकेन वञ्चुप्रमृतिना तावदेव
ततः पूर्वमेव वनं ब्रजेत् ॥

कः पुनरत्र गुणविशेष इत्याह । असंस्तवेत्यादि । अनुनय-
प्रतिधाभावात् । भ्रियमाणो न शोचति । शोकोपजनितदुःख-

¹ Minaev according to L², M, has : ाऽयमानो ; such the reading of the Tib. (See n. 3). L¹ : ाऽयमानो, and the Commentary : paridevyamāna (yons-su gduñs-pa) supports this reading.

² Minaev has : loke na

³ A lacuna in the Ms.—Tib. (Fol. 170a4.) has : da ni gson-pai mtha mi hdod-kyañ nes-par hchi-bar hgyur-pas khyim-na gnas-pai stobs-kyis dor-bar bya-ba yin-pa, de-bas-na de-ltar rañ-ñid-kyis gson-pa-ñid-na dor-bar rigs-so. de-nas zhes-pa-ni kyim-nas-so. mya-nan med-par zhes-pa ni =...balāt tyājayitavyo grhāvāsaḥ; tasmād evām svayam jīvann eva tyaktum arhati. tata iti gr̄hāt. ाऽयमानो.....

भागी न भवति । कुतः । पूर्वमेव मृतो लोके । यदैव गृहा-
निकान्तः । तदैव स्वजनवान्वयादौ लोकविषये ॥

अथमपरो गुणस्त्वयाह । न चान्तिकचरा इत्यादि ।
अन्तिकचराः समीपवर्तिनो ज्ञातिसगोत्राद्यस्तदियोगातुराः
५ श्रोतन्तः श्रोकमुपजनयन्तः । न च नैव कुर्वते व्यथां । आत्मनः
कायमनसोः पौड़ां । अदि वा तेषां श्रोकं पश्यतो मिथमाणस्य
मनस्तापं ॥ न केवलमयमेव गुणः । अपि तु बुद्धाद्य [102^b]
नुस्पृतिं च । आदिशब्दाद्यर्माद्यनुसृतिं । तत्त्वालम्बनमनस्कारं
वा । अस्येति जनसंपर्कविवेकचारिणो मरणसमये ॥

10 तस्मादित्यादिनोपसंहरति ।

तस्मादेकाकिता रम्या निरायासा शिवोदया ।
सर्वविक्षेपशमनौ^१ सेवितव्या^२ मया सदा ॥ ३८

एकाकिता अनासङ्गविहारिता । रम्या सुखहेतुलात् ।
निरायासा दुःखविपच्छलात् । शिवोदया निश्रेयसावाहकलात् ।
१५ सर्वविक्षेपशमनौ सर्वविक्षेपस्य कायवाङ्मनसिकदुराचारस्य शमनौ
निवर्तिनौ समाधानहेतुलात् । सेवितव्या मया सदेत्यत्रैवाभि-
निवेशेनासङ्गः कार्य इत्यर्थः ॥

तदेवं जनसंपर्कविवर्जनाल्कायविवेकं प्रतिपाद्य चित्तविवेकं
प्रतिपादयितुमाह^३ ।

^१ Minaev has : samani.

^२ Minaev : sadā mayā. See the Commentary.

^३ Cittaviveka VIII 39-89.

सर्वान्यचिन्तानिर्मुक्तः^१ स्वचित्तैकाग्रमानसः ।

समाधानाय चित्तस्य प्रयतिष्ठे दमाय च ॥ ३६

सर्वा या अन्यचिन्ता असदितर्कस्तभावास्ताभिर्निर्मुक्तः ।
तद्विरहितः । स्वचित्तैकाग्रमानसः । स्वचित्तसेवैकमयं प्रधानं
यस्मिन् मानसे मनसिकारे तत्तथोक्ते^२ । तादृशं मानसं यस्य ५
स तथा । स्वचित्तं वा एकाग्रमेकायत्तं तत्प्रचारव्यवलोकनतत्परं ।
नियतालम्बनप्रतिवद्धं वा मानसं यस्येति समाप्तः । तथाभूतः
समाधानाय चित्तस्य शमथाय प्रयतिष्ठे । तत्परायणो भवि-
आमि । तदेकाग्रतायां नियोजयिष्यामीत्यर्थः । दमाय चेति ।
पुनः पुनस्तत्त्वालम्बने योजनाय । बहिर्विचेपनिवारणाय वा ॥ १०
तत्र चित्तसमाधानस्य विपच्चलाल्कामवितर्कं निवारयितु-
माह ।

कामा ह्यनर्थजनका इह लोके परच च ।

इह^३ बन्धवधच्छ्रेदैर्नरकादौ परच च ॥ ४०

अप्रहीणभवसंयोजनैः कमनीयतयाऽध्यवसितबात् कामा 15
रूपादयो विषया उच्यन्ते । हिशब्दो यस्मादर्थे । तस्मादुदिज्य
कामेभ्य^४ इति वच्यमाणेन संबन्धः । ते च सेव्यमाना अनर्थजनका

¹ L1 has the scholion : bodhicitta = bodhicitta-anya-

² Samādhī = samādhāna = cittaikāgratā (VIII. 1.)

³ Minaev has bandhabaddha^o; M. L²: bandhabadha^o = bād dañ beiñ dañ
gcod.

⁴ Ms. mānebhya. See VIII. 85.

अ [103^a]
 . . . [104^a] रूपः । पूज्यते लया स्वगादिभिः ।
 तैर्गृह्णैरन्यैश्च गोमायुप्रभृतिभिर्मांसोच्छ्रयं मांसपुञ्जिमिं भक्षितं
 वीभत्सं दृष्टा किमीर्ष्वलो न रक्षसीति योजयितव्यं ।
 ५ किमिदानौ पलायस इति वा व्यवहितेन संबन्धः ॥ नन्विद-
 मपि प्रष्टव्यो भवानित्याह ।

निश्चलादपि ते चासः कङ्कालादेवमौक्षितात् ।

निश्चलादपि काष्ठलोष्ठसमानात् । तव चासो जायत
 इति काका पृच्छति । कङ्कालात् । अस्थिपञ्चरात् । एवमपि

1 One folio wanting in the Ms.—Tib. fol. 171 a 5—172 b 2—Tibetan translation will be found in Appendix. Here we give the Sanskrit stanzas
 yadarthaṁ dūtadūtīnām kṛtāñjalir anekadhā
 na ca pāpam akīrtir vā yadarthaṁ gāṇītā purā. 41
 prakṣiptaç ca bhaye 'py ātmā dravīṇām ca vyayikṛtam
 yāny eva ca pariṣvajya babhūvottamanirvṛtiḥ. 42
 tāny evāsthīni nānyāni svādhīnāny amamāni ca
 prakāmām saṁpariṣvajya kim na gacchasi nirvṛtim. 43
 unnāmyamānam yatnād (a) yan nīyamānam adho hriyā
 purā dṛṣṭam adiṣṭam vā mukham (b) jālikayāvṛtam. 44
 tan mukham tvatparikleçam asahadbhir ivādhunā
 gr̄dhrair vyaktikṛtam paçya kim idānīm palāyase. 45
 paracakṣurnipātebhyo 'py āśid yat parirakṣitam
 tad adya bhakṣitaṁ yāvat kim iṣyālo na rakṣasi. 46
 māṁsocchrayam imām dṛṣṭvā gr̄dhrair anyaiç ca bhakṣitam
 āhāraḥ pūjyate 'nyeśām (c) srakcandanavibhūṣanaiḥ. 47

(a) So L², M.—Minaev has: yannād.

(b) Minaev has: sukham.

(c) Minaev has: yeśām; L² teśām; but Tib. gzhan-gyi zas.

बीभत्सरूपात्^१ । ईक्षितादृष्टात् । यदि वा^२ एवं चासः ।
यद्ग्रादपि दूरतरं^३ पलायस दूति योजनौयं । यदेवं चलतः
कथं न चास दृश्याह ।

वेताडेनेव केनापि चाल्यमानाङ्गयं न किं ॥ ४८

भूतग्रहेण चाल्यमानाक्षीवतश्चलतः । किं न भयं भवति । ५
तस्मादतिशयेन भयं युक्तमित्यर्थः ॥ एवं तावच्चुगुणानोयतां
प्रतिपाद्य पुनरन्वया प्रतिपादयितुमाह ।

एकस्मादशनादेषां लालामेध्यं च जायते ।

तचामेध्यमनिष्टं ते लालापानं कथं प्रियं ॥ ४९,

यो हि नाम मोहावृतविवेको रागविषमूर्छितचैतन्यः । १०
तस्यातिकमनौयतया कामिनीवदनमधुपानवुद्धा तनुख-
विक्षललालापानाभिलाषिणः^४ । पर्यन्तयोगमाह । एकसेव
कारणं द्वयोरप्याहारपानखभावात् । तच तयोर्मधे अमेध्यं
पुरीषमप्रियं भवतः । लालायाः स्नेहणः पानं कथं प्रियं ।
केन प्रकारेण तचाभिरतिर्नान्यत्र । द्वयोरपि युक्तेति भावः ॥ १५
अथापि स्यात् । यद्यपि द्वयोरपि कारणमभिन्नं । तथापि

¹ Ms. bhībhatsa.

² Yañ-na de-ltar zhes-pa ni skrag-pa ste.

³ Ms. dūrata []m p°; illegible syllable in margin.—Tib. çin-tu riñ-bar.

⁴ Stanza 50th in Minaev's edition and in Tib. translation of the text (Mdo XXVI 24 a 4). Stanza 49th of Minaev is the 51th in our commentary and the 52th according to the Ms. L².

⁶ So Ms.

तस्मिन्नतिरुग्न्यतया वैमुख्यं । इतरस्मिंस्तु तदभावात्मीतिरिति ।
तदेतदपि न सम्यग्भिधानमित्युपपाद्यन्नाह ।

तूलगभैर्मृदुस्पर्शै रमन्ते नोपधानकैः ।
दुर्गन्धं न स्ववन्तीति^१ कामिनो अमेधमोहिताः ॥ ५०

५ कर्पासादितूलपरिपूरितैर्मस्तु [104^b] रकादिभिरूपधानैः सु-
कुमारस्यैः कामिनो न रमन्ते । न धृतिमधिवासयन्ति ।
कुतः । दौर्गन्धमशुचिनिष्टन्दं न मुच्चतीति^२ क्लवा अशुचि-
परिपूरिते स्त्रौकडेवर एव रमन्ते । एतदपि कुतः । कामिनः
कामसुखाभिलाषिणः । अमेधमोहिता चतः । हेतुपदमेतत् ।
१० अमेधविषये अमेधेन वा मोहिताः । अशुचौ शुचिविपर्या-
सान्तचैवातिशयवतीमभिरतिमनुभवन्ति ॥ स्वादेतत् । यदि
नामाशुचिलममेधे स्त्रौकडेवरे च साधारणं । तथापि तदेकत्र
विवृतमन्यत्र प्रच्छादितं । अतस्तदन्यपरिहारेणास्मिन्नभिष्वङ्गं
इत्यन्नाह ।

१५ यत्र च्छन्ने अप्ययं रागस्तदच्छन्नं किमप्रियं ।
न चेत्ययोजनं तेन कस्माच्छन्नं विमृद्यते ॥ ५१

यस्मिन्नमेधस्यभावे प्रच्छादितरूपे अदृष्टेऽपौति यावत् ।
एतादृशो अभिष्वङ्गः । तदच्छन्नं दृश्यतां गतमतिशयेन
प्रीतिकरमुपजायत इत्युचितं । तत्किमिति तथाभूतमप्रियं

^१ Commentary has daurgandhyam...muñcanti.

^२ So Ms. ; read muñcanti.

भवतः । अथ तथाभूते सर्वथा वैसुख्यमेव ते नाच्छन्नेन किं
चित्प्रयोजनं तवास्ति । यद्येवं तर्हि कस्माद्गेतोः क्वन्नं विशेषेण
मृद्यते । तदन्यपरिहारेण तस्यैव घटनाय यत्र क्रियते ॥
अपि चेदमपि प्रष्टव्यस्तं किं भवानशुचिविरागो न वेति ।
अत्र प्रथमं विकल्पमधिक्त्याह ।

५

यदि ते नाशुचौ रागः कस्मादालिङ्गसेऽपरं ।

यदि भवतोऽशुचौ न रागो न सर्वथा आसङ्गोऽस्ति ।
तर्हि कस्मादालिङ्गसेऽपरमन्यं । किं तदित्याह ।

मांसकर्द्मसंलिङ्गं स्नायुबद्धास्थिपञ्चरं ॥ ५२

मांसमेव कर्द्म इव लेपनसाधम्यात् । तेन लिङ्गमुपदिग्धं । १०
किमेवं भूतमिति चेत् । स्नायुबद्धास्थिपञ्चरं । स्नाय्याबद्धं
सङ्गीकृतं । आयत्तीकृतं । अस्थिपञ्चरं । अस्थिसंकल्पं^१ । अन्यथा
खण्डग्नो विस्तकलितं^२ स्थात् । इति विरागविषयतामस्य
द[105°]शयति । अथ शुचौ राग इति द्वितीयो विकल्पः
स्त्रौक्रियते । तत्राह । स्त्रमेवेत्यादि ।

15

अथ वान्यथावतार्थते । यदुक्तं परेण । क्वन्ने चर्मादिना
रागो भवति नाच्छन्ने । तत्राह । यदीत्यादि । यदि तेन
हेतुना चर्मादिना पिहितवादिति कृत्वा शुचौ रागो भवति

^१ Ms. qam̄kalām—new word.

^२ New word.

भवतः । तदा कस्मादालिङ्गसे परमन्यदीयं पञ्चरं । अन्य-
त्पूर्ववत् ॥

किं तर्हि समुचितमनेत्याह ।

स्वमेव वह्नमेध्यं ते तेनैव धृतिमाचर ।

५ अमेधभस्त्रामपरां गूथघस्त्रर विस्त्रर ॥ ५३

स्वमेवात्मनैव वज्ञतरमशुचिलालाशिष्टाणमस्तकलुङ्गमूत्रपुरी-
षादि^१ तवास्ति । तेनैवाशुचिना संतोषं कुरुम्य । ततोऽप्यमे-
धभस्त्रां^२ पुरौषप्रसेविकां^३ । अपरामन्यां स्त्रीशरीरस्त्रभावां ।
गूथघस्त्रर पुरौषभचणशील विस्त्रर तत्र मनस्तिकारं माकार्षीः ॥

१० मांसप्रियोऽहमित्यादिना पुनरन्यथा परिहारमाह ।

मांसप्रियोऽहमस्येति^४ द्रष्टुं^५ स्पृष्टुं च वाच्छसि ।

अचेतनं स्वभावेन मांसं त्वं^६ कथमिच्छसि ॥ ५४

मांसं प्रियं यस्य । एषोऽहं मांसप्रियः । अस्यास्त्रिपञ्चरस्य ।
यदि वा । मांसस्य प्रियो मांसप्रियोऽहमस्येति पूर्ववत् । मांस-

१ M. Vyut. 189. 14 : ciṅghāṇaka.

२ Ms. : pi maidhyā^०

३ See P. W. sub voc. prasevaka (Sack) ; prasovikā only in the compound carma^०.

४ L^२, M : 'ham asmīti

५ Minaev has : sprāṣṭum draṣṭum. So Tib. (24 b1) but see the Commentary.

६ Minaev has : māṁsaśatvam—Tib. ca ni khyod go cia mi hdod.

प्रियोऽहमस्य प्रिय इति यावत् । सापेच्चलेऽपि समासो गमक-
लात् । इत्येवं तवप्रलोभावत्युपकारधिया वा इष्टुं स्पृष्टुं च
वाच्छसि । दर्शनं सर्वां चाभिलिषसि ॥ अचाह । अचेतनं
चैतन्यशून्यं मृत्यिष्ठप्रायं^१ । स्वभावेन प्रकृत्या । न तु पुनर्यथा-
परे वर्णयन्ति । चैतन्ययोगाद्चेतनमपि चेतनमभिधीयते । ५
तादृशं मांसं लम्चेतनस्वभावं कामुकः सन् कथमिच्छसि ।
तदृष्टौ^२ च मृत्यिष्ठेऽपि स्थात् । तथा च सति भवानपि न
चेतनः स्थात् ॥

अस्ति तत्र चित्खभावं चित्तं । तेन तदिच्छामौति चेदाह ।

[105^b]

10

यदिच्छसि न तच्चित्तं इष्टुं^३ स्पृष्टुं च शक्यते ।
यच्च शक्यं न तद्वेति किं तदालिङ्गसे मुधा ॥ ५५

यच्चित्तं चित्खभावमिच्छसि । तदरूपितादृष्टुं न शक्यते ।
यच्च मांसास्थिस्वभावं कडेवरं^४ इष्टुं च स्पृष्टुं च शक्यते । न
तद्वेति न जानाति । अचेतनलात् । अतः किमिति तद्चेतन- 15
मालिङ्गसे आस्थिष्यसि । मुधेति निष्फलं । नैवालिङ्गितमुचित-
मिति भावः । अन्यथा^१ लोष्टाद्यालिङ्गनप्रसङ्गः ॥

¹ Mṛtpiṇḍa = h̄jim-goñ ; infra, = h̄jim-pai dum-bu.

² Ms. : taddṛṣṭau ; Tib. : de hdod-pa na = tadicchāyām.

³ See p. 308 n. 5.

⁴ The Ms. has once only (in this chapter) the reading : kalevara.

किं चेदमयतिगर्हितमित्यादर्शयन्नाह ।

नामेध्यमयमन्यस्य कायं वेत्सीत्यनङ्गुतं ।

स्वामेध्यमयमेव^१ त्वं तं नावैष्टौति विस्मयः ॥ ५६

अन्यस्य कायं यद्मेध्यमयं न वेत्सि तन्न किं चिदाश्वर्यं ।

५ युक्तमेव तद्वेदनं परसंतानस्यात्मना व्यवहितलात् ॥ इदं पुनरतिशयेनाश्वर्यस्थानं । यत्खस्यात्मनोऽमेध्यमयं त्वं तं कायं नावैषि । नावगच्छसि ॥

इदानीं ग्रास्त्वकारस्त्वं संवेजयन्नाह^२ ।

विघ्नार्कांशुविकचं मुक्ता तरुणपङ्कजं ।

१० अमेध्यशौडचित्तस्य का रतिगूथपञ्चरे ॥ ५७

विघ्नार्कांशुभिर्विकचं विकसितं । तादृशं तरुणपङ्कजं अभिनवस्त्रोरुहं हिता । अमेध्याभिनिविष्टचित्तस्य का रतिगूथपञ्चरे । न युक्तेति भावः ॥

पुनरन्यथा प्राह ।

१५ मृदाद्यमेध्यलिपत्वाद्यदि न स्पृष्टुमिच्छसि ।

यतस्तन्त्रिर्गतं कायात् स्पृष्टुं कथमिच्छसि ॥ ५८

¹ The reading of the Ms. is possibly loṣṭra, a wrong reading according to P. W.

² So L², M.—Minaev has : °maya eva.

³ tam samvejayann āha. Tib. (174 b5) de-la skyo-bar mdzad-pa.....

आदिशब्दादस्त्रादि । अशुचिं वक्षितवात् । यदि स्मृष्टुं न
वाच्छसि । यतः कायान्तदमेधं निर्गतं निर्यातं तं कायं कथ-
मिच्छसि स्मृष्टुं ॥

अथापि स्थात् । नायमुपालभ्यो मम युक्तरूपो यतो न मे
कश्चिदभिनिवेशोऽमेध इत्यत्राह ।

५

यदि ते नाशुचौ रागः कस्मादालिङ्गसे परं ।
अमेधश्चेचसंभूतं तद्वैजं तेन वर्धितं ॥ ५६

अमेधचेचं मातुर्जठरं । अनेकाशुचिस्थानवात् । तत्र संभूतं
समुत्पन्नं । तद्वैजं । तदेवामेधं मातापिण्डशुक्रशोणितस्त्रभावं
वौजं यस्य तत्तथोक्तं । तेन वर्धितमिति । तेनामेधेन मात्र- 10
पीताश्चितस्य वान्तकल्पस्य रसेन वर्धितं गर्भस्थितमुपर्वहितं ।
बहिर्निंगत[106^a]मपि स्त्रयमश्चितपीतपरिपाकाशुचिरसेन ।
कस्मादालिङ्गसे परमिति संबन्धः । परं स्त्रौकड़ेवरं । इत्युपा-
लभ्योऽस्त्रेव भवतः ॥

अथाशुचिरागोऽहमिति पञ्चस्त्रौकारः । तदाप्युपालभ्यस्त- 15
दवस्य एवेत्याह ।

अमेधभवमल्पत्वान्न¹ वाच्छस्यशुचिं क्रमिं ।
बहुमेधमयं कायममेधयजमपौच्छसि ॥ ६०

¹ So Minaev.—M. : amedhyabhavam eva tvam ..

पुरौषाद्यशुचिसंभूतं क्षमिं प्राणकजातं न वाच्छसि । कारः
पुनर्मात्राप्रामत्य बज्जतराशुचिखभावमशुचिसंभूतमपि पूर्वक्रमे-
णेच्छसि ॥

अथापि स्थात् । किमत्रोन्तरं वक्तव्यं । यतोऽहमपि यादृश-
5 स्थादृशं तस्याः शरौरं । तेनाशुचेनाशुचिसंपर्को दोषः¹ । यादृशो
यचक्षतादृशो वलिरपौत्रवाह ।

न केवलममेध्यत्वमात्मैयं न जुगुप्ससि ।

अमेध्यभागडानपरान् गूथघस्मर वाच्छसि ॥ ६१

अयमिह महामोहस्य प्रभावः । यदात्मगतमेव तावदशुचि-
10 खभावं व विगर्हसि । प्रत्युतापरानशुचिकुम्भानभिलषसि । इति
धिक् परामर्शविकलता । गूथघस्मरेति तिरखारवचनेन तस्यैव
संबोधनं ॥

इदानीं साच्चात्मत्याशुचिखभावतां प्रतिपादथन्नाह ।

कर्पूरादिषु हृद्येषु शाल्यनव्यज्जनेषु वा² ।

15 मुखस्क्षिप्तविस्तृष्टेषु भूमिरप्यशुचिमता ॥ ६२

एवं शुचिपवित्रवस्तुन्यपि यदेकदेशनिष्ठन्दसंपर्कादपविच-

¹ See Col. Jacob, Second handful of popular maxims, p. 36.

² Minaev has : çālyam na vyañjaneṣu vā.

खभावतां ब्रजन्ति । आसतां तावत्तानि वस्तुनि तत्संसर्गद्वृमि-
रपि शुचिखभावाऽशुचिलं प्रयाति ॥

यदि प्रत्यक्षमप्येतद्भेद्यं नाधिमुच्यसे ।

गमशाने^१ पतितान्धोरान् कायान् पश्यापरानपि ॥ ६३

एवं तावदध्यक्षिद्वोऽयं व्यवहारः । तथापि यदि नाधि- 5
मुच्यसे न संप्रत्येषि दृद्धापि न श्रद्धास्तीत्यर्थः । तदा गमशाने
पूतिनिवासे कायान् पश्य । किंभूतान् । घोरानिति । विखा-
दितकविनौलकविपूयकादिखभावतया^२ वौभसान् भयंकरान्
वा । अपरानिति । अतोऽधिकान्^३ ॥

किं च । प्रकृत्या विकृत एवायं सर्वदा कायो नाभिरति- 10
स्थानं युज्यत इत्यु[10^b]पदर्गयन्नाह ।

चर्मण्युत्पाटिते^४ यस्माङ्गयमुत्पद्यते महत् ।

कथं ज्ञात्वापि तत्रैव पुनरुत्पद्यते रतिः ॥ ६४

उत्पाटिते वियोजिते । यस्मादिति कायात् । चासो
जायते महान् । किमेतदिति । एवं तत्खभावं विदिलापि कथं 15
तस्मिन्नेव स्थाने भयस्थानत्वैकदा प्रतिपन्ने पुनरन्वदा जायते
रतिरभिष्वङ्गः ॥

¹ Patita = bor·ba.

² See M. Vyut. 52, 1. २-६. (vinīlakasamjñā, etc., parts of the Aṣabhabhā-
vanā) vipūyaka also in P.W.

³ gzhan yan zhes-pa ni hdi-bas lhag-pao. (Sol. 175 b5.)

⁴ So Minaev ; M, L² : udghāṭite.

स्थादेतत् । यदि नामाशुचिस्तभावता कायस्याध्यक्षसिद्धा ।
तथापि चन्दनादिसुरभिवस्तुपलिप्तोऽसौ कमनीयो भवति ।
इत्यत्राह ।

काये न्यस्तोऽप्यसौ गन्धश्चन्दनादेव नान्यतः ।
५ अन्यदौयेन गन्धेन कस्मादन्यत्र रज्यते^१ ॥ हृहृ

गरीरे निवेशितोऽप्यसौ गन्धः । चन्दनादिप्रसूतः । यद्ग्रा-
ल्काये कमनीयबुद्धिरूपजायते । चन्दनादेव केवलात् । नान्यत
इति कायात् । अतः कस्मात्परकौयेन गन्धेन चन्दनसुदूतेना-
न्यत्र यस्यासौ गन्धो न भवति । अत्राभिरतिः क्रियते ॥
१० अपि च । चन्दनादिसंस्कारोऽपि केवलात्मोपघाताय वर्तते
न हितायेति प्रतिपादयन्नाह ।

यदि स्तभावदौर्गन्धाद्वागो नाच शिवं ननु ।
किमनर्थरुचिलोकस्तं गन्धेनानुलिम्पति ॥ हृहृ

स्तभावदौर्गन्धात्महजात्पूतिगन्धवह्वतात् । अत्रेति काये । यदि
१५ रागो नोत्पद्यते तदा शिवं ननु कल्याणमेव स्यात् । एवं गुण-
संभवेऽपि किं कारणमनर्थप्रियो लोकस्तं कायं गन्धेनानु-
लिम्पति । सर्वथा न युक्तमेतदित्यर्थः ॥
न चास्य संस्कारसहस्रेऽपि स्तभावान्यथालमस्तीत्याह ।

^१ Mineav, rakṣyate.—M. L^२ : rakṣyase. Tib. chags-par byed.

^२ Minaev has : lokas tad gandhena.

कायस्याच किमायातं सुगन्धि यदि चन्दनं ।

कायस्य खभावदुर्गन्धस्य किमायातं । किं भूतं । न किं
चित् । सुगन्धि यदि चन्दनं । शोभनो गन्धोऽस्येति वज्रौहि-
समाप्नान्तादिन्^१ । तथापि न तस्य खभावप्रच्युतिरस्तीति भावः ॥

अथ तदशान्तस्मिन् कमनौयतामुपादायाभिरतिस्त्वयते । ५
इत्यत्राह ।

अन्यदीयेन गन्धेन कस्मादन्यच रज्यते ॥ ६७

एवं च न विचक्षणता स्थादि[107^a]त्वर्थः ॥ केशादिसंखार-
दारेणाप्यनर्थहेतुरेवायं काय इति ज्ञोकदीयेनोपदर्शयन्नाह ।

यदि केशनखैदीघदन्तैः समलपाण्डुरैः । 10

मलपङ्कधरो नग्नः कायः प्रकृतिभौषणः ॥ ६८

स किं संस्कृयते यन्नादात्मघाताय शस्त्रवत् ।

आत्मव्यामोहनोद्युक्तैरुन्मत्तैराकुला मही ॥ ६९

दीर्घैः सहजावस्थितैरच्छिन्नैरित्यर्थः । दन्तैर्दण्नैः । समल-
पाण्डुरैः दन्तधावनकमुकादिभिरसंस्तैः । मलपङ्कधरः । मल 15
एव पङ्कः कर्दमः । तं धारयतौति तथा स्थानाभ्यञ्जनादि-
विरहात् । नग्न इति वस्त्रविविक्तत्वात् । यथा जात इवाव-

¹ See Pāṇini, 5.4. 185.

² Minaev has : pāñdaraiḥ ; M. has : pañdaraiḥ.

स्थितः । ^१ तथाभूतः सन् । यदि कायः प्रकृत्या भौषणः प्रेता-
नामिव स्वभावेन भयंकरः ॥

स एवंभूतः किमिति संस्कृयते । यत्रादिति । केश-
नखादिरचनाविशेषैः । दन्तधावनतामूलादिभिः । स्खानाभ्यच्छ-
५ नानुलेपनादिभिः । वस्त्रादिभिर्वा । किमिव । आत्मघाताय
शस्त्रवत् । आत्मनो वधार्थं खड्गादिर्दया संस्कृयते । तदत् ॥

इत्येषां मोहवशौक्षतं विचेष्टितं परिदेवयन्नाह । आत्मे-
त्यादि । आत्मनैव संचिन्त्यात्मनो व्यामोहमुत्पादयितुं यत्रवङ्गि-
रुच्छत्तैरस्वस्यचित्तैः । एवं च विपरीतकर्मनुखानान्वैते वराकाः
१० सचेतस इति खेदं करोति ग्रास्त्रकारः । न चात्र कश्चिदात्मज्ञो
दृश्यत इत्युच्छत्तैराकुला समाकौर्णा मही पृथिवीति ॥

प्रासङ्गिकं परिसमाप्य प्रकृतमनुवध्यन्नाह ।

कङ्गालान् कर्तिचिहूष्वा श्वशाने किल ते घृणा ।
ग्रामश्वशाने रमसे^३ चलत्वाङ्गालसंकुले ॥ ७०

१५ श्वानामस्थिपञ्चरान् । कर्तिचित् प्रतिनियतान् । एतदुक्तं
भवति । चमेष्टुत्पाटित^४ इत्यादिकमुक्ता यदुक्तं कथं ज्ञात्वा-
पौत्रादि । तत्र परस्योत्तरं । न इमग्रानगतकलेवरसादृशमस्य

^१ Ms. : yathā.

^२ Ms. has : naite vakārāḥ. In margin : te varākāḥ.

^३ L^२, M : ramate.

^४ VIII. ६४.

येन तस्मिन्ब्रेवाच्चापि रतिं स्थात् । किं तर्हि श्लग्नाने तस्य
दृष्टास्थानवात् । नाचेति । [107^b]¹ अचाभिधेयकङ्काला-
नित्यादि यामश्लग्नान इति । नैवाच्च कस्मिद्विशेषोऽस्ति । तदेव
शरीरं श्लग्नाने दृष्टास्थानं यामे वाऽभिरतिस्थानमिति काका
ब्रूते² । नैतद्विचक्षणधियां³ समायुक्तमिति भावः । चलत्क- 5
ङ्कालसंकुल इत्यनेनैतद्गृह्णयति । एतावांस्तु विशेषो न चानेन
विशेषेणाशुचिस्त्वभावता दृष्टाहेतुर्निर्वर्तते येन प्रवृत्तिरियं
स्थादिति । संकुल इति समाकौर्णे ॥

भवतु नामेदृशमशुचिस्त्वभावमपि सूकराणामिवाभिरति-
स्थानं । तथा चैवंविधमपि इविणविकलस्य नैतत्सुखभमित्यु- 10
पद्गृह्णयन्नाह ।

एवं चामेध्यमध्येतद्विना मूल्यं न लभ्यते⁴ ।
तदर्थमर्जनायासो नरकादिषु च व्यथा ॥ ७१

विना मूल्यं इव्यमन्तरेण न लभ्यते न प्राप्यते । अतस्मद-
र्थिनां प्रथमतो धनमेवार्जनीयं । तदर्जनेनायासात् । कृषीवणि- 15
ज्यसेवादिसमाश्रयेण परिश्रमादिहैव दुःखसुपजायते । अध-
र्मणं चोपार्जनान्नरकादिषु । इत्युभयत्वोकेऽनर्थहेतुरेव तदर्जनं ।

¹ Tib. : hdir brjod-par-byu-ba ni rus-goñ zhes...

² Tib. : hdri-ba = prechati.

³ Ms. :-dhyām samatāmapi yuktam. Tib. : mhas-pai blo-can-gyis
miñam-par rigs-so.

⁴ So L², M. ; Minaev : labhyase.

नापि तसुखप्राप्निरस्ति । दुःखसेव तु केवलं तदर्जनेनेति प्रति-
पादयन्नाह ।

शिशोर्नार्जनसामर्थ्यं केनासौ यौवने सुखी ।

यात्यर्जनेन तारुण्यं दृष्टः कामैः करोति किं ॥ ७२

५ बालावस्थावस्थितस्य न धनोपार्जनशक्तिरस्ति । बाललादेव ।

केन धनेन प्रकारेण वासौ वालो यौवने चुवावस्थायां सुखी
स्थात् । धनविकल्पान्नं क्वचिदित्यर्थः । यदपि कस्य चित्पि-
त्वपितामहोपार्जितधनेन यौवने सुखिलं दृश्यते । तदपि प्रति-
नियतस्यैव न सर्वस्य । न चापि पूर्वोक्तदुःखद्वयाद्विमुच्यतेऽसौ ।

१० अतो धनार्जनमुपादेयमादौ सुखसाधनोपायत्वात् । तदर्जयत
एव गत्तिवयसो न कश्चिदुपयोगो वि[108^a]ष्यैरिति ॥

अथापि स्थात् । तदर्जयतापि कामसुखमनुभूयत एवेत्य-
न्नाह ।

के चिह्नान्तव्यापारैः परिश्रान्ताः कुकामिनः ।

१५ गृहमागत्य सायाह्ने शेरते स्म मृता इव ॥ ७३

के चिकुत्सितकामाच्छित्तेतसः काष्ठत्वपत्ताद्याहरणमृति-
कर्मक्रियालच्छणैर्दिनपर्यन्तव्यापारैः परिखिन्नकायमनसो निरु-
त्सुकाः । अस्लंगते सवितरि स्मगृहमागत्य गाढभिद्वाक्रान्तलतात्
मृतकर्त्त्वाः शेरते स्म स्वपन्ति । प्रभाते पुनरुत्थाय तदैव
२० नीचकर्मणि युज्यन्ते । स्मशब्दोऽत्र वाक्यालंकारैऽतीतार्थाविष-

यत्वात्^१ । एवमायुःसंस्कारान् के चित्कुकामिनः चपयन्ति न
च कामसुखाखादमुपक्रमन्ते ॥

परसेवकानधिक्षयाह ।

दण्डयाचाभिरपरे प्रवासक्लेशदुःखिताः ।

वत्सरैरपि नेत्रन्ते पुच्छारांस्तदर्थिनः^२ ॥ ७४

५

अपरे पूर्वकेभ्योऽन्ये कुकामिनः सेवका इत्यर्थः । ते दण्ड-
याचादिभिः । दण्डोऽपरचक्रविजयाय याचा प्रथाणं । परराङ्ग-
द्रव्यग्रहणाय वा याचा । तदादिर्येषां देशान्तरप्रेषणादौनां ।
तैः प्रवासो देशान्तरगमनं । तेन क्लेशः परिश्रमः । तेन
दुःखिताः पौडिताः । सर्वदा तथाभृता वत्सरैरपि । अनेकव- 10
र्षात्ययेऽपि । पुच्छारादाराश्च नेत्रन्ते न पश्यन्ति । तदर्थिन इति
तैः पुच्छारादिभिरर्थिनस्तदभिलाषकाः । तदर्थमेव परसेवा-
दिस्खीकारादित्यर्थः ॥

अहो वतामौषां निघलमनुष्ठानमिति श्रोचयन्नाह ।

यदर्थमिव विक्रौत आत्मा कामविमोहितैः^३ ।

तन्न प्राप्तं मुधैवायुर्नौति^४ तु परकर्मणा ॥ ७५

15

यदर्थं सुखप्रतिलभनिमित्तं । विक्रौतः परदासीकृत आत्मा

¹ According to the Tib. : (Fol. 178 a1) atītartha°; smaçabda = gyur ces-pai sgra.

² MSS. putradārājīns.

³ See Comm. and stanza FF.

⁴ Minaev : mudhair vāyur ; M. : yunaivāyun°.

कामविड़म्बितैः । तत्र प्राप्तं । तदिति सुखं न प्राप्तं । न
प्रतिलिङ्गं । आयुःसंस्कारा एव हि केवलमनर्थकं परकर्मानुष्ठा-
नेन चयसुपनीताः । न साधुकर्मणि क्व चिदपि योजिता इति
भा[108^b]वः ।

५ सुखलिप्सया प्रवृत्तानां प्रत्युत दुःखसेवापतितमेषामित्युप-
दर्शयन्नाह ।

विक्रीतस्वात्मभावानां सदा प्रेषणकारिणां ।

प्रसूयन्ते स्त्रियोऽन्येषामटवौविटपादिषु ॥ ७६ ॥

सुखबुभुचयाऽन्येषु विक्रीतः परायत्तौकृतः स्वात्मभावः
१० स्वकायो यैस्ते तथा । तेषामन्येषां सेवकानामित्यर्थः । अत एव
सदा प्रेषणकरणशीलानां । अन्येषामपरेषां प्रभुप्रयोजनेन
गच्छतां । मार्ग एव प्रसूयन्ते स्त्रियः । अटवौविटपादिषु ।
आदिशब्दात्पर्वतनितमनदीकूलादिषु कष्टस्थानेषु ॥

अथमपरो विपर्यासस्तेषामिति प्रतिपादयन्नाह ।

१५ रणं जीवितसंदेहं विश्वन्ति किल जीवितुं ।

मानार्थं दासतां यान्ति मूढाः कामविड़म्बिताः ॥ ७७ ॥

विक्रीतस्वात्मभावाः संग्रामं चतुर्दंनसंघट्ट¹ प्रविशन्ति ।
किंभूतं जीवितसंदेहं । तत्र प्रविष्टस्य जीवितं स्याद्वा न वेति
जीवितस्य संदेहोऽस्मिन्निति वृत्वा । जीवितमिति जीवनार्थं ।
२० अत्र प्रतिलिङ्गैर्लभैर्जीविकां कन्त्यचिष्याम इति मलेत्यर्थः ।

¹ New expression.

मानार्थं दासतां यान्ति । बलवता केन चिदभिभूताः स्वमा-
नोद्धरणार्थं^१ । अङ्गुलीक्रेदवेलाग्रहणसेवादिखीकारात् । मूढा
मोहाम्बीक्षतविवेकचक्षुषः । के ते । कामविडम्बिताः कामाय
कामेन वा विडम्बितास्तिरस्तुताः ॥

दूर्हैव जन्मनि कामासक्तेतसां यद्दुःखं दृश्यते तत्कथयन्नाह । ५

छिद्यन्ते कामिनः^२ के चिदन्ये श्रूलसमर्पिताः ।
दृश्यन्ते दद्यमानाश्च हन्यमानाश्च शक्तिभिः ॥ ७८

परदारधनापहरणादेः । शेषः सुबोधः ॥ किं चायं सुख-
साधनलेनोपादीयमानोऽपि चानर्थपरं पराप्रसूतिहेतुरेवार्थः ।
दृति कथयन्नाह ।

10

अर्जनरक्षणनाशविधादैर्
अर्थमनर्थमनन्तमवैहि ।
व्यग्रतया धनसक्तमतीनां
नावसरो भवदुःखविभुक्तेः ॥ ७९

अर्जनमनुत्पन्नस्योत्पादनं दुःखं । उपार्जितस्यापि रक्षणं जला- 15
नलादिभ्यः^३ पञ्चप्रत्यवायेभ्यः परिपालनं कष्टतरं । तथा रचित-

¹ Ms. manorddharaṇa—Tib. : rañ-gi na-rgyal dbyuñ-bai-phyir (178b 6.)

² So L³ M.—Minaev has : kāmena.

³ The original reading of the Ms. appears to be : pañcapratyayavāya-
bhyaḥ ; by a second hand : prat�ayāyebhyaḥ. Tib. (179 a 3) chus (?) za-
bar-byed-pa lna-las.

[109^a] स्थापि कथं चित्तस्करादिभिर्नीशादिषादो दौर्मनस्यं
परितापहेतुरनर्थः । तदेवमनर्थपरं परानिदानलात् कारणे¹
कार्योपचारारादर्थ एवानर्थ उक्तः । इत्येवमर्जनादिभिः सर्वदा
ब्याकुललात् । धनास्तक्तेतसां चणमपि समाधानानवकाशलात् ।
५ नावसरः² संसाराश्ट्रतजात्यादिदुःखनिर्मीचाय सदा तद्गतमन-
सिकारैरेवायुः संस्काराणां च पणात् ॥

सर्वभेतदुपसंहृत्य कामासङ्गपरित्यागाय संवेगकथया प्रोत्सा-
हयत्येवमित्यादिना ।

१० एवमादीनवो भूयानल्पास्वादस्तु कामिनां ।
शक्तां वहतो³ यद्वत्पशोघासलवग्रहः ॥ ८० ॥

एवमित्युक्तप्रकारपरपरामर्शे । आदीनवोऽनर्थः । भूयाननेक-
प्रकारः । न चाच सुखोत्पादवाच्चार्यस्ति । यदपि विपर्या-
सात्कथं चित्सुखमिति प्रतिभासते । तदपि न किं चित् ।
गुरुतरभाराक्रमणपरिक्लान्तवपुषः पशोरिव घासलवयास्थग्रहणं ॥

१५ तस्यास्वादलवस्थार्थे यः पशोरप्यदुर्लभः ।
हता दैवहतेनेयं क्षणसंपत्सुदुर्लभा ॥ ८१ ॥

तस्यैवंभूतस्यातितुच्छस्य सुखास्वादलेशस्य पशोरपि साधा-

1 M. Vyut.

2 So Ms.—āçrita = āçrita = brtan-pa.

3 Minaev: çakaçavahano yadvat...

रणस्याऽर्थे । तस्य निमित्तं । इयं चण्णसंपत् । अष्टाचण्णविनि-
र्मुक्ता । हता विनाशिता । वृथाकृतेत्यर्थः । किंविशिष्टा
सुदुर्लभा व्याख्याता^१ । केन दैवहतेन । दैवं पुरातनं कर्म । तेन
हता । हिताहितपरिज्ञाने विपर्यस्तमतिः कृतो विमोहित
इत्यर्थः । वस्तुतस्तु तिरस्कारवचनमेतत् । भागविहीन एव-
मुच्यते ॥ ५

अवश्यं गन्तुरित्यादिना लोकद्वयेन विपर्यासरूपतामेव प्रति-
पादयति ।

अवश्यं गन्तुरल्पस्य नरकादिप्रपातिनः

कायस्यार्थे कृतो योऽयं सर्वकालं परिश्रमः ॥ ८२ १०

अवश्यं गन्तुरित्यनित्यतयाऽस्मिरखभावस्य । अल्पस्य । ^२ लोको-
न्तरकायमपेक्ष्यातिदूरतरं निःकृष्टस्य । नरकादिप्र[109^b]पा-
तिन इत्यपरमितदःखभागिनः^३ । खसुखोत्यादनेऽप्यसर्वस्ये-
त्यर्थः । कायस्यात्मगरीरस्याऽर्थे^४ सुखोत्यादनाय । योऽयं नर-
कादिदुःखमविगण्य कृतः सर्वकालं संसारस्य पूर्वस्थां^५ कोटौ १५
परिश्रमः प्रयासः ॥

^१ See I. 4.

^२ Tib = lokottaram apekṣya = h̄jig-rtēn bdas-pa-la b̄t̄os-nas.

^३ Parimita (dpag-tu med-pa), of course, is correct; but the wrong writing is of frequent enough occurrence to be kept into consideration.

^४ Ātmaçarīra = rañ-gi lus = svakāya.

^५ Śhar-byas-pai byo-bar (bye-ba = 10,000,000.)

ततः कोटिशतेनापि अमभागेन बुद्धता ।

ततस्त्वात्परिश्रमात् । [कोटिशते]नापि परिश्रमभागेनांशेन
बुद्धलं स्थात् । तदपेत्यात्यत्पीयसा आयासवलेन बुद्धलं स्थात् ।
तथापि तदर्थं मन्दबुद्धयो नोत्पहन्त इत्यर्थः ॥ अथ बोधि-
५ चर्या[या]मपि चरतोऽनेकदुष्करश्चतसमारम्भादतिशयवहुःखसह-
स्त्रमुत्पद्यत एवेत्यचाह ।

चर्यादुःखान्महहुःखं सा च बोधिर्न कामिनां ॥ ८३

चर्यादुःखमपेत्येदसेव महहुःखं अल्कामार्थं चरतां संसारे
तेषामवीच्यादिनरकपतनात् । पारतन्त्रेण दीर्घकालमनुभव-
१० नाच्च । न तु बोधिसत्त्वानां प्रतिनियतकालं स्तेच्या तदनु-
भवतां । तदेवं दुःखमनुभवतामपि कामार्थं कामिनां सा च
बोधिर्न भवति या बोधिसत्त्वानां परार्थं दुःखमनुभवता-
मित्यर्थः ॥

पुनर्विशेषेण कामनिदानदुःखं प्रतिपादयन्नाह ।

१५ न शस्त्रं न विषं नाभिर्न प्रपातो न वैरिणः ।

कामानामुपमां^१ यान्ति नरकादिव्यथास्मृतेः ॥ ८४

अमी शस्त्रादयो दुःखजनकलेन प्रसिद्धा न साहृशं भजन्ते
प्रति कामानां । कस्मात् । नरकादिदुर्गतिदुःखस्थागमात्रति-

^१ Minaev has: कामिनां.

पञ्चस्य स्मरणात् । स्मरणेनामुखीकरणात् । शस्त्रादयो हि
निधतकालं मरणमात्रदुःखदायकाः । कामासु दीर्घकालिक-
तौनरनरकादिदुःखहेतव इति कीदृशा तैरेषामुपमा भवेत् ॥

तदेवं कायविवेकानन्तरं चित्तविवेकं प्रतिपाद्य प्रक्षते
योज[110^a] यितुमाह ।

5

एवमुद्दिज्य कामेभ्यो विवेके जनयेद्रतिं ।

कामेभ्यो भयहेतुभ्यः । एवमुक्तक्रमेण उद्दिज्य संचासं क्ला-
पूर्वोक्तविवेके रतिमभिररतिसुत्यादयेत् । कुच खिला । तत्राह ।

कलहायासशून्यासु शान्तासु¹ वनभूमिषु ॥ ८५

प्रतिद्वन्द्विनामभावात्कलहायासशून्यास्त्वाः । व्याङ्गमुग्धरी- 10
सृपतस्करादिविरहाच्च रम्याः । तत्रानुशंसामाह ।

धन्यैः शशाङ्ककरचन्दनश्रीतलेषु
रम्येषु हर्ष्यविपुलेषु शिलातलेषु ।
निःशब्दसौम्यवनमारुतवीज्यमानैः
चञ्चुम्यते परहिताय विचिन्त्यते च ॥ ८६

धन्यैः सुच्छतिभिः । शशाङ्कस्य चन्द्रमसः करा रम्य एव
गुक्ताशैत्यसाधर्म्यचन्दनानीव तैः । श्रीतस्तानि यानि शिला-

¹ So MSS. and Tib. translation of the text (25 b3)—According to Commen-tary: ramyāsu.

तलानि तेषु चङ्गम्यत इति संबन्धः । किंविशिष्टेषु । प्रकृत्यैव
शुचिपविचेषु कर्कशादिदोषरहितेषु च । हर्म्यविपुलेषु । धवल-
गटहवद्विस्तीर्णेषु । कौदृशैः सद्भिश्चङ्गम्यते । निःशब्दैः प्रतिकूल-
शब्दविरहितैः । सौम्यैरनुल्कटैः सुखसंस्थैरित्यर्थः । वनमारुतैः
५ वनपवनैः । वीज्यमानास्त्वेशङ्गम्यत इति परावृत्या¹ पुनः पुन-
र्मन्दं भ्रम्यते । न केवलं चङ्गम्यते । किं तु परहिताय सत्त्वानां
सुखोत्पादनाय विचिन्त्यते ॥ सर्वमेतदयत्रसिद्धं योगिनां ।
कामिनां तु प्रयत्नसाध्यं । तदनेनैश्वर्यसुखाद्विशिष्यते ॥

विवेकसुखमित्युपदर्शितं भवति ॥ इदमपरमसाधारणं सुखं
१० विवेकविहारिण इत्युपदर्शयन्नाह ।

विहृत्य यत्र क्वचिदिष्टकालं
शून्यालये दृश्यतले² गुहासु ।
परिग्रहरक्षणखेदमुक्तः
चरत्यपेक्षाविशतो यथेष्टं ॥ ८७

१५ सुबोधं ॥ स्वच्छन्दचारीत्यादिना कथितमेवार्थं व्यक्ती-
करते ।

स्वच्छन्दचार्यनिलयः प्रतिबद्धो न कस्य चित् ।
यत्संतोषसुखं भुक्ते तदिन्द्रस्यापि दुर्लभं ॥ ८८

¹ P. W. has only the meaning *Wiederkehr* in the compound *aparāvṛtti*.

² Minaev has *talām*, but L², M : *tale*.

खस्यात्मनः कृन्दोऽभिलाषः । तेन चरितुं श्रीलमस्येति
खेच्छाचारीत्यर्थः ॥

इति विवेकगुणानभिधाय प्रकृतमभिधिसुराह॑ ।

एवमादिभिराकारैर्विवेकगुणभावनात् ।

उपशान्तवितर्कः सन् वोधिचित्तं तु भावयेत् ॥ ८६^५

एवमिति पूर्वोक्तैः । आदिशब्दादन्यैरप्येवंविधैराकारैः ।
वि[110^b]वेक्ष्य कायिकचैतसिक्ष्य गुणानां भावनात् । इति
हि सर्वसुखसंपत्तिहेतुर्विवेक इति चेतसि पुनःपुनरामुखी-
करणाद्वेतोः उपशान्तो वितर्कोऽसन्मनसिकारो यस्य स तथा-
भूतः सन् वोधिचित्तं तु भावयेत् । एवं परिशुद्धे चेतसि 10
भावमानं वोधिचित्तं प्रकर्षपदमधिरोहतीति विशेषं तुशब्देन
दर्शयति ॥

तत्र यावदेकलं परेषु नात्मना क्रियते न तावत्परहित-
सुखाय सम्यक् चित्तं चलति^३ । आत्मग्राहस्यात्मन्येव विशेषेण
प्रटृच्छेः । अतोऽस्य निवृत्तये ।

15

परात्मसमतामादौ भावयेदैवमादरात् ।

आदौ प्रथमतः । पश्चात्परात्मपरिवर्तनमिति भावः^४ ।

¹ Abhidhitsu, not in P. W.

² Compare this line and the following one (90 a) with *Qikṣās.*, 357-16.

³ So Ms.

⁴ Parātmasamatā, VIII 90-113; parātmaparivartana, VIII 113.

एवमिति वक्ष्यमाणनीया । आदरादिति महताभिनिवेशेन ॥
तस्मा^१ एवाकारं दर्शयति ।

समदुःखसुखाः सर्वे पालनीया मयात्मवत् ॥ ६०

मत्तो नामीषां कश्चिद्दिग्गेषोऽस्ति । अतो यथा मम दुःखं
५ बाधकं तथैषामपि । यथा मम सुखमनुग्राहकं तथैषामपि ।
इति तुल्यदुःखसुखाः सर्वे प्राणिनो भवन्ति । तस्मात्पालनीया
मयात्मवत् । यथात्मा दुःखादुखहेतोर्वा समुद्दिष्टते । तथान्येऽपि
सत्त्वाः समुद्धरणीयाः । यथात्मा सर्वथा सुखीकर्तुमिष्ठते
तथान्येऽपौति परिपालनीया आत्मवत् ॥

१० ननु कथमात्मनानेकप्रकारगतिभेदभिन्नानां सत्त्वानासेकलं
सेत्यति । अभिन्नदुःखसुखस्थभावलं च कथं । इत्यचाह ।

हस्तादिभेदैन बहुप्रकारः
कायो यथैकः परिपालनीयः ।
तथा जगद्विज्ञमभिन्नदुःख^२-
१५ सुखात्मकं सर्वमिदं तथैव ॥ ६१

करचरणश्चिरःप्रभृतिभेदादनेकप्रकारः कायो यथैकलेना-
ध्वसितः परिपालनीयो भवति दुःखनिवर्तनात्सुखोपधानाच्च ।

^१ Parātmasamatāyūḥ.

^२ Minaev has: °duḥkham.

तथा जगत्सच्चलोकः^१ ॥^२ अभि[111^a]न्नमेकलेनाध्यवसितमात्मनः
परिपालनीयं भवति । अभिन्नदुःखसुखात्मकं च लुप्तचकारो
निर्देशः । तथैव हस्तादिभेदवदेव सर्वमिदमिति वज्ञप्रकार-
गतिभेदमिन्नमपि ।

अथमभिप्रायो । यथाभ्यासादेकलाध्यवसायोऽस्मिन् काये ५
एकलमन्तरेणापि । तथानेकप्रकारे जगत्यपौति न कश्चिद्विशेषः ॥

स्यादेतत् । यदि भवता सह जगदेकस्वभावं तदा कथ-
मिव भवतो दुःखमन्यसन्तानेषु न वाधकं स्यात् । एवं विपर्यये-
ऽपि थोज्यमित्याशङ्खाह ।

यद्यप्यन्येषु देहेषु महुःखं न प्रबाधते । १०

तथापि तदुःखमेव^३ ममात्मस्तेहदुःसहं ॥ ९२

अन्येष्वपरेषु ग्रीरेषु मम दुःखं यदि नाम प्रबाधकं न
भवति । तथापि तदुःखमेव मम^४ । कुतः । आत्मनि स्तेहेन
दुःसहं [सोढु]मशक्यं । हेतुपदमेतत् । अंशेन प्रवृत्तावपि
दुःखस्वभावतां न सुज्ञतौत्यर्थः । एवं विपर्ययोऽपि व्याख्येयः ॥ १५

तथा यद्यप्यसंवेद्यमन्यदुःखं मयात्मना ।^५

तथापि तस्य तदुःखमात्मस्तेहेन दुःसहं ॥ ९३

¹ Sattvaloka opposed to the bhājanaloka.

² So Ms. and Tib.

³ L² has the scholion: tasya duḥkham (tad duḥkham = tan mama duḥkham) — Tib. inaccurately: de-lta an de-dag sdug-bsñal de bdag-tu zhen-pas mi bzod-ñid.

⁴ Sdug-bsñal de-ñid bdag-gi yin-no (182a 3).

⁵ This line, in the Tib. (25 b7) = the second line of 92, but for the last words: bzod-par-dka.

अतः स्वपरविशेषमपास्य दुःखस्वभावतैव निर्वर्तनहेतुः ।
अत आह ।

मयान्यहुःखं हन्तव्यं दुःखत्वादात्मदुःखवत् ।

यद्यहुःखं तत्त्वमया हन्तव्यं । यथात्मदुःखं । दुःखं चेदमन्य-
५ सत्त्वदुःखमिति स्वभावहेतुप्रयोगः । दुःखस्वभावतामाच्चभाविनौ
हन्तव्यता^१ । न चासिद्धता हेतोः । अविशेषेण दुःखस्वभावतायाः
प्रसाधितत्वात् । न चाप्यनैकान्तिकता । आत्मदुःखस्यापि हन्त-
व्यता न स्यादविशेषादिति विपर्ययबाधकं । विरुद्धतायत एव
न स्यात् ॥

10 तथायमपरः प्रयोगः ।

अनुग्राह्या मयान्येऽपि सत्त्वत्वादात्मसत्त्ववत् ॥ ६४

ये सत्त्वास्ते सर्वे मयानुग्राह्या यथात्मसत्त्वः । सत्त्वाश्वान्येऽपि
प्राणिन इति स्वभावहेतुरेव । सत्त्वात्मकतामाच्चभाविन्यनुग्राह्य-
स्वभावताच्च । अयमपि नासिद्धः सत्त्वात्मकता[111^b]याः पचे
१5 प्रसिद्धत्वात् । आत्मनो अनुग्राह्यताऽभावप्रसङ्गेनानैकान्तिकोऽपि
न स्यात् । पूर्ववच विरुद्धः ॥

नन्वस्ति विशेषोऽन्यस्मादात्मनि सुखाभिनिवेशो नाम । तथा
ततोऽयमनैकान्तिको हेतुरिति । अत्राह ।

यदा मम परेषां च तुल्यमेव सुखं प्रियं ।

२० तदात्मनः को विशेषो येनाचैव सुखोद्यमः ॥ ६५

¹ See Nyāyabindu p. 104-14.

तुल्यमेव सममेव सुखं प्रियमिष्टं । तदात्मनः परस्मात्को
विशेषो । नैव कश्चित् । येन तच्चैवात्मन्येव सुखोत्पादनाय तात्पर्यं
न परस्मिन्नित्यर्थः ॥

प्रथमे हेतावनैकान्तिकतां परिहरन्नाह ।

यदा मम परेषां च भयं दुःखं च न प्रियं ।

5

तदात्मनः को विशेषो यत्तं रक्षामि नेतरं ॥ ६६^१

भयमिति दुःखहेतुः । नेतरमिति नान्यं ॥

स्यादेतत् । यदि नाम दुःखात्मकता न विशिष्यते तथापि
यस्य दुःखेन वाधा स्यात् स एव रक्षितमुचितो नान्य^२ इत्याह ।

तदुःखेन न मे बाधेत्यतो यदि न रक्ष्यते ।

10

नागामिकायदुःखान्मे वाधा तत्केन रक्ष्यते ॥ ६७^३

तस्य परस्य दुःखेन मम वाधा पौड़ा नास्तीत्यतोऽस्मा-
त्कारणाद्यदि न रक्ष्यतेऽन्यः । तदाऽपरमिदं व्याहृतं स्यात् ।

यतो नागामिनः कायस्य परलोकभाविनो नरकादिजातस्य
दुःखात्मकस्य [दुःखान्मे] तस्योपात्तस्य^४ कायस्य काचिद्वाधा 15

¹ First kārikā of the Qikṣūsamuccaya, see Q. p. 2, l. 10 and Additional Notes (quoted supra ad III 21, p. 87).

² Ms.....syāt sādhava rakṣitum uciṭā nānyā iti.

³ = Qikṣās, 358, 3-4 varia lectio: rakṣasi—So L².

⁴ Ms. first hand: duḥkhātmī ityasyopāttasya; second hand: duḥkhātmakasyopāttasya—Tib. (fol. 182-b7) does not support my conjecture: sdug-bsñal-gyi bdag-ñid (?) hdir skyes-pailus po hdi-la cuñ-zad kyañ guod-par mi srid-do (duḥkhātmakasya tasya ihajātasya kāyañsa).

संभवति^१ तस्यान्यत्वात् । इति^२ लोकोक्तौ तस्मादर्थे वा । यत
एवं तस्मात्केनाभिप्रायेणासौ रक्ष्यते । काय इति प्रकृतत्वात् ।
पापान्निवर्तनात् कुशले प्रवर्तनाच्च ॥

अथापि स्यात् । अहमेक एव सर्वदा । तेनाच्च भिन्नत्वं
५ नास्ति शरीरयोः । नाथं दोष इत्यत्राह ।

अहमेव तदापौति मिथ्येयं परिकल्पना ।

आत्मनो निराकरिष्यमाणत्वात् । निरस्त्वाच्च लेश्वरः^३ ।
तत्कोऽयमहंप्रत्ययस्य विषयो^४ भविष्यति । तस्मादहंप्रत्ययविष-
यस्य कस्य चिदेकस्याभावात् । मिथ्येयं परिकल्पनाऽध्यवसायः ।
अहमेव तदापौ[112^a]ति भवान्तरेऽपि । मायोपमपञ्चोपा-
10 दानस्कन्धमात्रालम्बनत्वादस्य । इतीदमयध्यवसायवशादुच्यते ।
न तु पुनरस्य वस्तुतः किं चिदालम्बनमस्ति । विकल्पा-
त्मकत्वात् ॥ कुतः पुनरियं मिथ्याकल्पनेत्याह ।

अन्य एव मृतो यस्मादन्य एव प्रजायते ॥ ६८^b

यदा नात्मादिः कश्चिदेकः परलोकगामी संभवति ।
15 स्कन्धमात्रमेव केवलं । तदा न खलु यदेव स्कन्धपञ्चक-
मिह विनश्यति तदेव पुनरप्युत्पद्यते परलोके । अपि तु ।

१ Ms. kā cid bādhā na saṁbhavati.

२ Tib.: de zhes-pa ni = tad iti.

३ So Ms. = cuñ-zad bkag-pai yañ phyir.

४ Ms.: viçesa; Tib.: yul.

५ Gīksās, 358, 5-6 (anyas tatra prajāyate.)

अपूर्वमेव^१ पूर्वनिवृत्तौ तत्रेदंप्रत्ययताविशिष्टं क्लेशकर्मभिसंस्कृत-
मन्तराभवसंतत्या^२ समुत्पद्यते । तस्मादनादिसंसारप्रवृत्तवितथ-
विकल्पाभ्यासवासनावश्चादहंप्रत्ययो वितय एवोपजायते ॥

किं च । इदमपरं तत्र वाधकमिति । आह ।

यदि यस्यैव यहुःखं रक्ष्यं तस्यैव तन्मतं ।

5

पाददुःखं न हस्तस्य कस्मात्तत्तेन रक्ष्यते ॥ ६६

आस्तां तावद्यदागमिकायदुःखरक्षार्थं न यतितव्यं । इहै-
कस्मिन्नपि काये प्रत्यङ्गभेदाद्विन्नं दुःखं । ततो यदान्यदुःख-
मन्यस्य रचितुं न युज्यते । तदा कथं पादादौ प्रहारं पतनं
दृष्ट्वा हस्तं प्रसार्य रक्ष्यते । अन्यत्वाविशेषान्न युक्तमेतदित्यर्थः ॥ 10
अथ ।

अयुक्तमपि चेदेतदहंकारात्प्रवर्तते ।

यद्युक्तं निवर्त्य तत्त्वमन्यच्च^४ यथावलं ॥ १००^५

अहंकारोऽस्मिन् कायेऽहमित्यात्मग्रहादात्मनोऽभावेऽपि ।
प्रवर्तते । जायते पादादौ रक्षणमनसिकारः^६ । नैतस्माधु । यतो 15
यदयुक्तं । युक्त्या संगतं न भवति । तन्निवर्त्यमपसार्यं खकीयं

¹ Tibetan translates the word apūrva in the middle of the compound antarābhava^० (bar-ma-doi srid-pa śñar med-pa rgyud).

² Antarābhavasamāntati, see Journal Asiatique, 1902, II, p. 295.

³ So L^२.—Minael has tad duḥkham.

⁴ So Minaev.—L^२ and Qikṣās.: anyadvā.

⁵ See Qikṣās., 360-3; the second pāda being: svātmany astītaratra na.

⁶ Ms. has: rakṣasi manasikārah.

परकौयं च यथावलं यथासामर्थ्यं । शक्तिवैकल्यादेव तदुपे-
[८]क्तुसुचितमिति भावः ॥

स्थादेतत् । यदि नामात्मादिर्नास्ति तथापि संतानो
नामैकः संभवति । तथा बह्नां करच [112^b]रणादीनां समु-
५ दायः शरौरमेकं । तदेतद्वयं यथासंभवमिहलोके परलोके
चात्मदुःखापहरणादेनियामकं भविष्यति ॥ ततोऽयमविशेषादि-
त्यसिद्धो हेतुः । पूर्वकश्चानैकान्तिक इत्याशङ्खाह ।

संतानः समुदायश्च पञ्चसेनादिवन्मृषा ।
यस्य दुःखं स नास्त्यस्मात्कस्य तत्खं भविष्यति ॥ १०१

10 संतानो नाम न कश्चिदेकः परमार्थसन् संभवति । किं
तर्हि कार्यकारणभावप्रवृत्तचणपरंपराप्रवाहरूप एवायं । ततो
व्यतिरिक्तस्थानुपलभात् । तस्मादेतेषामेव चणानामेकपदेन
प्रतिपादनाय संकेतः कृतो बुद्धैर्व्यवहारार्थं संतान इति । इति
प्रज्ञप्तिसन्नेवाय^३ । तेनाचाभिनिवेशो न कार्यः । अन्यथात्मना
15 किमपराद्दुं येनासौ न स्वौक्रियते । एवं समुदायोऽपि^४ न
समुदायिभ्यो वसुसन्नेको विद्यते । तस्य तेभ्यः पृथगनुपलभ्येः ।
तत्त्वान्यत्वविकल्पस्त्वस्यावयविविचारेणैव गत इति नेह प्रतार्थते ।
तत्त्वायमपि संवृतिसन्नेव पूर्ववत् ॥

1 See Journal Asiatique, loc. cit.

2 = *Gītāś*. 359, 14.

3 Prajñaptisat, see *Madhyamakavṛtti* (Bibl. Buddhica) p. 28, n. 1.

4 Ms.: *samudāye'pi*.

अनयोर्यथासंख्यमुदाहरणमाह । पङ्क्षिसेनादिवदिति^१ ।
 पङ्क्षिवत्संतानः । सेनादिवत्समुदायः । आदिशब्दन्मालावनादयो
 गच्छन्ते । यथानेकेषां पिपीलकादीनां पूर्वापरभावेन व्यव-
 स्थितानां स्वरूपमन्तरेण पङ्क्षिर्नास्ति स्वक्सूचवदेका । यदा^२
 च हस्त्यश्वपदातिप्रभृतिभ्यो मिलितेभ्यो व्यतिरिक्ता नान्या सेना^३
 का चिदेका तत्रास्ति । तथा समुदायोऽपि । एतच्चान्यत्र विस्त-
 रेण विचारितमिति नेह विचार्यते^४ । ^५तस्मादस्तुसदालभ्यना-
 भावान्मृषायं प्रत्ययः^५ । अर्थो वा । विचारासहस्रात् ॥

एवमात्मादेः स्वामिनः कस्य चिदभावाद्यस्य संवन्धि
 दुः[113^a]खं स नास्ति । अतः कस्य तद्दुःखं स्वात्मीयं भवि-¹⁰
 ष्यति । नैव कस्य चिदित्यर्थः ॥

ननु यद्यात्मादिर्नास्ति तदा कथमयं दृष्टान्तो भविष्यति ।
 आत्मवदिति^६ । आत्मसत्त्ववदिति च ॥ सत्यमेतत् । किं तु नेदं
 व्यसनितया^७ साधनमभिधीयते । किं तर्हि परस्यात्मग्रहाभि-¹⁵
 निवेशनिवारणाय । तद्यदि परस्य निष्ठत्त एवात्मग्रहाभि-
 निवेशः । तदा न किं चित्प्रयोजनमनुमानप्रयोगस्य । अथ न
 निष्ठतः तदा तदभिप्रायेणैव स्वपरविभागं क्षत्रा तत्रयायनार्थं^८

^१ See Journal Asiatique, loc. cit. p. 287, n. 1.

^२ gañ-gi-tshe (fol. 184 a 7)

^३ See IX. 73.

^४ dei-phiyir...rtag-tu dños-par... = nityavastu-ālambana.

^५ So Tib.: qes-pa hdi ni.

^६ See VIII, 90-94.

^७ So Ms. and Tib. (phoñs-pai sgo-nas).

^८ See M. Vyut. 245 (742).

साधनं दृष्टान्तशोच्यते । इति न दृष्टान्तस्यासिद्धिर्व्यवहारप्रवर्तनाय^१ । किं चेदमुपात्तपञ्चस्त्रक्षमात्रमभिसंधाय^२ दृष्टान्ते दीयमाने^३ न का चित्त्वतः । अत्रैवात्मगद्भ्य प्रवृत्तेरिति ॥
इदानीं प्रकृतमुपसंहरन्नाह ।

५ अस्वामिकानि दुःखानि सर्वाण्येवाविशेषतः ।
दुःखत्वादेव वार्याणि नियमस्तत्र किंकृतः ॥ १०२

न विद्यन्ते स्वामिनो येषामुक्तकमेणेति विद्यहः । अममानि
न कस्य चित्प्रतिबद्धानीयर्थः । कुतः^४ । किं कानि चिदेव । न ।
सर्वाण्येवाविशेषतः । न क चित्कस्य चित्खामित्वमस्ति । विशेषा-
10 भावात् । दुःखत्वादेव स्वपर[१]विभागं कृत्वा वार्याणि निषे-
धानि भवन्ति । नान्यन्त्रिमित्तमस्ति तत्रात्मौयत्वादि । तेनायं
नियमः किंकृतः । केन विशेषेण कृतः । येन स्वकौयानि च
वार्याणि न परकौयाणौति । एवं दुःखत्वादिति हेतुरनैका-
न्तिको न भवतीति समर्थितं ॥

15 ननु यदि दुःखौ नाम न कश्चित्संसारे संभवति । तर्हि
दुःखमनिवार्यमेव स्यात् । कृपापात्रस्य दुःखिनः कस्य चिद-
भावादित्याशङ्कमान आह ।

1 tha-sñad-la hjug-par-byā-bai don yin-pas so = ^३pravartanārthatvatvāt.

2 upātta = zin-pa.

3 = mdzad-pa.

4 So Ms.—Wanting in Tib. (184 b7).

दुःखं कस्मान्निवार्यं चेत्सर्वघामविवादतः ।

वार्यं चेत्सर्वमग्धेवं न चेदात्मनि सर्ववत्^१ ॥ १०३

न^२ वा[113^b] यमेव निरात्मकलादेव यदि मन्यसे तदा न
चुक्तमेतत् । कुतः । सर्वघामविवादादविप्रतिपत्तेः । चार्वाकस्थापि
स्वदुःखपरिहारेणैवेह प्रवृत्तेः । न च तेषामात्मनोऽभ्युप- ५
गमाददोषः । तत्ख्यभावस्थानुपलब्धेः । न चाभ्युपगममाचेण तस्य
सत्ता प्रसिद्धति । तत्साधकप्रमाणाभावात् । बाधकस्य चानेक-
प्रकारस्थाभिधानात् ॥ एवं सति यदि वार्यं दुःखं तदा सर्वं
वार्यं । न चेत्सर्वं वार्यं तदात्मापि^३ । उपात्त[पञ्च]स्वन्ध्वभाव-
मपि दुःखं न वार्यं । सर्ववदविशेषादित्युपसंहारः ॥ १०

स्थादेतत् । करुणापरतन्त्रतया परदुःखदुःखिनः सर्वदुःखाप-
हरणाय यत्रः । तद्वरं बङ्गदुःखनिदानं सैव^४ प्रथमतो नोत्पाद-
यितुं युज्यत इति परवचनावकाशं शङ्कमान आह ।

कृपया बहु दुःखं चेत्कस्मादुत्पद्यते बलात् ।

बलादिति प्रयत्नात् । अत्रोन्तरमाह ।

15

जगद्वुःखं निरूप्येदं कृपादुःखं कथं बहु^५ ॥ १०४

¹ So MSS.—de miñ bdag kyañ sems-can bzbin = na ced ātmāpi sattvavat.—
See the commentary.

² Ms.: na kāryam.

³ bdag-ñid kyañ (185a 7).

⁴ sarvavad = thams-cad bzbin-du.

⁵ saiva = karuṇāparatantratā.

³ = Qikṣās. 360, 5.

जगतो दुःखं नरकादिष्टतमनेकप्रकारं समीच्छ । इदं छपा-
ष्टतं दुःखं कथं बहु । नेदं बहु कृपादुःखमिति भावः ॥

किं चापरमिदमत्रोच्चरमित्याह ।

बहूनामेकदुःखेन यदि दुःखं विगच्छति ।

५ उत्पाद्यमेव तदुःखं सदयेन परात्मनोः ॥ १०५¹

एकस्य पुरुषस्य दुःखेन बहूनां सत्त्वानां यदि दुःखं विग-
च्छति निवर्तते । तदा उत्पाद्यमेव जनयितव्यमेतत्तादृशं दुःखं ।
सदयेन कृपात्मकेन परस्यात्मनश्च ॥

² उत्सूचतामस्य परिहरन्नाह ।

१० अतः सुपुष्पचन्द्रेण जानतापि वृपापदं ।

आत्मदुःखं न निहतं बहूनां दुःखिनां व्ययात् ॥ १०६²

यत एवोत्पाद्यमेव तदुःखं कृपालुणा स्वपरात्मनोः । अत
एव सुपुष्पचन्द्रेण बोधिसत्त्वेन नृपादापदं । नृपस्य वा राज्ञ
आपदं । जानतापि बुध्यमानेनापि । आत्मदुःखं न निहतं न
१५ निवर्तितं [114^a] उपेच्चितमिति यावत् । तथा राज्ञोऽपि
परलोकदुःखं । किमिति बहूनां दुःखिनां व्ययात् । दुःखस्येति

¹ See *Gīkṣās.* 281, 4: varam khalu punar aham eko duḥkhitaḥ syām na ceme
sarvatasatvā apāyabhūmiprapatitāḥ.

² utsūtra, *Nyāyavārttikatātparyātiśākā*, 431. 7.—Abstract is new. Tib.: brtags-
pa-ni ma yin-no zhes...

प्रश्नं पष्ठयन्ततया संबध्यते^१ । यदुक्तं सुपुष्पचन्द्रस्येति वृत्तके^२ ।
 तथा हि । अतीतेऽध्वनि रक्षपद्मचन्द्रविशुद्धाभुद्धतराजो नाम
 तथागतोऽभूत् । स भगवान् बुद्धकृत्यं कृत्वा चिरतरकालमव-
 खाय परिनिर्वृतः । तस्मिंश्च परिनिर्वृते शासनान्तर्धानसमये
 राजा शूरदत्तो^३ नाम बभूव । तस्य रक्षावती नाम राजधानी । ५
 तस्मिन् काले दृष्टिविपन्नाः सत्त्वाः^४ । तेषामनुकम्पार्थं बहवो
 वोधिसत्त्वा उत्पन्नाः प्रवजिताः । ते च ततो राक्षजनपदेभ्यो
 निर्वासिताः । समलभद्रं नामारण्यवनखण्डमुपसृत्य विहरन्ति स्म
 सार्थं सुपुष्पचन्द्रेण धर्मभाणकेन । अथ खलु सुपुष्पचन्द्रस्य
 वोधिसत्त्वस्य सत्त्वान् करुणायमानस्य रहोगतस्य चेतसि विरक्तं १०
 उदपादि । यद्वहं जनपदराक्षराजधानीर्गता सत्त्वान् कुमार्ग-
 ग्रपन्नान् कल्याणे वर्त्मनि प्रतिष्ठापयामि । स तमर्थं सबद्धा-
 चारिभ्यो निवेदयामास । तैर्निर्वार्यमाणोऽपि स्त्रयं च स्त्रापदं
 प्रतिपद्यमानस्य राज्ञोऽपि ततो वनखण्डाच्चिर्जगाम । स क्रमेण
 धर्मं देश्यन् तस्य राज्ञो राजधानीमनुप्राप्तो बह्न् सत्त्वान् १५
 राजपुत्रामात्यपुरोहितप्रभौन्प्रकारं^५ विनौय सत्पथे व्यवस्थाप-

¹ = bahūnāīn duḥkhasya vyayāt. The fourth pāda of the stanza is translated in Tib. (26a 7): mañ-poi sdng-bsñal zad-hgyur-phyir=babuduḥkhasya vyayārtham, or bahūnām duḥkhavyayārtham.

² See Rājendralāl Mitra (*Buddhist Literature of Nepal*, p. 217) on *Samādhi-rāja*. (Ch. xxxii) and Cowell's Cat. of Hodgson Coll., J.R.A.S. n. ser. viii. p. 6 (Ch. xxxv, Supnspa^०).

³ Rājendralāl Mitra has: Suradatta; but Tib.= dpa-byin.

⁴ blta-ba-log-par gyur.

⁵ So Ms.—Tib.: ji-ltar hdul-bar thabs-rnams-pa du-mas: yathāvinayaṁ bahūpāyaiḥ...

यन् । तेन राजा राजमार्गे दृष्टः । सहदर्शनेन प्रकुपः सर्वं च
जनकायं तदावर्जितं प्रतिपद्य ईर्ष्यादूषितहृदयः । तदधार्थं
खपुचानाज्ञापयामास । तांश्च तदधविभुखान् प्र[114^b]तिपद्य
नन्दिकं वधघातकमाज्ञापयामास । तेन तदाज्ञामनुवर्तमानेन
5 करचरणादिच्छेदकमेणाचौणि च संदंशिकेनोद्धृत्य¹ जीविताद्वप-
रोहितः । अथ तस्य भित्तो राजमार्गगतस्य जीविताद्वपरोहि-
तस्य शरीरेऽनेकान्यद्वृतानि वभृतुः । तानि प्रतिपद्य स राजा
निश्चितं बोधिसत्त्वं एवायं भित्तुरिति परितापगतो वज्ञतरं
परिदेवते स्म । इति सुपुष्पचन्द्रस्येतिवृत्तकं संक्षिप्तं कथितं ।
10 विस्तरेण पुनः समाधिराजसूचे निर्दिष्टमिति तत्त्वैवावधार्यं ॥

न चापि छपावतां परदुःखदुःखिनां महदपि दुःखं
बाधकमिति प्रतिपादयन्नाह ।

एवं भावितसंतानाः परदुःखसमप्रियाः ।

अवौचिमवगाहन्ते हंसाः पद्मवनं यथा ॥ १०७²

15 एवं परात्मसमतया भावितसंतानाः । अनाभोगप्रवृत्त-
चित्तसंततयः । परदुःखेन समं तुल्यं प्रियं सुखहेतुर्यषां ते
तथा³ । आत्मसुखमपि परदुःखेन दुःखसेव येषामित्यर्थः ।

¹ See St. Pet. W. (samādañcikā).

² = Āṅkṣas. 360, 9.—Prof. Bendall refers to Kāraṇḍavyūha, Ch. II. on which see Cowell, J. of Philology, 1875, n. 12.—Tib. (second pāda) gzhan-gyi sdug-bsñal zhi dga-bas. [= ḡamapriyāḥ.]

³ = gzhan-gyi sdug-bsñal zhi-zhin ūams-dga-ba ste bde-bai rgyu... = para-
duḥkham ḡamayitvā prītiḥ sukhahetur.

तेऽवौचिमवगाहन्ते परव्यसनसमुद्धरणाय तदुःखं सुखमेव मन्य-
मानाः । इदमेवाह । हंसाः पद्मवनं यथा । आवौचिकमपि दुःखं
सुखमेव परार्थं येषां ते केन दुःखहेतुनान्येन दुःखिनो भवि-
श्यन्ति ॥

अपि च सुखमपि तेषामसाधारणमेवोपजायते परसुखेन । ५
इत्युपदर्शयन्नाह ।

मुच्यमानेषु सत्त्वेषु ये ते प्रामोद्यसागराः ।

तैरेव ननु पर्याप्तं मोक्षेणारसिकेन किं ॥ १०८^१

दुःखवन्धनाद्विसंयुज्यमानेषु सत्त्वेषु सत्सु । ये ते इति ।
तेषामेवानुभवसिद्धुत्वादिदंतया कथयितुमशक्याः । अत एव 10
प्रामोद्यसागराः संतुष्टिष्मुद्राः क्षपावतां संतानेषु प्रादुर्भवन्ति ।
तैरेव प्रामोद्यसागरैः । पर्याप्तं तदन्यसुखवैसुख्यात् परि-
समाप्तं [115^a]^२ + + + + + + + + + + + + +

¹ So L² and Commentary (= Tib. thob-pa).—Minaev has: paryantam.

² = Cikṣās. 360, 9: sattveṣu mucyamāneṣu...mokṣenāpy arasona kim.

³ The leaves containing the last part of the Commentary of the eighth chapter are lost—See the Appendix.

प्रज्ञाकरमतिकृतायां बोधिचर्यावितारपञ्जिकायां
प्रज्ञापारमिता नवमः परिच्छेदः¹ ।

ओं लोकपालाय नमः । ओं लोकेश्वराय नमः ॥²

या³ निर्लेपतया निरुच्चरपदं⁴ सर्वप्रपञ्चोज्ज्ञिता⁵

⁶ प्रज्ञापारमितादिसंवृतिपदैराख्यायतेऽनास्त्वा ।

यां सम्यक् प्रतिपद्य निर्मलधियो यान्युत्तमां निर्वृतिं

5 तां नला विधिवल्करोमि विवृतिं तस्माः प्रसन्नैः पदैः ॥⁷

यत्राचार्यो गुणनिधिरसौ शान्तिदेवः प्रकाशं⁸

वकुं शक्तः प्रवचनमहाभोधिपारं प्रयातः ।

1 This part of the Commentary has been published by myself in Roman characters in my *Bouddhisme, Études et Matériaux*, (Bruxelles, Académie and London, Luzac 1898).

2 The first lines of this chapter down to the folio 129A (infra p. 343, l. 13) from a modern copy of the Maithil MS.—The invocation : *om̄ lokapālāya namah*, *om̄ lokeśāya namah*, is wanting in the Tibetan translation (fol. 205 b3) where we read : *hphags-pa bjam-dpal gzhon-nur gyur-pa-la phyag-hsal-lo = Mañjuṣriye Kumārabhūtāya namah*.

3 Tib. *gañ-dag* = *ye*; to be read : *gañ-zhig*, as in the third pāda.

4 Tib. *go-hphañ ldan* = *niruttarapadavatī*.

5 Ms. *prapañcocchritā* = *spros-pa kan spañs*.

6 According to the Tib. *prajñādipāramitā*.

7 Metre : Āḍḍulavikrīḍita—The pādas are respectively rendered, in Tib. translation, by lines of 15, 17, 17, 19 syllables.

8 Ms. *çāntidovaprakāço*.

किं तस्यार्थं हतमतिरहं वक्तुमीश्वस्यापि
प्रज्ञाभ्यासात्मुक्ततमसमं^१ अन्ततोऽस्मि प्रवृत्तः ॥^२

न नाम का चिह्नणलेश्वासना
मतेर्न मेऽस्मि प्रतिभागुणोऽर्जितः ।^३
तथापि सन्मित्रनिषेवणाकलं^४
यदेव मे तादृशि वाक् प्रसर्पति ॥

5

अथ यो नाम कस्मिन्नोचविशेषात्^५ पर्युपासितकल्याणमित्र-
तया चिजगत्पर्यापन्नसमखजनदुःखदुःखी सर्वप्राणभृतां निःशेष-
दुःखसमुद्भूरणाश्चयः स्वसुखनिरपेचः^६ तत्प्रश्नोपायभृतं बुद्धल-
भेव मन्यमानस्त्वाप्निवाच्छ्या समुत्पादितबोधिचित्तो^७ महात्मा 10
^८ सौगतपदसाधनोपायभृतसंभारदद्यपरिपूरणार्थं क्रमेण दाना-
दिषु प्रवर्तते । तस्य तथा प्रवर्तमानस्य^९ सम्यक् प्रति[- -]शम-
थस्या[129^a]पि^{१०} दानादयः प्रज्ञाविकल्पतया जगदर्थसंपादन-
निदानं बुद्धलं नावहन्तौत्यभिसंधाय । अवश्यं संसारदुःखनिर्मो-
चार्थिना प्रज्ञोत्पादनाय यतितव्यं । यथोक्तं ।

15

१ Ms. ° svakṛtam.

२ Metre : Mandākrāntā.

३ Ms. matir mamāsti pratibhāguṇorjītā.—Tib. bdag-la spobs-pai yon-tan
bsags-pa yod-pa ma-yin-la.

४ Forms like niṣevaraṇā are common.

५ Tib. rigs-kyi khyad-par hga-las = kaç cit kasmāc cid gotra.^०

६ According to the Tib. duḥkha.^२

७ Ms. samupodita.

८ Ms. saugatapada^०; Tib. bde-bar-gcegs-pa bsgrubs-pai thabs-su gyur-pa.

९ Ms. samyak pratividr̄gamathāsyāpi.—Tib. zhi-gnas dañ yañ-dag-par
ldan-par gyur-pas.

१० The folios are numbered by letter and figure-numerals. Both here
concord, but see p. 346 n. 6.

ग्रामघेन विपश्यनासुयुक्त^१ । इत्यादि ।

तत्र^२ ग्रामघप्रतिपादनं कृतमिदानीं तदनन्तरप्राप्तां विप-
श्यनां प्रज्ञापरनामघेयां प्रतिपादयन्नाह ।

इमं परिकरं सर्वं प्रज्ञार्थं हि मुनिर्जगौ ।

५ तस्मादुत्पादयेत्प्रज्ञां दुःखनिवृत्तिकाङ्क्षया ॥ १

इममिति समनन्तरमिह शास्त्रे लक्षणतः प्रतिपादितं
दानादिकमिदल्पया प्रत्यचतया परामृशति । परिकरमिति
परिवारं परिच्छेदं संभारमिति यावत् । सर्वसुक्तप्रकारमन्यच्च ।
प्रज्ञार्थं हि मुनिर्जगविति संबन्धः । प्रज्ञा यथावस्थितप्रतीत्य-
१० समुत्पन्नवस्तुतच्चप्रविचयलक्षणा सैवार्थः प्रयोजनं संबोधिहेतु-
भावोपनायकतया यस्य दानादिलक्षणस्य परिकरस्य स तथा
तमिति । दानपारमितादिषु धर्मप्रविचयस्त्वभावायाः प्रज्ञायाः
प्रधानल्पात् ।

तथा हि दानं संबुद्धबोधिप्राप्तये प्रथमं कारणं पुण्यसंभा-
१५ रान्तर्भूतल्पात् । तच्च श्रीलालंकृतमेव सुगतिपरंपरा[.] सुख
भोगोपकरणसंपन्नामावहदनुन्तरज्ञानप्रतिलभ्वहेतुः । चान्तिरपि
तद्विपच्चभूतप्रतिघप्रतिपच्चतया दानश्रीलसुकृतमयं संभारमनुपा-
लयन्ती सुगतत्वाधिगतये संप्रवर्तते । एतच्च शुभं दानादि-

१ Ms. caniathena vipaçyanayā suyukta. This is the first pāda of viii. 4, where we have : *vipaçyanāsuyukta, metri causa* : but the Ms. M. ad viii. 4, gives the reading : *ñayā*.—Tib. *zhi-gnas rab-tu ldan-pai lhag mthon-gis*, see infra.

२ VIII. 4, foll.

चितयसंभूतं पुण्यसंभाराख्यं ध्यानादिसमुपजनितं च ज्ञान-
संभाराख्यं वीर्यमन्तरेण न भवतीति तदप्युभयसंभारकारणतया
सर्वावरणप्रहाणाय समुपजायते । समाहितचित्तस्य च यथाभूत-
परिज्ञानसुत्पद्यत इति ध्यान[129^b]पारमिताष्टनुत्तरज्ञानहेतु-
रूपपद्यते ।

5

एवमेते दानादयः सत्त्वत्य संभूता अपि प्रज्ञामन्तरेण
सौगतपदाधिगमहेतवो न भवन्तीति । नापि पारमिताव्यपदेशं
लभन्ते । प्रज्ञाकृतपरिशुद्धिभाजः पुनरव्याहतोदारप्रवृत्तितया
तदनुकूलमनुर्वतमानास्तद्वेतुभावमधिगच्छन्ति । पारमितानाम-
धेयं च लभन्ते ।

10

तथा^१ दावदेयप्रतियाहकादिचित्यानुपलभ्योगेन प्रज्ञा-
परिशोधिताः सादरनिरन्तरदीर्घकालमभ्यस्यमानाः प्रकर्ष-
पर्यन्तसुपगच्छन्तो उविद्याप्रवर्तितसकलविकल्पजालमलरहितं
^२ क्लेशज्ञेयावरणविनिर्मुक्तमुभयनैरात्याधिगमखभावं सर्वस्पर-
हितसंपदाधारभूतं परमार्थतत्त्वात्मकं तथागतधर्मकायमभि- 15
निर्वर्तयन्तीति प्रज्ञाप्रधाना दानादयो गुणा उच्यन्ते ।^३

न चैतदक्तव्यं । यदि प्रज्ञा प्रधानं दानादीनां सैव केवला
संबोधिसाधनमस्तु किमपरैर्दीनादिभिरिति । तदन्येषामुप-

¹ Maith. Ms. has *tathā hi*.

² Dh. S. cxv. *āvaraṇe dve*.

³ Tib. *ces-rab-ni gtso-bo yin-la sbyin-pa-la-sogs-pa ni phal-par brjod-do — prajñāiva pradhānam, dānādayo guṇā . . . — phal-pa = usual, com. mon, bad = prākṛta, guṇa; guṇa = quality = yon-tan.*

योगस्य वर्णितलात् । केवलं नेत्रविकल्पा इव दानादयः प्रज्ञाने-
त्वका^१ एव यथाभिमतां सौगतीं भूमिभिसरन्लौति प्रज्ञोप-
नायका^२ उच्चन्ते । न तु प्रज्ञैव केवला सम्यक् संबोधिसाधनं ।
तस्मादानादिपरिकरः प्रज्ञार्थ इति षिद्धं ॥

५ सर्वकल्पनाविरहात्मारोपापवादान्तद्वयमौनात्^३ । ^४ अशैच-
कायवाङ्मनः कर्मलचणमौनन्तययोगादा सुनिर्बुद्धो भगवान् ।
^५ त्रिदुःखतादुःखितसर्वजगत्परिचाणाश्चाश्चयो जगौ जगाद उक्त-
वानित्यर्थः । आर्यप्रज्ञापारमितादिसूचन्तेषु प्रज्ञार्थसुक्तवान्
क्रमेण दानादिपरिकरं ।

१० यथोक्तमार्यशतसाहस्रां प्रज्ञापारमितायां । [130^a]^६ तद्य-
थापि नाम सुभूते सूर्यमण्डलं चन्द्रमण्डलं च^७ चतुर्षु द्वीपेषु
कर्म करोति । चतुरस्व द्वीपाननुगच्छति । अनुपरिवर्तते ।
एवमेव सुभूते प्रज्ञापारमिता पञ्चसु पारमितासु कर्म
करोति । पञ्च पारमिता अनुगच्छति । अनुपरिवर्तते ।
१५ प्रज्ञापारमिताविरहितलात्पञ्च पारमिताः पारमितानामधेयं
न लभन्ते ॥ तद्यथापि नाम सुभूते राजा चक्रवर्ती विरहितः

^१ So Nep. Ms.; Maith. Ms. has: ° netrakā.

^२ So Maith. Ms.; Nep. Ms. has: prajñopāyanāyaka; Tib. ges-pa-la dren-pa.

^३ According to Tib. ° agrahaṇād vā.

^४ = mi-slob-pai lns dañ.

⁵ triduhkhata, see M. Vyut. § 112, 5, 6, 7.

⁶ The folio is numbered 130 (letter numeral) and 131 (figure).—The fol. 130 (figure) is really a part of the VIIIth Chapter.

⁷ Wanting in Nep. Ms.; but occurs in the Maith. Ms. and in the Tib.

सप्तभौ रत्नैश्चक्रवर्तिनामधेयं न लभते । एवमेव सुभूते पञ्च पारमिताः प्रज्ञापारमिताविरहितबाच्च पारमितानामधेयं लभन्ते ॥ तद्यथापि नाम सुभूते याः काश्चन कुनैः सर्वास्ता येन गङ्गा महानदौ तेनानुगच्छन्ति । ता गङ्गया महानदा सार्धं महासमुद्रमनुगच्छन्ति । एवमेव सुभूते पञ्च पारमिताः 5 प्रज्ञापारमितापरिगृहीता येन सर्वाकारज्ञता तेनानुगच्छन्तीति विस्तरः ॥

पुनश्चोक्तं । इयं कौशिक प्रज्ञापारमिता बोधिसत्त्वानां महासत्त्वानां दानपारमितामभिभवति श्रीलपारमितामभिभवति चान्तिपारमितामभिभवति ध्यानपारमितामभिभवति । 10 १ तद्यथापि नाम कौशिक जात्यन्वानां शतं वा सहस्रं वा अपरिणायकानामभयं मार्गावतरणाय । कुतः पुनर्नगरानुप्रवेश्य । एवमेव कौशिक अच्चुष्काः पञ्च पारमिता जात्यन्वभूता भवन्ति विना प्रज्ञापारमितया अपरिणायिका विना प्रज्ञापारमितया अभव्या बोधिमार्गावतरणाय । कुत एव सर्वा- 15 कारज्ञतानगरानुप्रवेश्य । यदा पुनः कौशिक पञ्च पारमिताः कारज्ञतानगरानुप्रवेश्य । यथा सच्चुष्का भवन्ति । प्रज्ञापारमितापरिगृहीताश्चैताः पञ्च पारमिताः पारमितानामधेयं लभन्त इति विस्तरः ॥

एवमन्यत्रापि यथासूत्रमवगत्य । 20

¹ Cp. *Aṣṭasāhasrikā* p. 172 for a quasi-literal exposition of this very doctrine.

उक्तं च ।

सर्वपारमिताभिस्तुं निर्मलाभिरनिन्दिते ।

चन्द्रलेखेव ताराभिरनुयातासि सर्वदा ॥¹ इति ॥

अथ वा । इमभिति समनन्तरप्रकान्तरूपं शमयात्मकं

5 प्रवन्धं² । परिकरमिति प्रज्ञासमुत्थापकतया तत्कारणसंदोहं

पौठिकाबन्धं च³ । प्रज्ञार्थमिति प्रज्ञैव पूर्वोक्ताऽर्थः प्रयोजनं

साध्यतया यस्य तं । शमयपरिशोधितचित्तसंताने⁴ प्रज्ञायाः

प्रादुर्भावात् । सुप्रशोधितचेचेव⁵ सस्यनिष्पत्तिवत् ।

यथोक्तं शिचासमुच्चये । किं पुनरस्य शमयस्य माहात्म्यं

10 यथाभूतज्ञानजननशक्तिः । यस्मात्

समाहितो यथाभूतं जानातौत्युक्तवान्मुनिः । इति ॥⁶

एतदपि धर्मसंगीतावृक्तं⁷ । समाहितचेतसो⁸ यथाभूतदर्शनं

¹ = *Aṣṭasāhasrikā prajñāpāramitā*, prefatory stanzas, 8.

² Maithil Ms. *çamalhātmakamathāprō*; Nep. *çamathaprō*, and in margin *tmā arthaḥ*—Tib. *zhi-gnas-kyi bdag-ñid-kyi rgyun-no*.

³ According to the Tib. ^o*bandham vā*.—*samādoha* = *hthsogs* = *sāmagrī*.—*pītihi-kābandha* = *gzhī*.

⁴ Maithil Ms. ^o*cittacaitta*^o; ^o*citta*^o only, in Nep. and Tib.

⁵ *supraçodhita* = legs-par sbyañs-pa; *pariçodhita* = yoñs-su dag-pa byas-pa.

⁶ See *Qikṣās*, p. 119-9 (...*çamasya.....prajānātīty avadan muniḥ*) and metrical observations, p. 403 (*Samy.-N.* III p. 13, *Mil.-p.* 39-3 have the same saying, with *pajānātī*; see also *Qikṣās*. 120-11-13: "Here a prose-saying is forced into verse")—*samāhito...* = *Kārikā* 9^a (see *Qikṣās*. p. XLI). Prof. Bendall's opinion—so far as the original reading is concerned—is confirmed by the quotation of this very passage, supra ad VIII. 4: *samāhito hī....prajānātīty avadan muniḥ*. Compare *Bhojarāja* ad *Yogas*. I. 20: *samāhitacitta ca bhāvyanām samyag vijānātī*, and *M. Vyut.* 81. 6: *samāhitacitto yathābhūtañ prajānātī, yathābhūtañ paçyati*.

⁷ This quotation follows in the *Qikṣās* (119. 11).

⁸ *Qikṣās*.^o *manaso*.—Tib. *mñan-par bzhag-pai sems*.

भवति । यथाभूतदर्शिनो वोधिसत्त्वस्य सत्त्वेषु महाकरुणा प्रवर्तते । इदं मया^१ समाधिमुखं^२ सर्वसत्त्वानां निष्पादयितव्यं । स तथा महाकरुणया संचोद्यमानोऽधिशीलमधिचित्तमधिप्रज्ञं च शिक्षा[:]^३ परिपूर्यानुज्ञरां^४ सम्यक्संबोधिमभिसंबृधते^५ । इति विस्तरः ॥

५

हिरिति यस्मात् प्रज्ञार्थं दानादिपरिकरं ग्रन्थात्मकपरिकरं वा मुनिर्जगौ तस्मादुत्पादयेत्प्रज्ञामिति योजनौयां । उत्पादयेदिति निष्पादयेत्प्रकारात्कुर्याद्वावयेत्प्रवयेद्वज्जलीकुर्यादा ॥

सा च प्रज्ञा द्विविधा हेतुभूता फलभूता च । हेतुभूतापि द्विविधा । अधिमुक्तिच[131^a]रितस्य च भूमिप्रविष्टस्य च १० वोधिसत्त्वस्य । फलभूता तु सर्वाकारवरोपेतसर्वधर्मशून्यताधिगमस्थभावा^७ ऽनिमित्तयोगेन^८ । तत्र प्रथमतो हेतुभूता^९ श्रुतचिन्ताभावनामयौ^{१०} क्रमेणाभ्यासाद्वृमिप्रविष्टप्रज्ञां निर्वर्तयति । सा चापरापरभूमिप्रतिलभ्ययोगेन प्रकर्षमभिवर्धयन्ती याव-

१ *Qikṣās.* has: *evam cāsyā bhavati*.—Wanting in our MSS. and Tib.

२ *mukha* = sgo; but see Kern, *Lotus*, 295, n. 1.

३ *Qikṣas.* has: *sarvadharmaṭhābhūtadarśanam ca*.

४ See *Dh. samgraha* 140 (*tisrah* *çikṣāḥ*); the reference to *M. Vyut.* is wrong: read 36; and *Ang. N. I.* 235.—*çikṣām*, according to *Qikṣās.*

५ Supported by the Tib. (not by *Qikṣās*).

६ Nep. Ms. has: *bodhyate*.—The *vistara* is to be found supra ad V. 54.

७ Nep. Ms. ° *bhāvā* 'ni °.

८ Maithil Ms. has: ° *vattvopetā s° ... āyogena* — The readings of the Nep. Ms. are supported by Tib.

९ According to the Tib. *rgyur-gyur-pa ni*—Nep. Ms. has: *hetubhūtām ... ° bhāvanāmayīm*; Maithil Ms.: ° *bhūtā*, ° *maya*.

१० Cp. *M. Vyut.* 75; supra p. 5, n. 1 and V. 25.—*maya* is wanting in Tib.

दुभयावरणविगमात्सकलकल्पनाजालविगतबुद्धलखभावप्रज्ञां नि-
ष्पादयति । अत एवाह दुःखनिवृत्तिकाङ्गयेति ।

दुःखस्य पञ्चगतिसंगटहौतसत्त्वराश्चिगतस्य खात्मगतस्य च ।
सांसारिकस्य । जातिव्याधिजरामरणखभावस्य¹ प्रियविप्रयोगा-
5 प्रियसंप्रयोगपर्यच्छमाणलाभविधातलक्षणस्य । संचेपतः पञ्चोपा-
दानखन्धात्मकस्य च । निवृत्तिः । निर्वाणं । उपशमः । पुन-
रनुत्पत्तिधर्मकतया आत्यन्तिकसमुच्छेद इत्यर्थः । तस्याः
काङ्गया अभिलाषेण च्छन्देनेति यावत् ॥

तथा हि विपर्याससंज्ञिनो इसत्त्वसमारोपाभिनिवेशवशा-
10 दात्मात्मीयग्रहप्रवृत्तेरयोनिशोमनसिकारप्रसूतो रागादिक्लेशगणः
समुपजायते । तस्मात्कर्म । ततो जन्म । ततश्च व्याधिजरामरण-
शोकपरिदेवदुःखदौर्भवस्योपायासाच्च प्रजायन्ते । एवमस्य केव-
लस्य महतो दुःखखन्धस्य समुद्धो भवति । तदेवमनुलोमा-
कारं प्रतीत्यसमुत्पादं सम्यक्प्रज्ञाया व्यवलोकयतः । पुनस्त्वं एव
15 निरात्मकमखामिकं मायामरीचिगन्धर्वनगरखप्लप्रतिबिम्बादि-
समानाकारतया परमार्थतो निःखभावं पश्यतो यथाभूतपरि-
जानात्तद्विपचात्मतया मोहखभावमविद्याभवाङ्गं निर्वतते ।
अविद्या[131^b]निरोधात्तत्प्रत्ययाः संखारा निरुद्धन्ते । एवं पूर्व-
पूर्वस्य कारणभूतस्य निरोधादुत्तरोत्तरकार्यभूतस्य निरोधो
20 वेदितव्यः । यावज्जातिनिरोधाज्जरामरणशोकपरिदेवदुःखदौ-

¹ Nep. Ms. ° *viprayogaapri* °— On this topic, see *M. Vyut.* 112.

र्मनस्योपायासांश्च निरुद्धन्ते । एवमस्य केवलस्य महतो दुःख-
खन्यस्य निरोधो भवति ॥ ^१ तत्राविद्या वृष्णोपादानं च क्लेश-
वर्त्मनो व्यवच्छेदः^२ । संक्षारा भवश्च कर्मवर्त्मनो व्यवच्छेदः ।
परिशिष्टान्वज्ञानि दुःखवर्त्मनो व्यवच्छेदः^३ । पूर्वापरान्त-
निरोधो निरोधवर्त्मनो व्यवच्छेदः । एवमेव त्रिवर्त्म निरा- ५
त्मक^४ आत्मात्मौयरहितं^५ संभवति च संभवयोगेन^६ विभवति
च विभवयोगेन स्खभावान्वडकलापसदृशं^७ इति । एतच्चोत्तरत्व-
विक्षरेण युक्त्यागमाभ्यां प्रतिपादयिष्यते ॥

तदेवं प्रज्ञया स्खप्लमायादिस्खभावं संस्कृतं प्रत्यवेचमाणस्य
सर्वधर्माणां निःस्खभावतया प्रतिपत्तेः परमार्थाधिगमात्स्वासन- १०
निःशेषदोषराश्चिविनिवृत्तिर्भवतीति^८ सर्वदुःखोपशमहेतुः प्रज्ञो-
पपद्यत इति ॥

यथा च युक्त्यागमाभ्यां विचारयतो ऽविपरीतवस्तुतत्त्वप्रवि-

^१—१ = *Daçabhūmaka*, quoted in *Qikṣās* 227-11 (with a varia lectio: *pari-*
çesam duḥkhavartmano *vyavacchedah*).

² = lam-du rnam-par-chad-de. Vibhūticandra has: lam gyi o=° *vartma*
syāt.—There are three *Kāṇḍas* in the *Pratīyasamutpāda*, *kleçakāṇḍa*, *karma* °,
duḥkha °; see *Pratīyasamutpāda-hṛdaya*, by *Nāgārjuna* (Tanjur, Mdo. XVII)
which agrees with our text.

³ bdag mañ-ba ma yin te.

⁴ So Tib.—ātmā wanting in Maithil Ms.—tmā deleted in Nep.

⁵ Nep. *sambhavati vāsam* °; Maithil *sambhavati* | a°.

⁶ Maith. *svabhāvo nala* °. On *kalāpa*, see infra ad IX 73, *Abhidh. saṅg.*
(J.P.T.S. 1884) VI. 8, and *Qālistamba*.

⁷ Maith. has *savāsanā* °—Tib. bag-chags-dāñ-bcas-pai ūes.

चयः^१ समुपजायते । तदुपदर्शयितुं सत्यदद्यव्यवस्थामाह संदृति-
रित्यादि ।

संदृतिः परमार्थश्च सत्यदद्यमिदं मतं ।

बुद्धेरगोचरस्तत्त्वं बुद्धिः संदृतिरुच्यते ॥ २^२

५ संविद्यत आविद्यते यथाभूतपरिज्ञानं स्वभावावरणादावृत-
प्रकाशनाच्चानयेति^३ संदृतिः । अविद्या मोहो विपर्यास इति
पर्यायाः । अविद्या ह्यसत्यदार्थस्वरूपारोपिका स्वभावदर्शनाव-
रणात्मिका च सती संदृतिरुपपद्यते ।

यदुक्तमार्यशालिस्तम्बसत्रे^४ । पुनरपरं तत्त्वे^५ प्रतिपत्तिर्मिश्या-
१० प्रतिपत्तिरज्ञानमविद्येति । उक्तं च^६ ।

अभूतं स्वापयत्यर्थं भूतमावृत्य वर्तते ।

अविद्या जायमानेव कामलातङ्कवृत्तिवत्^७ ॥ इति ॥

तदुपदर्शितं च प्रतीत्यसमुत्पन्नं वसुरूपं संदृतिरुच्यते । तदेव

¹ The Nep. Ms. has: 'viparitavastu tattvaprakāçanāc cānayeti || saṁvṛtir avidyā (see infra l. 6). The lacuna is manifest; the Tib. translator exactly follows the Nepalese Ms.

² The first line is quoted infra ad 107 (idam smṛtam).

³ āvṛta-prakāṣana—If āvṛta be right (query abhūta), it is to be translated adhyāropita, abhūta.—This sentence is passed over in Tib.

⁴ See Qīkṣāsamuccaya and our forthcoming edition of the Gālistamba.

⁵ tattve, the second t by a second hand.

⁶ Quoted by Vibhūticandra (285 b 5): Snañ-bai-phreñ-ba-las = from the Alokamālā (?)

⁷ Tib. mig-ser-gyis ni gnod-pa bzhin; Vibhūticandra mig-ser nad-la-sogs-pa bzhin.—mig-ser = kāmalā (M. Vyut.)—See Dāthup., tañk: kṛcchrajivane, dāuksthye = gnod-pa, nad-pa.

लोकसंवृतिसत्यमित्यभिधीयते लोकस्यैव सं [132^a] वृत्या तत्सत्य-
मिति छत्रा ॥ अदुक्तं ।

मोहः खभावावरणाद्वि संवृतिः

सत्यं तथा ख्याति यदेव छत्रिमं ।

जगाद् तत्संवृतिसत्यमित्यसौ

5

मुनिः पदार्थं कृतकं च संवृतिं ॥ इति ॥¹

सा च संवृतिर्दिविधा लोकत एव । तथसंवृतिर्मिथा-
संवृतिश्वेति । तथा हि किं चित्रतौत्यजातं नौलादिकं वस्तु-
रूपमदोषवदिन्द्रियैरूपलब्धं लोकत एव सत्यं । मायामरौचि-
प्रतिबिम्बादिषु प्रतीत्यसमुपजातमपि दोषवदिन्द्रियोपलब्धं 10
अथाख्य² तौर्थिकसिद्धान्तपरिकल्पितं च लोकत एव मिथा ।
तदुक्तं ।

विनोपघातेन यदिन्द्रियाणां

षष्ठामपि ग्राह्यमवैति लोकः ।

सत्यं हि तत्त्वोकत एव श्रेष्ठं

15

विकल्पितं लोकत एव मिथा ॥ इति³ ॥

एतत्तदुभयमपि⁴ सम्यग्दृशामार्याणां सृषा परमार्थदशायां

¹ Metre Vāmcastha.—This is the 28th stanza of the VI chapter of the *Madhyamakāvatāra*; see *Muséon* 1900 Aout (I. 2)—Quoted without reference by Vibhūticandra (285 b 5).

² Tib. ji-ltar mu-stegs-can-gyi rañ-gi-grub-mthas.

³ = *Madhyamakāvatāra*, VI. 25 (*Muséon*, loc. cit.), by *Candrakīrti*.—Quoted by Vibhūticandra 286 a 1, from *Nāgārjuna*.

⁴ So Nep. Ms.—Maith. Ms. has: *etad ubhayam*—Tib. de-ltar de gñi-ga yañ = *evam tad ubhayam*.

संवृतिसत्यालौकिकतात् । एतत्समनन्तरमेवोपपत्त्या प्रतिपादयि-
व्यामः । तस्मादविद्यावतां वसुखभावो न प्रतिभासत इति ॥

परम उत्तमोऽर्थः परमार्थः । अङ्गचिमं वसुरूपं यदभि-
गमात्सर्वावृत्तिवासनानुसंधिक्षेप्रहाणं भवति । सर्वधर्माणां
५ निःखभावता । शून्यता तथता भूतकोटिः । धर्मधातुरित्या-
दिपर्यायाः । सर्वस्य हि प्रतीत्यसमुत्पन्नस्य पदार्थस्य निःख-
भावता पारमार्थिकं रूपं । यथाप्रतिभासं सांवृतस्यानुपपन्न-
लात् ॥

तथा हि । न तावद्यथापरिदृश्यमानरूपेण सत्त्वभावो
१० भावः । तस्योत्तरकालमनवस्थानात् । खभावस्य च सर्वदा
ज्ञानगन्तुकतया ऽविचलितरूपलात् । यो हि यस्य खभावः स
कथं कदा चिदपि निवर्तते । अन्यथा तस्य खभावताहानि-
प्रसङ्गान्निःखभाव[132^b]तैव स्थात् । नायि स उत्पद्यमानः सत्त्व-
रूपेण कुतश्चिदागच्छति निरुद्धमानो वा क्वचित्संनिचयं
१५ गच्छति ॥ अपि तु हेतुप्रत्ययसामयौ^१ प्रतीत्य मायावदुत्पद्यते ।
तदैकस्यतो निरुद्धते च । हेतुप्रत्ययसामयौ^२ प्रतीत्य जातस्य^३
परायन्तात्मलाभस्य प्रतिविम्बस्यैव कुतः सत्त्वभावता ।

न च कस्य चित्पदार्थस्य परमार्थततो हेतुप्रत्ययसामयौतः
समुत्पन्निः संभवति । तस्या अप्यपरसामयौजनितात्मतया

¹ Yod-pai rañ-bzhin.—Mss. °svabhāvā bhāvāḥ (°vāt) : no plural-sign in Tib.; compare tasyottara^o.

² samagrim, wanting in Nep., given by Maith. and Tib.

³ Maith. adds ca.

परायन्तात्मलाभाया निःखभावत्वात् । एवमन्यस्याः पूर्वपूर्वायाः
खखकारणसामग्रीजन्यतया निःखभावता द्रष्टव्या । इत्यं कार-
णानुरूपं कार्यभिक्षता कथं निःखभावात्सखभावस्योत्पत्ति-
रभ्युपेतव्या । यदद्व्यति ।

मायया निर्मितं अच्च हेतुभिर्यच्च निर्मितं ।

५

याति तत्कुतः कुञ्च याति चेति निरूप्यतां ॥

यदन्यसंनिधानेन दृष्टं न तदभावतः ।

प्रतिविम्बसमे तस्मिन् छन्दिग्मे सत्यता कथं ॥^१ इति ।

उक्तं च ।

यः प्रत्ययैर्जायति स ह्यजातो

10

न तस्य उत्पादु सभावतो ऽस्मि ।

यः प्रत्ययाधौनु स शून्य उक्तो

यः शून्यतां जानति सोऽप्रमत्तः ॥^२ इति ।

^३ इति शून्येभ्य एव शून्या धर्माः प्रभवन्ति धर्मेभ्य दृति ॥^४

न च स्वपरोभयरूपहेतुनिवन्धनमहेतुनिवन्धनं वा भावस्य 15
जन्मातिपेशलमुपपद्यते^५ । तथा ह्यात्मखरूपं भावानां स्वजन्म-
निमित्तं भवेत् । निष्पन्नमनिष्पन्नं वा भवेत् । न तावनिष्पन्नस्य
सतः स्वात्मनि कारणता । तस्य सर्वात्मना स्वयं निष्पन्नत्वात्

¹ = IX. 144, 145.

² *Anavataptahradāpasamkramanāśūtra*, quoted in *Madh. Vṛtti* ad XIII. 2
et alias.

³ *iti* given by both MSS.

⁴ See *infra* ad IX. 108, and *Pañcakrama* 40.35.

⁵ *atipesçala* = çin-tu-legs-pa.

क पुनरस्य व्यापारोऽस्तु । उत्पाद्यस्य पुनरस्यानिष्टव्यस्थान्यस्य
खभावस्थाभावात् । एकस्य चास्य निरंश्लात् । [133^a] न च
पश्चादुत्पद्यमानस्यापरस्य तत्खभावता युक्ता । तन्निष्पत्ताव-
निष्पत्तस्य तत्खभावताभावात् । इति न खात्मनो निष्पत्तात्कस्य
5 चिदुत्पत्तिरस्ति । न चापि खत उत्पत्तिपचे प्राढनिष्पत्तं
खरूपमितरेतराश्रयदोषप्रसङ्गात्कस्य चित्संभवति । नापि तद-
निष्पत्तस्थभावमाकाशकुशेषयसंकाशमग्नेषसामर्थ्यशून्यं खनिष्पत्तौ
हेतुभावसुपगन्तुमर्हति । अन्यथा खरविषाणस्यापि खस्थभाव-
जनकत्वप्रसङ्गात् ॥

10 नापि परत इति पतः । आदिव्यादप्यन्धकारस्य सर्वस्मादा
सर्वस्त्वोत्पत्तिप्रसङ्गात् । जनकाजनकाभिमतयोर्विवचितकार्य-
पेचया परत्वाविशेषात्¹ । ²जन्यजनकैकलैकसंततिप्रतिनियमो
इष्यनुत्पन्ने कार्यं काल्पनिकतया वस्तुतो न संगच्छते । न
चानागतावस्थितधर्मपेचया कार्यादिव्यवहारो वास्तवः । अर्थ-
15 स्थभावसङ्गावस्य³ निरूपयिष्यमाणलात् । नापि बौजावस्थासु
विद्यमानाङ्कुरापेचया बौजस्य परत्वमकाल्पनिकमस्ति । कारणे
कार्यस्तिवस्य निषेत्यमानलात् । यत्र परिदृश्यमानमेव रूपं
विचारतो नावतिष्ठते तचानागतादिषु संभावितस्य का चिन्ता ॥

¹ According to the Tib. [°]aviṣeṣāc ca.

² rgyu[d] gcig-pa-so-sor-ñes-pa = [°]janakaikasamṛati[°] — ekaiva is wrong.

³ Nep. atha[°]; Maith. sukha[°]; Tib. dños-poi rañ-bzhin-du yin-par dpyod-par hgyur-bai-phyir-ro.

नायुभयत इति पञ्चः । प्रत्येकपञ्चोक्तसमुदितदोषप्रसङ्गात् ।
कार्यानुत्पत्तौ चोभयरूपस्य हेतोः परमार्थतो ऽभावात् ।
उत्पत्तौ वा न किं चिज्जनयितव्यमस्तौति कुचोभयरूपस्य
हेतोर्व्यापारः स्यात् ॥

नायहेतुत इति विकल्पः । यतो नायं प्रसज्यप्रतिषेधात्म- 5
तया ऽहेतुत इति युज्यते । अहेतुकले हि भावानां देशकाल-
नियमाभावप्रसङ्गः स्यात् । नियं सत्त्वासत्त्वप्रसङ्गो वा । उपेया-
र्चिनां प्रतिनि[133^b]यतोपायानुष्टानं च न स्यात् । प्रधाने-
श्वरादीनां कारणले ऽस्य प्रतिषेधस्येष्यमाणलात्¹ । तन्नाहेतुतो
भावाः स्वभावं प्रतिलभन्ते ॥ 10

तस्माच्च स्वपरोभयरूपहेतुहेतुभ्य उत्पद्यन्ते सत्त्वभावा
भावाः । तदुक्तं ।

न स्वतो नायि परतो न दाभ्यां नायहेतुतः ।

उत्पन्ना जातु विद्यन्ते भावाः क्वचन के चन ॥ इति ॥²

एकानेकस्वभावविचारण्यापि सर्वभावानां स्वभावविकल- 15
लाच्च सत्त्वभावलं । तस्मात्त्वप्रमायाप्रतिबिम्बादिवदिंप्रत्य-
यतामाच्चमेव³ अविचारमनोहरमस्तु किमिह सर्वदुःखहेतुना
भावाभिनिवेशेन प्रयोजनं ॥ अत इदमर्थस्य तत्त्वं ।

1 ... sogs-pa-rnams rgyu-yin-pa-ñid hdi hgeg-par lgyur-bai phyir-ro.

2 = *Madhyamakamūla* I. 1. (See *Madh. Vṛtti*, p. 12, l. 13, Bibl. Buddh.)

3 rkyen-las byuñ-ba tsam-ñid hdi = *idam pratyaya*^o; but on the compound *idampratyayatāmātra*, see *Madh. Vṛtti*, p. 9, n. 7, 8, and *infra Index*.

निःखभावा अमौ भावास्तत्त्वतः खपरोदिताः ।

एकानेकखभावेन वियोगात्प्रतिविम्बवत् ॥¹

एवं निःखभावतैव सर्वभावानां निजं पारमार्थिकं रूपमवतिष्ठते ॥ तदेव प्रधानपुरुषार्थतया परमार्थं उत्त्वाण्ड प्रयोजन-
५ मभिधीयते ॥

अत्रापि नाभिनिवेष्टव्यं । अन्यथा भावाभिनिवेशो वा
शून्यताभिनिवेशो वेति न कश्चिद्दिग्गेषः । उभयोरपि कल्पना-
त्वकतया सांवृतत्वात् । न चाभावस्य कल्पितखभावतया किं
चित्खरूपमस्ति । न च भावनिवृत्तिरूपोऽभावो निवृत्तेनिः-
१० खभावत्वात् । यदि च भावस्यैव कश्चित्खभावः स्यात् तदा
तत्प्रतिषेधात्माऽभावोऽपि स्यात् । भावस्य तु खभावो नास्तीति
प्रतिपादितमेव । अतो न भावनिवृत्तिरूपोऽभावो नाम
कश्चित् । न च भावाभावयोरुक्तक्रमेणासत्त्वे प्रतिपादिते तदु-
भयसंकौर्णत्वात्² संभवति । उभय[134^a]प्रतिषेधखभावता वा ।
१५ भावविकल्पस्यैव सकलविकल्पनिवृत्तवाच्चसिन्निराकृते सर्व-
एवामौ एकप्रहारेण निरस्ता भवन्तीति । तस्मात् ।

न सन्नासन्न सदसन्न चायनुभयात्मकं³

किं चिदभिनिवेशविषयतया मन्तव्यं । तदुक्तमार्थप्रज्ञापार-
मितायां⁴ । सुभूतिराह । इहायुश्चन् शारदतौपुत्र बोधिसत्त्व-

¹ *udita* = *smras-pa* = said to be *sva* or *para*.

² *Mss.* *saṁkīrṇatātmatā*.

³ *pya* omitted by Nep.—See infra p. 359, l. 10.

⁴ Comp. *Aṣṭasāḥasrikā*, 190. 10.

यानिकः कुलपुत्रो वा कुलदुहिता वा उन्मायकुण्डलो रूपं
शून्यमिति प्रजानाति सङ्गः । वेदनां शून्यमिति संजानाति
सङ्गः । संज्ञां शून्यमिति संजानाति सङ्गः^१ । संखारान् शून्या-
निति संजानाति सङ्गः । विज्ञानं शून्यमिति संजानाति सङ्गः ।
एवं चक्षुः ओचं ब्राणं जिक्का कायो^२ मनः । यावत्सर्वधर्मशून्यतां
शून्यमिति संजानाति सङ्गः इति विस्तरः ॥

उक्तं च ।

सर्वसंकल्पहानाय शून्यतामृतदेशना ।

यस्य^३ तस्यामपि शाहस्वयासाववसादितः ॥ इति^४ ।

न सन्नासन्न सदसन्न चायनुभयात्मकं ।

10

चतुष्कोटिविनिर्मुक्तं तत्त्वं माध्यमिका विदुः ॥ इति^५ ।

एवं चतुष्कोटिविनिर्मुक्तमादिशान्तमनुत्पन्नानिरुद्धातुच्छेदा-
ग्राश्वतादिस्वभावतया निःप्रपञ्चत्वादाकाशवदासङ्गानामनास्यद-
मशेषं^६ विश्वमुत्पश्याम इति ॥

सत्यद्वयमिदं मतमिति । किं तत् । संवृतिः परमार्थश्वेति 15

¹ This clause is wanting in MSS.—given by Tib.

² So MSS. *jihvā kāyo*.

³ Nep. has *yaçca* (second hand).

⁴ Quoted infra ad IX. 33.—*iti* wanting in Nep.

⁵ Quoted in *Subhāśitasamgraha* (fol. 17) from Saraha, *Muséon*, 1903, IV,
p. 389—See *Sarvadarç*, p. 14, l. 15, and our translation note 58 (*Muséon*, 1901,
II, p. 174.)

⁶ So Maith.—Nep. has *asamiganañsañgam*.—Tib. *chags-pa-med-pa gnas-med-*
pa = asañgam anaspadam.—*viçva = hgro-ba = jagad*.

पञ्चाद्योऽनीयं । भूतमियं ब्राह्मणौ आवपनमियं सुष्टिकेति
यथा ।¹

संवृत्तिरेकं सत्यमविपरीतं । परमार्थशापरं सत्यमिति ।
चकारः सत्यतामात्रेण इतुल्यबलतां समुच्चिनोति । तत्र संवृत्ति-
5 सत्यमवितथं रूपं लोकस्य । परमार्थसत्यं च सत्यमविसंवादकं
तत्त्वमार्याणामिति विशेषः । इत्यं विशेषोपदर्शनार्थो इपि
युक्तश्चकारः ॥

एतदुक्तं भवति । सर्वे एवामौ आध्यात्मिका बाह्या[श्च]²
भावा[१३४^b]: स्वभावद्वयमाविभृतः समुपजायन्ते । यदुत सांवृत्तं
10 पारमार्थिकं च । तत्रैकमविद्यातिमिरावृतबुद्धिलोचनानाम-³
भूतार्थदर्शिनां⁴ पृथग्जनानां मृषादर्शनविषयतया समादर्शि-
तात्मसत्त्वाकं । अन्यत्रविचयाच्छनश्चलाकोद्भातिताविद्यापटलसम्ब-
ग्जाननयनानां⁵ तत्त्वविदामार्याणां⁶ सम्यग्दर्शनविषयतयोप-
स्थितस्वरूपं⁷ ।

15 तदेतत्त्वभावद्वयं सर्वे पदार्थो धारयन्ति । अनयोश्च स्वभा-

¹ Grammatical instances wanting in Tib.—*muṣṭika*, masc. only in P.W.—Maith. has *sṛtam*, *vastriketi*.

² According to Tib.—Nep. *ādhyātmikā bāhyā bh* °; Maith. °*kā vā bā* °.

³ *buddhi*, wanting in Nep. and Tib. ; but on the relations of Tib. and Nep. see

⁴ Nep. and Tib.: *abhūtātma* °.

⁵ Maith. °*paṭalākulas*. °

⁶ According to Tib. *samyagjñāna*. °

⁷ So Nep. and Tib.—Maith. °*viśayatayā samādarçitātmasattākam anya t pravicayāya sthitarūpam*.

वयोर्मृषादृशां वाज्ञिशानां यो विषयस्तत्पंचतिसत्यं । यथा सम्य-
गदृशामधिगततत्त्वानां विषयस्तपरमार्थसत्यमिति व्यवस्था
ग्रास्त्रविदां । यदाह ।

सम्यग्मृषादर्शनलक्ष्यभावं

रूपद्रव्यं विभ्रति सर्वभावाः ।

सम्यग्दृशां यो विषयः स तत्त्वं

मृषादृशां संटुतिसत्यमुक्तं ॥ इति ॥¹

इति दयोः समुदायो दयमिति युज्यते । मतमिति संम-
तमभिमतं । केषां । प्रहीणावरणधियां बुद्धानां भगवतां तन्मा-
र्गानुयायिनामार्यप्रावकप्रत्येकबुद्धबोधिसत्त्वानां च । इदमेव 10
सत्यद्रव्यं नान्यसत्यमस्तौति । अवधारणार्थोऽपि युज्यते
चकारः । तदुक्तं ।

द्वे सत्ये समुपाश्रित्य बुद्धानां धर्मदेशना ।

लोकसंवृतिसत्यं च सत्यं च परमार्थतः ॥ इति ॥²

³पितापुत्रसमागमे चोक्तं ।

सत्य इमे दुवि लोकविदूनां

⁴दिष्ट स्वयं अश्रुणित्परेषां ।

¹ = *Madhyamakāvatāra*, VI. 23. (See *Muséon*, loc. cit.)

² = *Madhyamakamūla*, XXIV. 8 (See *Madhy. vrtti*).

³ = *Yab-sras-mjal-ba* — See supra VI. 14.— All passages known hitherto are in prose.

* *diṣṭa* = *dṛṣṭa* = *gzigs*. Tib. has: *tvayā parasmād aṣrutyā svayam dṛṣṭam* — For scansion *diṣṭa sayam aṣnūnitva*.

संवृति या च तथा परमार्थी

सत्यु न सिध्धति किं च हत्तौयु ॥ इति ॥

ननु चलार्यार्थसत्यानि दुःखसमुदयनिरोधमार्गलक्षणा-

न्यभिधर्मे कथितानि भगवता । तत्कथं द्वे एव सत्ये इति ।

५ सत्यं । किं तर्हि वैनेयजनाशयानुशयवशादेते^१ द्व ए[135^a]व^२

चलारि कृता कथितानि । अमीषां द्वयोरेवान्तर्भावात् । तथा

हि दुःखसमुदयमार्गसत्यानि संवृतिस्त्रभावतया संवृतिसत्ये इन्त-

र्भवन्ति । निरोधसत्यं तु परमार्थसत्य इति न कश्चिद्विरोधः ॥

स्थादेतस्मंवृतिरविद्योपदर्शितात्मतया^३ उभृतसमारोपस्त्रूप-

१० लादिचाराच्छतशो^४ विश्वीर्यमाणापि कथं सत्यमिति । एतदपि

सत्यं । किं तु लोकाध्यवसायतः संवृतिसत्यमित्युच्यते । लोक^५

एव हि संवृतिसत्यमिह^६ प्रतिपन्नः । तदनुवच्या भगवद्विरपि

तथैवानपेच्छिततत्त्वार्थिभिः^७ संवृतिसत्यमुच्यते । अत एव लोक-

संवृतिसत्यं चेति ग्रास्ते उपि विशेष उक्त^८ आचार्यपादैः । वस्तु-

१५ तस्य परमार्थं एवैकं सत्यमतो न का चित्ततिरिति ॥

¹ *bsam-pa duṇ bag-la-ñal-gyi dbaṇ-gis*: in conformity to the annçaya and to the āçaya

² The folio numbered 135 (letter-numeral) is wanting.—We give this portion from the Maith. Ms.

³ *ātma* wanting in Tib.

⁴ Ms. *vicarād bhūtaço*—Tib. *lan-brgya-phrag-du ñams-par-gyur-na*.

⁵ Ms. *lokā eva ... pratipannāḥ*.

⁶ *samvṛti*, supported by Tib.

⁷ So Ms.—Tib. *bcom-ldan-hdas-kyis kyan de-kho-nai don de-ñid btañ-sñoms-su bzhag-nas*.

⁸ Ms. *uktam āryācāryapādaih*.—*Gāstra* = *Madhyamakamāla* XXIV. 8—*Acārya* = *Nāgārjuna*.

यथोक्तं भगवता । एकसेव भिज्ज्वः परमं सत्यं यदुता-
प्रमोषधर्मं निर्वाणं सर्वसंखाराश्च मृषा मोषधर्माण इति^१ ॥

सत्यद्वयमिदमुक्तं । तत्राविद्योपशुतचेतसां तत्त्वभावतया
संवृतिसत्यमिति प्रतौतं । परमार्थसत्यं तु न ज्ञायते कीदृक्किं-
खभावं किंलच्छणमिति । अतो वक्तव्यं तत्त्वरूपमिति । अत ५
आह बुद्धेरगोचरस्तत्त्वमिति ।

बुद्धैः सर्वज्ञानानां । समतिक्रान्तसर्वज्ञानविषयलादगोचरः ।
अविषयः । केन चित्रकारेण तत्सर्व[बुद्धि]विषयोक्तुं^२ न शक्यत
इति यावत् । इति कथं तत्त्वरूपं प्रतिपादयितुं शक्यं । तथा
हि सर्वप्रपञ्चविनिर्मुक्तखभावं परमार्थ[सत्य]तत्त्वं^३ । अतः सर्वो- 10
पाधिशून्यवात्कथं^४ कथा चित्कल्पनया पश्येत । कल्पनासमति-
क्रान्तस्तरूपं च शब्दानामविषयः । विकल्पजन्मानो हि शब्दा^५
विकल्पधियामविषये [न] प्रवर्तितुमुत्सहन्ते । तस्मात्सकलविक-
ल्पाभिलापविकललादनारोपितमसांवृतमनभिलाप्यं परमार्थतत्त्वं
कथमिव प्रतिपादयितुं शक्यते । तथापि भाजनओहजनानु- 15
ग्रहार्थं [परिकल्पमुपादाय]^६ संवृत्या निर्दर्शनोपदर्शनेन किं
चिदभिधीयते ॥

¹ Quoted *Madhy. vrtti*. (Bibl. Buddh.), p. 41.4, n. 2 — The Ms. has *yadvat* *romoṣadharmaṇi bijam*.

² Ms. *tatsarva . . . viṣayikartum*. Tib. *blo de thams-cad-kyis*.

³ ° *satya*,^१ from Tib.

⁴ *upēdhi* = *khyad-par*.

⁵ Ms. *çabdān . . . utsahate*.

⁶ Ms. *tadbhāvanāsamvṛtyā*. Tib. *yoṅs-su-brtag-pa bzañ-nas knn-rdzob-*
kyi bde-a-pa dpe ūe-bar- = *samvṛtisatyanyidarçuna*.^१

यथा तिमिरप्रभावात्तैमिरिकः^१ सर्वमाकाशदेशं केशोण्डुक-
मण्डितमितस्तो मुखं विच्छिपन्नपि पश्यति । तथा कुर्वन्तमवे-
त्यातैमिरिकः किमयं करोतीति तत्समीपसुपस्थृत्य तदुपलब्ध-
केशप्रणिहितलोचनोऽपि न केशाकृतिसुपलभते । नापि तत्के-
५ शाधिकरणान् भावाभावादिविशेषान् परिकल्पयति । यदा
पुनरसौ तैमिरिको इतैमिरिकाय स्वाभिप्रायं प्रकाशयति
केशानिह पश्यामौति^२ । तदा तद्विकल्पापसारणाय तस्मै यथा-
भूतमसौ ब्रवीति । नाच केशाः सन्तौति तैमिरिकोपलब्धानु-
रोधेन प्रतिषेधपरमेव वचनमाह । न च तेन^३ तथा प्रतिपाद-
१० यतापि कस्य चित्रतिषेधः छतो भवति विधानं वा । तच्च
केशानां तत्त्वं यत्तैमिरिकः पश्यति तत्त्वातैमिरिकः^४ ॥

एवमविद्यातिमिरोपघातादतत्त्वहृशो बाला यदेतत्स्कन्ध-
धात्वायतनादिखरूपसुपलभन्ते^५ तदेषां सांवृतं रूपं । तानेव
स्कन्धादीन्येन स्वभावेन^६ निरस्तसमस्ताविद्यावासना बुद्धा भग-
१५ वन्तः पश्यन्ति । अतैमिरिकोपलब्धकेशदर्शनन्यायेन^७ । तदेषां
परमार्थसत्यमिति ।

^१ Ms. *timirasvabhāvāt*.—Tib. *rab-rib-gyi mthus*.

^२ Tib. = *keçā iha santīti*.

^३ Tib. *de-rnams-kyis* = *taiḥ*.

^४ According to the Tib.—Ms. *yad ataimirikah ... tan na taimirikah*.

^५ So Ms.; Tib. = ^० *upaghātāt tattvadr̄go svarūpam nopalabhante*.—*na upalabhante* is wrong; *tattvadr̄go* very questionable.

^६ Tib. *de-bzhin gañ-gis* — Query *rañ-bzhin*.

^७ Tib. = *ataimirikadarçananyāyena*. — ^० *upalabdhakeçā*, given by Maith. Ms., is doubtful.

यदाह शास्त्रवित् ।

विकल्पितं यत्तिभिरप्रभावात्^१

केशादिरूपं वितथं तदेव ।

येनात्म[136^a]ना^२ पश्यति गुद्धृष्टि-

स्त्रत्तचमिथेवभिहाष्यवैहि ॥ इति ।^३

5

इति परमार्थतोऽवाच्यमपि परमार्थतत्त्वं दृष्टान्तदारेण
संवृतिभुपादाय कथं चिल्कथितं । न तु तदगेषसांवृतव्यवहार-
विरहितखभावं वस्तुतो वकुं शक्यत इति ॥ यदुक्तं ।

अनन्तरस्य धर्मस्य श्रुतिः का देशना च का ।

श्रूयते देश्यते चार्थः समारोपादनन्तरः ॥ इति^४ । 10

तस्माद्ववहारसत्य एव स्थिता परमार्थी देश्यते । परमार्थ-
देशनावगमाच परमार्थाधिगमो भवति । तस्यास्तुपायत्वात् ।
यदुक्तं शास्त्रे^५

व्यवहारमनाश्रित्य परमार्थी न देश्यते ।

परमार्थमनागम्य निर्वाणं नाधिगम्यते ॥ इति

15

^६ एवं परमार्थदेशनोपायभूता परमार्थाधिगमस्वोपेयभूत
इति^६ । अन्यथा तस्य देश्यितुमशक्यत्वात् ॥ ननु च तथाविध-

¹ Ms. svabhārat.

² The letter and figure-numerals concord again, as the lacuna has not been noticed by the second hand (figure-numerals).

³ = *Madhyamakavatāra*, VI. 29.—*Cāstravid* = *Candrakirti*.

⁴ Quoted with the reading *deṣyate cāpi* in *Madhy. vrtti*, ad XV. 2 (fol. 78 b), *uktam bhagavatā* — Our Tibetan version has *don*, supporting *deṣyate cārthah*.

⁵ = *Madhyamakamūle*.— This stanza = XXIV. 10.

⁶ Wanting in Maith.— Given by Nep. and Tib.

मपि तथा विधुद्भिविषयः परमार्थतः किं न भवतीत्यचाह ।
बुद्धिः संवृतिरुच्यते इति । सर्वा हि बुद्धिरालम्बननिरालम्बन-
तथा^१ विकल्पस्त्रभावा । विकल्पश्च सर्व एवाविद्यास्त्रभावः । अत-
स्तुयाहिलात् । यदा ह ।

५ विकल्पः स्त्रयसेवायमविद्यारूपतां गतः । इति ॥^२

अविद्या च संवृतिः । इति नैव का चिद्दुद्धिः पारमार्थिक-
रूपग्राहिणौ परमार्थतो युज्यते । अन्यथा सांवृतबुद्धिग्राह्यतया
परमार्थरूपतैव तस्य हौयेत । परमार्थस्य वस्तुतः सांवृतज्ञाना-
विषयत्वात् ॥

10 तत्र चेदमुक्तं भगवतार्थसत्यद्वयावतारे । यदि हि देवपुत्र
परमार्थतः परमार्थसत्यं कायवाङ्मनसां विषयतामुपगच्छेत् ।
न तत्परमार्थसत्यमिति संख्यां गच्छेत् । संवृतिसत्यसेव तद्भ-
[136^b]वेत् । अपि तु देवपुत्र परमार्थसत्यं सर्वव्यवहारमति-
क्रान्तं निर्विशेषं । असमुत्पन्नमनिरुद्धं । अभिधेयाभिधानज्ञेय-
15 ज्ञानविगतं । यावत्सर्वाकारवरोपेतसर्वज्ञज्ञानविषयभावसमति-
क्रान्तं^३ परमार्थसत्यमिति विस्तरः ।

अत एव तदविषयः सर्वकल्पनानां यद्भावाभाव[स्त्र]परभाव-
सत्यासत्यग्रास्तोच्चेदनित्यानित्यसुखदुःखशुच्यशुच्यात्मामाना-

१ ° *nirālambana*^१ wanting in Maith.— Tib. has *snañ-ba dañ mi snañ-ba-nid-kyis* = *ābhāsānābhāsatayā*.

२ Prose in our Tib. version, but metrical in Vibhūticandra's Commentary.

३ ° *vिषयाभाव*^२, *भाव* wanting in Tib. *yul-las hdaś-pa*.

त्वं शून्याशून्यलक्षणैकवान्वलोत्यादनिरोधादयो^१ विशेषास्तत्त्वस्य न
संभवन्ति । अमीषां सांवृतधर्मलात् ॥

एतदुक्तं भगवता पितापुत्रसमागमे^२ । एतावचैव ज्ञेयं
यद्दुत संवृतिः परमार्थस्य । तत्त्वं भगवता शून्यतः सुदृष्टं सुवि-
दितं सुसाच्चाल्ततं । तेन सर्वज्ञ इत्युच्यते । तत्र संवृतिर्लेकि- ५
प्रचारतस्तथागतेन दृष्टा । यः पुनः परमार्थः सोऽनभिलाष्यः ।
अनाज्ञेयः । अपरिज्ञेयः । अविज्ञेयः । अदेशितः । अप्रका-
शितः । यावदक्रियः । अकरणः । यावत्त्र लाभो नालाभो न
सुखं न दुःखं न यशो नायशो न रूपं नारूपमित्यादि ।

इति प्रत्यस्तमितसमस्तसांवृतवस्तुविशेषमधेषोपाधिविक्त- 10
सुक्तमनन्तवस्तुविस्तरव्यापिज्ञानालोकावभासितान्तरात्मना भग-
वता परमार्थसत्यमिति । तदेतदार्याणामेव स्त्रसंविदितस्त्रभाव-
तया प्रत्यात्मवेद्यं । अतस्तदेवात्र^३ प्रमाणं । संवृतिसत्यं तु लोक-
व्यवहारमाश्रित्य प्रकाशितं । तदेवं यथावद्विभागतः सत्यद्वय-
परिज्ञानादविपरीतो धर्मप्रविचय उपजायते ॥ १५

एवं संवृतिपरमार्थभेदेन द्विविधं सत्यं व्यवस्थाप्य तदधि-
कृतस्य लोकोऽपि द्विविध एवेत्युपदर्शयन्नाह [137^a] । तत्र
लोक इत्यादि ।

¹ ° abhāvavapara °, sva from Tib. ran dañ gžhan-gyi dños-po.— lakṣaṇa wanting in Tib. — gcig dañ du-ma dañ = ekaṭvanānātva.

² The same quotation occurs infra ad IX. 155.

³ So Nep.— Maith. ta eva.— Tib. de ñid.

तत्र लोको दिधा दृष्टो योगी प्राकृतकस्तथा ।

'तत्र प्राकृतको लोको योगिलोकेन बाध्यते ॥ ३

तत्र तयोः संवृतिपरमार्थसत्ययोरधिक्ततो^१ व्यवस्थितस्तस्य-
प्रतिपत्तेति यावत् । लोको जनः । दिधा दिप्रकारः । संवृति-
५ परमार्थसत्यवेदौ । लोक इति समुदायवचनं । तेन राशिद्वय-
भित्यर्थः । दृष्ट इति प्रतिपत्तः । युक्तेरागमाच्च । कथं क्लवा
दिधेत्याह योगी प्राकृतकस्तथेति । योगः समाधिः सर्वधर्मा-
नुपलभ्लच्छणः^२ । सोऽस्यास्तौति योगी । लोक इत्येकः प्रकारो
राशिः । तथा प्रकृतिः संसारप्रवृत्तेः कारणमविद्या तृष्णा ।
10 तस्या जात इति प्राकृतः । प्राकृत एव प्राकृतको^३ लोक इति
द्वितीयः । तत्र योगी प्रधानतत्त्वमविपरीतं पश्यति । प्राकृत-
कस्य विपर्यस्तं वस्तुतत्त्वं पश्यति^४ भ्रान्तबात् ।

स्यादेतत् । उभयोरपि यथास्तं तत्त्वदर्शिलात्करः पुन-
रनयोभावान्तिमानस्तु य एवान्यतरेण बाध्यते । कः पुनरनयोः
15 केन बाध्यत इत्याह तत्रेत्यादि । तत्रेति सप्तम्या समुदाय-
निर्देशः । निर्धारणे च सप्तमी^५ । तत्र तयोर्योगिप्राकृतकयो-

¹ With this line and the following one (4 A.) compare Aryadeva's *Cittavivuddhiprakaraṇa*, 83 (J.A.S.B. LXVII, p. 182) : *yathā prākṛtako*.

² dbañ-bar-gnas-pa.

³ Maith. ° anupalambhaçūnyatāl°—° çūnyatā ° wanting in Tib.

⁴ phal-pa ñid phal-pa yin-la h̄jig -rten.

⁵ Maith. has *adhyavasyatiti*; but Tib. mthoñ.

⁶ bdun-pai-mtha-can sbyin-btañ-bai tshig dan dmigs-kyis dgar-ba-la bdun-pao.

लेर्कियोर्मधे प्राकृतको लोकः प्राकृतकत्वजात्या समुदाया-
निर्धार्यते । निर्धार्य च बाध्यत इति बाधनं विधीयते¹ ॥
केनेत्यपेचायामाह योगिलोकेनेति । योग्येव लोको योगि-
लोकः । तेन बाध्यत इति विपर्यस्तमतिर्यवस्थायते । कथं
धीविशेषेणेति योजनौय² । न तु योगी प्राकृतकेन बाध्यते । 5

इदमिहाभिमतं । यथा विभ्रमाहितसङ्गावं तिमिरोपहत-
चक्षुषोऽसङ्गतकेशोणुकादिदर्जिनो ज्ञानं यथावस्थितवस्तुतत्त्व-
ग्राहिणोऽतैमिरिकज्ञानेन³ बाध्यते । न तथा तैमिरिकज्ञाने-
नातैमिरिकज्ञानं बाध्यते । एवमविद्यामत्तिमिरदूषितवुद्धि-
चक्षुषो⁴ विपरीतवस्तुखस्तुपग्राहिणः प्राकृतकस्य ज्ञानं प्रज्ञा- 10
सलिलचालितविगतमलानास्वज्ञानचक्षुषो⁵ भावनिजतत्त्ववेदिनो
योगिलोकस्य ज्ञानेन बाध्यते । न पुनरितरज्ञानेन योगि-
ज्ञानमिति ।

तथा चोक्तं⁶ ।

न बाधते ज्ञानमतै[137०]मिराणं

यथोपलब्धं तिमिरेच्छानां ।

¹ Maith. *nirdhāryate bādhya te bādhena vidhīyate*.— Tib. dmigs-kyis bsal-
ba yin-te dmigs-kyis bsal-nas kyan gnod ces-pa ni gnod-par brjod-de.

² See infra p. 370 l. 11.

³ Maith. adds. *taimirikajñānam*.

⁴ °*buddhi* ° wanting in Nep., given by Maith. and Tib.

⁵ Ces-rab chus bkrus-pai mtshan-ñid-can dri-ma dañ bral-ba.

⁶ *Madhyamakāvatāre*, VI. 27.

⁷ So Nep.— Maith. °*labdhiḥ*.— See infra p. 378, l. 14.

तथामलज्ञानतिरकृतानां

धियास्ति वाधा न धियोऽमलायाः ॥ इति ॥

तस्मात्प्राकृतज्ञानमेव भ्रान्तमिति वाधते ॥ अथ किं प्राकृता
एव वाधन्ते । योगिभिरुत योगिनोऽपौत्याह वाधन्त इत्यादि ।

५ बाधन्ते धीविशेषेण योगिनोऽप्युत्तरोत्तरैः ।

योगिनोऽपि योगिभिरपरपरैर्बाधन्ते । न केवलं प्राकृतका
इत्यपिशब्दस्यार्थः । किंभूतैरुत्तरोत्तरैः । उत्तरे चोत्तरे चोत्त-
रोत्तरास्ते । तारतम्यभेदावस्थितगुणविशेषप्रतिलम्भोत्कर्षप्राप्नै-
रधिकाधिकैरित्यर्थः । तदपेच्यापचितगुणाः^१ अधराधरे
10 बाधन्ते । ज्ञानमाहात्म्यादिभिरभूयन्ते ।

कथं धीविशेषेणेति । धियो ज्ञानस्य प्रज्ञाया विशेषस्तत्तदा-
वरणविगमावकर्षः । तेन । उपलक्षणं चैतत् । ध्यानसमाधिसमा-
पन्नादिविशेषेणापि । तथा हि प्रसुदिताख्यप्रथमभूमिलाभिनो
वोधिसत्त्वस्य ज्ञानादिगुणापेच्या तदुत्तरविमलाभिधानदितीय-
15 भूमिलाभिनो वोधिसत्त्वस्य ज्ञानप्रभावादयो गुणा विशिष्यन्ते ।

एवमन्येषामप्युत्तरोत्तरभूमिलाभिनां वेदितव्यं । तथा प्रथम-
ध्यानादिलाभिनामप्युत्तरोत्तरैर्बाधनं योजनीयं । यावत्सास्त्वा-
णमनास्त्रवैरिति ॥

¹ The Tib. translation of the *Madhyamakāvatāra* (de-bzhin dri-med ye-ches spañs-pai blos) is literally accurate; our Tib. translation is very good : de-bzhin qes-pa dri-mai dban gyur-pas = tathā malinajñānādhīnayā.

² Nep. from a second hand : °apacaya guṇā.

स्थादेतत् । सत्यपि योगिनां धियो विशेषे प्राकृतज्ञानं भान्त-
मिति कथमवगमयितुं शक्यत इत्याह । दृष्टान्तेनोभयेष्टेनेति ।

दृष्टान्तेनोभयेष्टेन कार्यार्थमविचारतः ॥ ४

उभयेषां योगिप्राकृतकानामिष्ठोऽभिमतस्तेन दृष्टान्तेन
निर्दर्शनेन । य एष सूचेषु भगवता मायामरौचिगन्धर्वनगर- 5
प्रतिबिम्बादिरुक्तो दृष्टान्तः स चोभयेषामपि निःखभावतया
प्रसिद्धः । तत्सा[138a]धर्म्यण सर्वधर्माणां निःखभावलप्रतिपाद-
नात् । तथा हि ये तावत्सर्वजनप्रतिपन्नखरूपा रूपादयः । ते
योगिनामेव परमार्थसत्याधिगमान्निःखभावतया सिद्धाः । ये
पुनरिमे खप्नमायादिषुपलभ्यस्ते प्राकृतकानामपि । अतस्तत्रो- 10
भयोरपि विप्रतिपत्तेरभावादृष्टान्तधर्मता न विहन्यते ॥ येषां तु
मीमांसकादीनां देशकालान्यथात्मकं वस्त्रेव तत्था प्रतिभासत
इति मतं तेऽन्यच² निराकृता इति न तन्मतमिह निरस्ते ॥
ये तु खयूर्थास्त्रित्तमेव वस्तुसत्त्वमादिषु तथा प्रतिभासत इति
मन्त्वन्ते । तेऽपि यथावसरमयतः खसंवेदननिराकरणान्निरा- 15
करिष्यन्ते³ ॥ युक्तिसिद्धमपि । उभयसिद्धमेव । अतस्तेन दृष्टान्तेन
विपरीतवस्तुखरूपयाहितया प्राकृतकज्ञानं भान्तमिति व्यवस्था-
एते । एवं योगिनामपि⁴ यथासंभवं वक्तव्यं ॥

¹ *Yul dan dus gzhān-gyi bdag-ñid dños-po ñid de de-bzhin-du snañ-ba yin-no.* For *Uttaramimāṃsa*, see *Brahmasūtrabhāṣya*, 3, 2.1-3. (Col. G. A. Jacob.)

² In some other treatise.

³ *svayūthyāḥ* = *Vijñānamātravādināḥ*.—See *infra ad IX. 17, 18.*

⁴ Tib. = *yogijñānam*.

ननु यदि निःखभावाः सर्वभावा इति वस्तुतत्त्वं कथं तर्हि
सर्वसत्त्वसमुद्धरणाशयेन दानादिषु संभारपरिपूरणार्थं तत्त्वेदि-
नामपि बोधिसत्त्वानां प्रवृत्तिः । तेषामपि निःखभावलात् ।
इत्यत आह । कार्यार्थमविचारत इति ।

५ कार्यं साध्यं । उपादेयं । फलमुच्यते । तदर्थं तच्चिमित्तम-
विचारतः । अविचारेण तद्वेतौ प्रवर्तनात् । तथाभूतेष्वपि
तचेदं प्रत्ययतानियमस्य विद्यमानलात् । न हेतुफलभावस्य
निरोधः ।

एतदुक्तं भवति । यद्यपि मायादिखभावतया निःखभावा
१० दानाद्यस्तथापि चिकोटिपरिशुद्धा बादरादियोगेनाभ्यस्य-
मानास्तथाभूता अपि परमार्थधिगमाय हेतु^[138b]भावमाप-
द्यन्ते । तेषां तदुपायलात् । प्रतीत्यसमुत्पादस्य चाच्चिन्त्यलात् ।
एतादृशादेव हेतोरेतादृशं फलमधिगम्यते । तस्य तदुपेयलात् ।
तदुक्तं ।

१५ उपायभूतं व्यवहारसत्य-
सुपेयभूतं परमार्थसत्यं । इति^१ ॥

अवश्यं चैतदेव^२ । अन्यथा मागभ्यासतः^३ समलावस्थाया
निर्मलावस्था सविकल्पावस्थाया निर्विकल्पावस्था कथमुत्पद्येत ।
तस्याः परमार्थतस्त्वभावलात् । अन्यत्रापि समानमेतत् ।

^१ So Nep. and Tib.—Maith. *tatpratyayutvāt*.

^२ *Madhyamakāvatāra*, VI. 80.

^३ So Nep. and Tib.—Maith. *eveslavayam*.

^४ Nep. adds *samalāvasthā*.

सर्वधर्माणां परमार्थतो निःखभावलात् । हेतुनुरूपं च सर्वत्र
फलमिष्यते । अतः सांकृतादपि निःखभावाद्बोर्निःखभावता-
धिगम एव फलं । कथमन्यथा संख्यातादपि मार्गादसंख्यातं निर्वाण-
मवायेत । इति दानादयो वस्तुतो निःखभावा अपि परमार्थ-
तत्त्वाधिगमाय सर्वसत्त्वेषु करुणायमानैर्बोधिसत्त्वैरुपादीयन्ते । 5
अन्यथा परमार्थाधिगमायोगात् । ततो दानादिषु प्रवृत्तिर-
निवारिता । एवमिष्टानिष्टफलप्राप्तिपरिहारार्थिनां कुशला-
कुशलयोः प्रवृत्तिनिवृत्तौ वक्तव्ये । एतत्युनः पश्चाद्वक्त्रीकरिष्यते ॥
स्थादेतत् । यदेतन्मायादिसमानस्खभावं वस्तुरूपं योगिनः
प्रतिपद्यन्ते तदेव यदि प्राकृतकोऽपि जनः प्रतिपद्यते क्व तर्हि 10
विप्रतिपत्तिरस्तौत्याह । लोकेनेत्यादि ।

लोकेन भावा दृश्यन्ते कल्पयन्ते चापि तत्त्वतः ।
न तु मायावदित्यच विवादो योगिलोकयोः ॥ ५

लोकेन प्राकृतकजनेन । हेतुप्रत्ययं प्रतीत्य भवन्ति स्वरूपं
ज्ञभन्त इति भावाः । न पुनः पारमार्थिकं रूपं निजसेषा- 15
मस्ति । इति भावशब्देन निःखभावताभिधानं प्रतीयते ।
‘सत्त्वरूपेण’¹ न केवलं दृश्यन्ते कल्पयन्ते चापि तत्त्वतः । यथा-
प्रतीतस्खभावेनैव परमार्थतोऽश्ववसीयन्ते । अ[139°]भिन्निविश्वन्त
इति यावत् । यदेतदस्माप्रतीतिगोचरो वस्तुरूपं तदास्त्वसेवे-

¹ Wanting in Tib.

त्यभिमननात् । न तु मायावत् । न तु पुनर्यथा योगिना
 मायेव मायावत्खभावशून्या दृश्यन्ते परमार्थतस्तथा प्रतीयन्ते^१ ।
 इत्यचास्मिन् विवादो विप्रतिपत्तिर्योगिलोकयोः । योगिना
 सह लोकस्तेत्यर्थः । तप्रतिपत्ते वस्तुतस्ते लोकस्ताप्रतिपत्तेः ।
 ५ लोकेन सह वा योगिनः । तप्रतिपत्ते योगिना यथार्थता-
 प्रतिषेधात् ॥ अयमभिप्रायः । सर्वभावानां सांवृतं पारमार्थिकं
 चेति रूपदयमस्ति । तत्र यत्सांवृतं तदेव लोकेन प्रतीयते ।
 यत्तु पारमार्थिकं तद्योगिनेत्युक्तं । यथा मायाकारनिर्मित-
 हस्त्यादिरूपमेव मन्त्रादिसामर्थ्यविभूमितलोचनो जनः पश्यति ।
 १० मायाकारसु तस्त्वभावादि^२ निजं तस्त्वरूपं । एवं योगि-
 लोकयोरपि यथायोगं प्रतिपत्तव्यं ॥

अथापि स्यात् । अदेतस्मस्तजनसाधरणमर्थक्रियाच्चम^३
 प्रत्यक्षप्रमाणप्रतीतं वस्तुरूपं तत्कथमपक्षोतुं शक्यत इति परस्य
 हृदयमाशङ्क्याह प्रत्यक्षमपौत्यादि ।

१५ प्रत्यक्षमपि रूपादि प्रसिद्धा न प्रमाणतः ।

यदपि च प्रत्यक्षमभिधीयते रूपादि । आदिशब्देन शब्दादि
 वेदनादि गृह्णते । तदपि प्रसिद्धा रूप्या^४ लोकप्रवादेन न
 प्रमाणतः । न प्रमाणेनाधिगतं सप्रत्यक्षं रूपादौति संवन्धः ।

¹ So Nep. and Tib.—Maith. *māyeva tathā lokena pratiyante*.

² So MSS. and Tib.

³ See Sarvadarś., French translation, n. 20 (*Muséon* 1901).

⁴ For this reading I am indebted to Prof. H. Kern.—Maith *rūcyā*.—Nep. has *rūyā* from a second hand.—Not translated in Tib.

सांच्चवहारिकप्रमाणलाक्ष्यत्वादीनां तदधिगतं सांदृतमेव
रूपादि । न च लौकिकप्रमाणसमधिगम्यं तात्त्विकं रूपं सर्व-
जनानां तत्त्ववेदित्वप्रसङ्गात् । यदाह ।

इन्द्रियैरुपलभ्यं यत्तत्तत्त्वेन भवेद्यदि ।

जातास्तत्त्वविदो बालास्तत्त्वज्ञानेन किं तदा ॥ इति ॥ ५

तस्मात्प्रत्यक्षमपि न प्रमाणेनाधिगतं ॥

रूपादि तत्त्वं प्रत्यक्षमपि यदि न प्रमाणाधिगतं कथं
तत्प्रसिद्धिः । प्रसिद्धिश्चेत्कथं मृषेत्यत्राह । अशुच्यादिष्वित्यादि ।

अशुच्यादिषु शुच्यादिप्रसिद्धिरिव सा मृषा ॥ ६

यथा च परमार्थतोऽशुचिनि स्त्रौकलेवरादौ तदासक्ति- 10
विपर्यस्त्वेतमां शुचिबुद्धिरूपजायते । आदिशब्दादनित्यादौ
नित्यादिवुद्धिर्गृह्णते¹ । सा चातसिंसद्ग्रहान्मृषा वित्यग्राहणी-
त्यर्थः । तद्विषयं रूपादावपीत्यविशेषः ।

यदि न प्रत्यक्षप्रमाणात्तसिद्धिः । आगमात्तर्हि भविष्यति ।

तथा हि स्कन्धधालायतनादिस्त्रभावतया भगवता भावाः 15
सूत्रे देशिता चण्डिकादिस्त्रभावतया च । तत्रेदमुक्तं भगवता ।
सर्वं सर्वमिति² ब्राह्मण यावदेव पञ्च स्कन्धाः । दादश्यतनानि ।
अष्टादश धातव इति ॥ तथा ।

¹ Reference to the four *viparyāsas*.

² So Nep. and Tib.—Maith. has *sattvam sattvam iti*.

चणिकाः सर्वसंखारा अस्थिराणां कुतः क्रिया ।

भूतिर्यैषां क्रिया सैव कारकं सैव चोच्यते ॥ इति^१ ।

न च मायादिस्खभावानां चणिकाचणिकादिधर्मताप्रति-

पादममुच्चितं । निःखभावानां कस्य चित्खभावस्याभावात् ।

५ तत्कथममी न परमार्थसन्त इत्यत्राह लोकावतारणेत्यादि ।

लोकावतारणार्थं च भावा नाथेन देशिताः ।

तत्त्वतः शृणिका नैते संदृत्या चेद्विरुद्ध्यते ॥ ७

लोकानां भावाभिनिवेशिनां स्कन्धादिदेशनावैनेयानां सत्त्वा-
नामापाततः^२ शून्यतादेशनानधिष्ठानानं शून्यतायामवतारणार्थं

१० सुकुमारोपकमेण प्रवर्तनाय । चो हेतौ । यस्माङ्गावाः स्कन्धा-
यतनादिलक्षणाः । वस्तुतो निःखभावलेऽपि सर्वधर्माणां । नाथेन
नरकादिदुःखात्पत्तान् परिचायमाणेनाभ्युदयनिःश्रेयससुखं प्राप-
यता सत्त्वाशयादिवेदिना बुहून भगवता देशिताः प्रकाशिताः ।

न तु परमार्थतः । तस्मान्त सूत्रविरोधः ॥ तदुक्तं ।

१५ ममेत्यहमिति प्रोक्तं यथा कार्यवशाज्जिनैः ।

तथा कार्यवशात्प्रोक्ताः स्कन्धायतनधातवः ॥ इति^३ ॥

यदि न परमार्थतो दे[140^a]शिताः कथं तर्हि ते चणिका
इत्याह । तत्त्वतः चणिका नैत इति । तत्त्वतः परमार्थतो

¹ The first line is quoted in Kumārila's *Tantravārt.* p. 170. 10; the second in *Bhāmāti* (Calcutta, 1891) p. 361. 3 (bhūtir yeṣām); both in *Nyāyabindupūrvapakṣa*—See *Album Kern*, p. 112, n. 1.

² = re-zhig.

³ *Yuktisāraṭīkā*, by Nāgārjuna, fol. 27 a 2 (Mdo XVII).

निःखभावलात्कणिका अपि न भवन्ति । एते । इसे भावाः ।
 चणिकादिदेशना वैनेयानां तत्खभावताप्रकाशनात्^१ । यदि न
 तत्त्वतः चणिकाः कथं तर्हि देशनायामपि कथिता इति मनसि
 निधाय परः संवृत्या चेत्^२ । यदि संवृत्या चणिका अभि-
 धीयन्त इत्युच्यते^३ । इत्युत्तरमाशङ्क्य द्रूषयति । तदा विरुद्धते । ५
 संवृत्या चणिका न परमार्थत इति विरुद्धते । न संगच्छते ।
 अचणिकतया प्रतीतेः प्रतीतिविरोधः^४ । सांव्यवहारिभि-
 रचणिकत्वप्रतीतेः । न चणिकत्वं सांवृतं रूपमिति यावत्^५ ।
 एतत्सिद्धान्तवादी परिहरति न दोषो योगिसंवृत्येति ।

न दोषो योगिसंवृत्या लाकात्ते^६ तत्त्वदर्शिनः । १०

अन्यथा लोकबाधा स्यादशुचिस्त्रीनिरूपणे ॥ ८

नायं प्रतीतिविरोधलक्षणो दोषः । कुतः । योगिनां पुङ्गल-
 नैरात्यसमाधिलाभिना^७ या संवृतिर्व्यवहारस्याया चणिकतया

^१ So MSS.—Tib. skad-cig-ma-la-sogs-pas (?) bstan-pai (?) gdul-by-a-ruams-la-deirañ-bzhin bstan-pai-phyir.

^२ So MSS.—According to Tib.: *āha samvṛtyā ced iti.*

^३ MSS. ucyante.

^४ Things being perceived as permanent, there is opposition by the perception.—Tib. skad-cig-ma-ma-yin-par rtogs-pa dañ hgal-lo = akṣaṇikatayā pratīter virodhalah.

⁵ Tib. tha-sñad-pa-rnams-kyis skad-cig-ma-ma-yin-pai de-kho-na-ñid-du rtogs-pa dañ kun-rdzob-kyi rañ-bzhin zhes-pa ni hgal-lo zhes-pai don-to..... akṣaṇikatvasya tattvena pratītih sāmṛtañ rūpañ ceti virodha ity arthat.

⁶ So M.—Minaev has *lokante*.

⁷ Bdag-med-pai tiñ-ne.

प्रतीतेः ॥ अयमभिप्रायः । यदि नामार्वाग्दर्शनैः चण्डिकलं न
प्रतीयते । तथापि योगिव्यवहारगोचरः । योगिव्यवहारोऽपि
संवृतिरूपतां न जहाति बुद्धिः संवृतिरूच्यते इति वचनात् ।
न च प्रतीतिवाधितं बाधितमेव । तथाविधायाः प्रतीते-
५ रप्रमाणलात् ।

कुतः पुनरेतत्सांवृतमपि चण्डिकलादि योगिन एव
पश्यन्ति । नार्वाग्दर्शिन इत्याह । लोकान्ते तत्त्वदर्शिन इति ।
लोकादर्वाचौनदर्शनात्सकाशान्ते योगिनस्तत्त्वदर्शिनः । अतीच्छ्रिय-
दर्शिनः । हेतुपदमेतत् । यस्मात्तत्त्वदर्शिनस्ते तस्मात्चण्डिक-
१० नैरात्म्यादि लोकप्रतीतमपि प्रतिपद्यन्ते । अत एव न तेषां
लोकप्रतीतिवाधा ।

अवश्यं चैतदङ्गीकर्तव्यमित्याह । अन्यथेत्यादि । अन्यथा यदि
चैव [140^b] न स्वीक्रियते । तदा भवदभ्युपगतेऽपि लोकबाधा
स्थात् । कुत्र । अशुचिस्त्रौनिरूपण इति । अशुचिभावनासमये^१ ।
१५ अशुचौति स्त्रियाः कामिन्या निरूपणे विभावनायां लोकबाधा
स्थात् । लोकप्रतीतेन विरोधो भवेत् । लोकेन शुचिस्त्रभावतया
स्त्रौश्रीरस्याध्वसानात् । तस्मान् लोकप्रतीतेन योगिदर्शन-
बाधेति । अत्र

यथोपलब्धं^२ तिमिरेचणानां

¹ See supra p. 352, l. 4.

² Nep. Ms. has *asubhābhā*^o.

³ First hand *upalabdhī*; i erased; see above, p. 369, l. 15.

इत्यादिनोपचयहेतुलेन^१ योजनीयं ॥ इति नागमादपि
भावानां परमार्थतः सिद्धिरस्ति । तस्मान्मायास्तप्तादिस्खभावाः
सर्वधर्मा इति निश्चितमेतत् ॥

स्यादेतत् । यदि सर्वव्यापिनौ मायोपमस्त्वभावता । बुद्धोऽपि
तर्हि मायोपमः स्तप्तोपमः स्यात् । उक्तं चैतद्गगवत्यां^२ । एवसुक्ते 5
सुभूतिस्तान् देवपुत्रानेतद्वोचत् । मायोपमास्ते देवपुत्राः
सत्त्वाः । स्तप्तोपमास्ते देवपुत्राः सत्त्वा इति हि माया च
सत्त्वास्त्रादयसेतद्दैधीकार^३ । सर्वधर्मा अपि देवपुत्रा मायोपमाः
स्तप्तोपमाः । स्त्रोतत्रापन्नोऽपि मायोपमः स्तप्तोपमः । स्त्रोत-
आपत्तिफलमपि मायोपमं स्तप्तोपमं । एवं सङ्कटागाम्यपि 10
सङ्कटागामिफलमपि । अनागाम्यपि अनागामिफलमपि । अर्ह-
न्नपि अर्हत्तमपि मायोपमं स्तप्तोपमं । प्रत्येकबुद्धोऽपि मायोपमः
स्तप्तोपमः । प्रत्येकबुद्धत्वमपि मायोपमं स्तप्तोपमं । सम्यक्संबुद्धोऽपि
मायोपमः स्तप्तोपमः । सम्यक्संबुद्धत्वमपि मायोपमं स्तप्तोपमं ।
यावन्निर्वाणमपि मायोपमं स्तप्तोपमं । सचेन्निर्वाणादपि कश्चिद्दुर्मे^४ 15
विशिष्टतरः स्यात्तमप्यहं मायोपमं स्तप्तोपमं [141^a] वदामि^५ ॥

¹ upacayahetu = lhag-pai gtan-tsbigs.

² Quoted in *Madh-vṛtti*, Chapter XXII in fine.—Some various readings; our text is abridged.

³ advaibdikāra, wanting in P. W.—The Ms. has °कारं not 'कारः' .

⁴ dharmo viçiqñatarah = khyad-par-du hphags-pai-chos.

⁵ *Madh-vṛtti*, has vadeyam.—No final clause (*iti* = zhes-te) in Ms.—Comp. the *Mahāprajñāpāramitāśūtra* quoted by Teitaro Suzuki, Awakening of faith in the *Mahāyāna*, p. 100, n. 1: "Even Nirvāṇa is like a mirage, like a dream. Nay, if there be something superior to Nirvāṇa, I declare it is also like a mirage, like a dream."

एवं कथं तत्र सत्कारापकारयोः पुण्यप्रसन्नव इति
परस्याभिप्रायमाशङ्क्यन्नाह । मायोपमादित्यादि ।

मायोपमाज्जिनात्पुण्यं सङ्घावेऽपि कथं यथा ।

यदि भगवानपि मायोपमखभावः । तदा मायोपमान्निः-

^५ खभावाज्जिनाङ्गवतः पुण्यं सुकृतं पूजासत्कारपादवन्दनादिभिः
कथं यथा कथमिवेति मन्यसे । उपलक्षणं चैतत् । पापमपि
तदपकारे कथमिवेति द्रष्टव्यं । न हि मायाकारनिर्मितपुरुष-
सत्कारापकारयोः पुण्यप्रसूतिर्युक्तेति परस्याभिप्रायः ।

अत्र प्रागुक्तसेवोन्नरं । तथात्र परमेव परिपृच्छति । सङ्घावे-
^{१०} ऽपि कथं अयेति । सङ्घावेऽपि परमार्थसत्यलेऽपि भगवतः
कथमिव पुण्यं । कथं अयेत्युभयत्रापि योजनीयं ।

अथमभिप्रायः । यथा कस्य चित्परमार्थसतो जिनात्पर-
मार्थसत्पुण्यसुपजायते । तथान्यस्य मायोपमान्नायोपममेवेत्या-
वयोर्न कश्चिद्दिशेषः । इदं प्रत्ययतामात्रस्योभयसाधारणत्वात् ।
^{१५} इति अदेवोन्नरं भवतां तदेवास्माकमपि नातिरिच्यते^२ किं
चित् । न च युक्तिसिद्धं परमार्थसदस्तुरूपं किं चिदस्तीति
प्रतिपादितं ॥

भवतु नाम मायोपमादपि जिनात्पुण्यं । इदं तु कथं
समाधीयत^३ इत्याह । यदि मायोपम इत्यादि ।

^१ Ms. has: *vandanādānādibhiḥ*, not supported by Tib.

^२ *khyad-par cuñ-zad kyan yod-pa ma yin-no = na kaç cid viçeṣalḥ*.

^३ *de-lta-na yañ hdi-la lan ji-ltar hdebs zhes.*

यदि मायोपमः सत्त्वः किं पुनर्जायते मृतः ॥ ६

अथवा अन्यथाऽवतार्थते । यदि जिनोऽपि मायोपमः ।
का वार्ता तर्हि सांसारिकेषु सत्त्वेषु । तेऽपि तथेति ब्रूमः ।
मायोपमास्ते देवपुत्राः सत्त्वा इति वचनात्^१ । एवं सति
महान्दोषः प्रसञ्चयत इत्याह । यदौत्यादि ।

5

यदि मायोपमो मायाख्भावसमानधर्मः सत्त्वः प्राणौ ।
तदा किंपुनर्जायते मृतः । किमिति प्रश्ने अच्चमायां वा ।
किं पुनर्जायते । उत्पद्यते । मृतो निकायसभागतायाश्च्युतः ।
का[141^b]रणमत्र वक्तव्यं नैतद्युक्तमिति वा । न हि मायापुरुषो
विनष्टः पुनरुत्पद्यते । तसात्परमार्थसन्तो भावा इत्युपगन्तव्यं ॥ 10
नैतद्युपगन्तव्यमित्याह । आवदित्यादि ।

यावत्प्रत्ययसामग्रौ तावन्मायापि वर्तते ।

यावत्कालं प्रत्ययानां कारणानां मन्त्रौषधादीनां सामग्री
समुदायः । समग्राणि कारणानि । तावत्कालं मायापि वर्तते ।
नार्वाग्निवर्तते । नापि ततः परं प्रवर्तते । एवं यावदविद्याकर्म- 15
त्वष्णाख्भावा^२सामग्री तावत्सत्त्वसंतानमायापि वर्तते । इदं-
प्रत्ययतायन्त्रित्वात्^३ । यदि न परमार्थतः सत्त्वोऽस्ति । कथमा-
संसारं सत्त्वसंतानः प्रवर्तते । न तु मायावदचिरमेव निवर्तते ।

¹ See supra p. 379, l. 7.

² So Tib.—Better *avidyātrīṇākarma*.

³ gan rkyen-rnams gañ yin-pa ni hñg-pai-phyir-ro.

उक्तमत्र । यावत्प्रत्ययसामग्री तावत्पर्वते^१ । ^२यस्य तु तथा
नास्ति स नानुवर्तत इति^३ ॥

अपि च न चिरकालावस्थितिः सम्यक्त्ववस्थानिवन्धन-
मित्याह । दीर्घसंतान इत्यादि ।

५ दीर्घसंतानमात्रेण कथं सत्त्वोऽस्ति सत्यतः ॥ १०

दीर्घश्चिरकालावस्थितः । संतानः प्रवाहः । स एव केवल-
स्तन्मात्रं । तेन । कथमिति पृच्छति । केन प्रकारेण । सत्त्वोऽस्ति
विद्यते । सत्यतः परमार्थतः ॥ एतावांसु विशेषः । अस्य हि
दीर्घकालावस्थितिहेतुप्रत्ययविशेषोऽस्ति । स दीर्घकालमनु-
१० वर्तते । यस्य तु तथा नास्ति स नानुवर्तत इति । न तु तावता
सम्यज्ज्ञायात् । तस्मान्मायाखभावलेपि न पुनर्जन्मासंभवः ॥

एवं तर्हि यथा मायापुरुषवधादौ न प्राणतिपातः ।
तथा तदपरपुरुषवधादावपि न स्थादभिन्नखभावलादित्यत्राह ।
मायापुरुष इत्यादि ।

१५ मायापुरुषधातादौ चित्ताभावात् पापकं ।

मायापुरुषस्य धातादौ मारणादौ । आदिशब्देन तस्या-
दत्तादि गृह्णतः^४ । समानेऽपि निःखभावले चित्तस्य विज्ञानस्य
मायापुरुषसंताने भावात् । असत्त्वात् । न पापकं नाकुशल-

^१ Tib. = *tāvan māyā pravartate*.

^२ Wanting in Tibetan; see infra l. 9.

^३ Dev. has *sattvataḥ*.

^४ Tib. ma-byin-par blaṅs-pa-la-sogs-pa yin-la = *adattādīnādau*.

सुत्यद्यते प्राणातिपातादि । [141^a] पापसेव पापकं स्वार्थं कन्विधानात्¹ । तत्रापि मारणाभिप्रायेण प्रहारं ददतो भवत्येवाशुभं न तु प्राणातिपातः ॥ मायापुरुषादन्यत्र कथं प्राणातिपात इति चेत् । आह । चित्तमायेत्यादि ।

चित्तमायासमेते तु पापपुण्यसमुद्भवः ॥ ११ 5

चित्तसेव माया चित्तमाया । तया समेते युक्ते । माया-स्वभावेन चित्तेन संबद्ध इत्यर्थः । तुशब्दः पूर्वसाद्विशेषार्थः । पुण्यं च पापं च पुण्यपापे । तयोः² । सुष्णुतदुक्तयोः समुद्भवः समुत्पत्तिः । उपकारापकारयोः ॥ इति सामग्रीविशेषात्कार्य-विशेषः । यथा बत्यपि गोमयेतरजन्मनोर्वर्तिकयोराकारसाम्ये³ 10 कारणभेदात्क्षभावभेदः । तथेहापि नोक्तदोषप्रसङ्गः ॥

यदुक्तं चित्तमायेति तत्परो विघटयन्नाह मन्त्रादीनामित्यादि ।

मन्त्रादीनामसामर्थ्यान्न मायाचित्तसंभवः ।

मन्त्रादीनां । आदिशब्दादौषधादीनां । चित्तोत्पाद⁴ 15 प्रत्यसामर्थ्यादव्यापारात् । न मायाचित्तसंभवः । न मायास्वभावं चित्तं संभवति । यथा परव्यामोहनिवन्धनानां मायाकारप्रयुक्तानां

¹ This clause is wanting in Tibetan.

² *tayoh*, in modern copy; wanting in Nep. and Tib.

³ = *lci-ba dan gzhans-las skyes-pai myu-gu-day*.—Nep. has *jamnanoḥ*; and *var*^o from a second hand.

⁴ Modern copy and Nep. have here *kāraya*; but in the Nep. there is a mark that these akṣaras are out of place.

मन्त्रादीनां प्रभावेन हस्त्याद्याकारनिर्वृत्तिः । न तथा चित्तस्थेति
परस्य भावः ॥ एतत्परिहरन्नाह । सापि नानाविधेयादि ।

सापि नानाविधा माया नानाप्रत्ययसंभवा ॥ १२

अपिशब्दोऽवधारणार्थो भिन्नक्रमश्च^१ । सा माया नाना-
५ विधैव नानाप्रकारैव अतौव^२ नानाप्रत्ययसंभवा । नानाप्रत्यया-
दनेकप्रकारकारणात्संभव उत्पादो अस्याः सा तथोक्ता ॥
अयमभिप्रायः । यदि माया मायेति शब्दसाम्यमस्ति । तथापि न
तत्कारणस्याप्यभेदो मायाखभावलेऽपि कार्यस्य नानाखभावलात् ।
१० न ह्येकस्मिन् कार्यं किं चित्कारणं^३ दृष्टमिति कार्यशब्द-
कस्य चित्सामर्थं शब्द[१४२^b]साम्येऽपि खभावभेदात् । एत-
देवोपदर्शयन्नाह । नैकस्येति ।

नैकस्य सर्वसामर्थ्यं प्रत्ययस्यास्ति कुच चित् ।

नैकस्य क चिदुपलभसामर्थ्यं प्रत्ययस्य कारणस्य हेतोः ।
१५ सर्वसामर्थ्यं सर्वस्मिन् कार्यं सामर्थ्यं शक्तिरस्ति संभवति । क
चिह्नमिति छला कुच चिदिति कस्मिंश्चित्प्रभये देशे काले वा ।

¹ According to Tib. *bhinnakramo vā*.

² So Tib. (*çin-tu*) and Nep. old reading; new reading and modern copy
ata eva.

³ Tib. *hbras-bu geig-pa rgyu-geig mthoñ-bas* = *ekasmin kārya ekam
kāraṇam*.

⁴ So Maith. supported by Tib. — Nep. *kvacidaiva kasya* = *kvacid evai-
kasya*.

Nyāya Kusumāñjali Prakaraṇa (Text) Vol. I, Fasc. 1-6	Vol. II, Fasc.	Rs. 3
1-8 @ /6/ each	...	8
Padumawati, Fasc. 1-4 @ 2/	...	1
Parīṣṭa Parvan, (Text) Fasc. 1-5 @ /6/ each	...	2
Prākṛita-Paingalam, Fasc. 1-7 @ /6/ each	...	1
Prithivirāj Rūsa, (Text) Part II, Fasc. 1-5 @ /6/ each	...	1
Ditto (English) Part II, Fasc. 1	...	1
Prākṛita Lakṣaṇam, (Text) Fasc. 1	...	7
Parācara Smṛti, (Text) Vol. I, Fasc. 1-8	Vol. II, Fasc. 1-6; Vol. III,	0
Fasc. 1-6 @ /6/ each	...	0
Parācara, Institutes of (English)	...	2
Prabandhacintāmaṇi (English) Fasc. 1-3 @ /12/ each	...	12
*Sāma Vēda Saṁhitā, (Text) Vols. I, Fasc. 5-10; II, 1-6; III, 1-7;	...	1
IV, 1-6; V, 1-8, @ /6/ each	...	1
Sāṅkhya Sūtra Vṛtti, (Text) Fasc. 1-4 @ /6/ each	...	2
Ditto (English) Fasc. 1-3 @ /12/ each	...	2
Sraddha Kriya Kaumudi, Fasc. 1-6	...	1
Suddhi Kaumudi, Fasc. 1-3	...	0
Suoruta Saṁhitā, (Eng.) Fasc. 1 @ /12/	...	9
*Taittereya Saṁhitā, (Text) Fasc. 22-45	...	7
Tāṇḍya Brāhmaṇa, (Text) Fasc. 1-19 @ /6/ each	...	3
Trantra Vartika (English) Fasc. 1-4 @ /12/	...	14
*Tattva Cintāmaṇi, (Text) Vol. I, Fasc. 1-9, Vol. II, Fasc. 2-10;	...	1
Vol. III, Fasc. 1-2, Vol. IV, Fasc. 1, Vol. V, Fasc. 1-5, Part IV, Vol. II,	...	1
Fasc. 1-12 @ /6/ each	...	1
Tattvarthadīgama Sutrom, Fasc. 1-3	...	1
Trikānda-Maṇḍanam, (Text) Fasc. 1-3 @ /6/	...	3
Upamita-bhava-prapañca-kathā (Text) Fasc. 1-8 @ /6/ each	...	4
Uvāśagadassio, (Text and English) Fasc. 1-6 @ /12/	...	0
Vallala Carita, Fasc. 1	...	2
Varsa Krya Kaumudi, Fasc. 1-6 @ /6/	...	4
*Vāyu Purāṇa, (Text) Vol. I, Fasc. 2-6; Vol. II, Fasc. 1-7, @ /6/ each	...	2
Vidhano Parigata, Fasc. 1-7	...	2
Vivādaratnākara, (Text) Fasc. 1-7 @ /6/ each	...	2
Vṛhat Svayambhū Purāṇa, Fasc. 1-6	...	1
Tibetan Series.		
Pag-Sam Thi S'īn, Fasc. 1-4 @ 1/ each	...	4
Sher-Phyin, Vol. I, Fasc. 1-5; Vol. II, Fasc. 1-3; Vol. III, Fasc. 1-6	...	14
@ 1/ each	...	1
Rtogs brjod dpag khri S'īn (Tib. & Sans.) Vol. I, Fasc. 1-5; Vol. II,	...	10
Fasc. 1-5 @ 1/ each	...	1
Arabic and Persian Series.		
'Alamgīrnāmah, with Index, (Text) Fasc. 1-13 @ /6/ each	...	4
Al-Muqaddasi (English) Vol. I, Fasc. 1-3 @ /12/	...	2
Aīn-i-Akbarī, (Text) Fasc. 1-22 @ 1/ each	...	22
Ditto (English) Vol. I, Fasc. 1-7, Vol. II, Fasc. 1-5, Vol. III,	...	29
Fasc. 1-5, @ 1/12/ each	...	37
Akbarnāmah, with Index, (Text) Fasc. 1-37 @ 1/ each	...	10
Ditto English Vol. I, Fasc. 1-8; Vol. II, Fasc. 1-2 @ 1/ each	...	0
Arabic Bibliography, by Dr. A. Sprenger	...	0
Bādshāhnāmah, with Index, (Text) Fasc. 1-19 @ /6/ each	...	7
Catalogue of Arabic Books and Manuscripts 1-2	...	2
Catalogue of the Persian Books and Manuscripts in the Library of the Asiatic Society of Bengal. Fasc. 1-3 @ 1/ each	...	3
Dictionary of Arabic Technical Terms, and Appendix, Fasc. 1-21 @ 1/ each	...	21
Farhang-i-Rashidi, (Text) Fasc. 1-14 @ 1/ each	...	14
Fihrist-i-Tūsi, or, Tūsy's list of Shy'ah Books, (Text) Fasc. 1-4 @ /12/ each	...	3
Futūh-us-Shām of Wāqidi, (Text) Fasc. 1-9 @ /6/ each	...	3
Ditto of Āzādi, (Text) Fasc. 1-4 @ /6/ each	...	1
Haft Āsmān, History of the Persian Maṣnawi, (Text) Faso. 1	...	0
History of the Caliphs, (English) Fasc. 1-6 @ /12/ each	...	4
Iqbālnāmah-i-Jahāngiri, (Text) Fasc. 1-3 @ /6/ each	...	1
Isābah, with Supplement, (Text) 51 Fasc. @ /12/ each	...	38
Maasir-ul-Umarā, Vol. I, Fasc. 1-9, Vol. II, Fasc. 1-9; Vol. III, 1-10;	...	1
Index to Vol. I, Fasc. 10-11; Index to Vol. II, Fasc. 10-12;	...	18
Index to Vol. III, Fasc. 11-12 @ /6/ each	...	1
Maghāzi of Wāqidi, (Text) Fasc. 1-5 @ /6/ each	...	1

* The other Fasciculi of these works are out of stock, and complete copies
be supplied.

Muntakhabut-Tawārikh, (Text) Fasc. 1-15 @ /6 each	Rs. 5	10
Muntakhabut-Tawārikh, (English) Vol. I, Fasc. 1-7; Vol. II, Fasc. 1-5 and 3 Indexes; Vol. III, Fasc. 1 @ /12/ each	12	0
Muntakhabut-Lubbīk, (Text) Fasc. 1-19 @ /6/ each	7	2
Ma'āṣir-i-'Ālamgīrī, (Text), Fasc. 1-6 @ /6/ each	2	4
Nukhbatu-l-Fikr, (Text) Fasc. 1	0	6
Nizāmī's Khiradnāmah-i-Iskandari, (Text) Fasc. 1-2 @ /12/ each	1	8
Riyāzū-s-Salātīn, (Text) Fasc. 1-5 @ /6/ each	1	14
Ditto Ditto (English) Fasc. 1-5	3	12
Tabaqāt-i-Nāṣīrī, (Text) Fasc. 1-5 @ /6/ each	1	14
Ditto (English) Fasc. 1-14 @ /12/ each	10	8
Ditto Index	1	0
Tārikh-i-Firuz Shāhi of Ziyā'u-d-din Barni (Text) Fasc. 1-7 @ /6/ each	2	10
Tārikh-i-Firuzshāhi, of Shams-i-Sirāj Aif, (Text) Fasc. 1-6 @ /6/ each	2	4
Ten Ancient Arabic Poems, Fasc. 1-2 @ 1/8/ each	3	0
Wis o Rāmīn, (Text) Fasc. 1-5 @ /6/ each	1	14
Zafarnāmah, Vol. I, Fasc. 1-9, Vol. II, Fasc. 1-8 @ /6/ each	6	6
Tuzuk-i-Jahāngīrī (Eng.) Faso. 1	0	12

ASIATIC SOCIETY'S PUBLICATIONS.

1. ASIATIC RESEARCHES. Vols. XIX and XX @ 10/ each	20	0
2. PROCEEDINGS of the Asiatic Society from 1865 to 1869 (incl.) @ /6/ per No.; and from 1870 to date @ /8/ per No.		
3. JOURNAL of the Asiatic Society for 1843 (12), 1844 (12), 1845 (12), 1846 (5), 1847-(12), 1848 (12), 1866 (7), 1867 (6), 1868 (6), 1869 (8), 1870 (8), 1871 (7), 1872 (8), 1873 (8) 1874 (8), 1875 (7), 1876 (7), 1877 (8), 1878 (8), 1879 (7), 1880 (8), 1881 (7), 1882, (6), 1883 (5), 1884 (6), 1885 (6), 1886 (8), 1887 (7), 1888 (7), 1889 (10), 1890 (11), 1891 (7), 1892 (8), 1893 (11), 1894 (8), 1895 (7), 1896 (8), 1897 (8), 1898 (8), 1899 (8), 1900 (7) & 1901 (7), 1902 (9), 1903 (8), @ 1/8 per No. to Members and @ 2/ per No. to Non-Members.		
N.B.—The figures enclosed in brackets give the number of Nos. in each Volume.			
4. Journal and Proceedings, N.S., Vol. I, No. 1, 1905, @ 1-8 per No. to members and Rs. 2 per No. to non-members.		
5. Centenary Review of the Researches of the Society from 1784-1883 ...	3	0	
A sketch of the Turki language as spoken in Eastern Turkistan, by R. B. Shaw (Extra No., J.A.S.B., 1878)	4	0
Theobald's Catalogue of Reptiles in the Museum of the Asiatic Society (Extra No., J.A.S.B., 1868)	2	0
Catalogue of Mammals and Birds of Burmah, by E. Blyth (Extra No., J.A.S.B., 1875)	4	0
6. Anis-ul-Musharrahīn	3	0
7. Catalogue of Fossil Vertebrata	3	0
8. Catalogue of the Library of the Asiatic Society, Bengal	3	0
9. Ināyah, a Commentary on the Hidāyah, Vols. II and IV, @ 16/ each	32	0
10. Jawāmlu-l-'ilm ir-riyāzī, 168 pages with 17 plates, 4to. Part I	2	0
11. Khizānatu-l-'ilm	4	0
12. Mahābhārata, Vols. III and IV, @ 20/ each	40	0
13. Moore and Hewitson's Descriptions of New Indian Lepidoptera, Parts I-III, with 8 coloured Plates, 4to. @ 6/ each	18	0
14. Sharaya-ool-Islām	4	0
15. Tibetan Dictionary, by Csoma de Körös	10	0
16. Ditto Grammar	8	0
17. Kaçmiraçabdāmrta, Parts I and II @ 1/8/	3	0
18. A descriptive catalogue of the paintings, statues, &c., in the rooms of the Asiatic Society of Bengal, by C. R. Wilson...	1	0
19. Memoir on maps illustrating the Ancient Geography of Kaśmir, by M. A. Stein, Ph.D., Jl. Extra No. 2 of 1899	4	0

Notices of Sanskrit Manuscripts, Fasc. 1-29 @ 1/ each 29 0

Nepalese Buddhist Sanskrit Literature, by Dr. R. L. Mitra 5 0

N.B.—All Cheques, Money Orders, &c., must be made payable to the "Treasurer Asiatic Society," only.

14-7-05.

